ÚTBAN EURÓPA FELÉ

Remények és távolságok

Várszegi Asztrik • Galambos Gyula • Waschbüsch Rita
Morel Gyula • Brunner György • Gábor Dzsingisz
Mustó István • Vincze András • Parragi László
Mándy Pál • Nagy Péter • Czigány Imre
Skultéty Csaba • Andrásfalvy Bertalan • Cserháti Lajos
Kovács K. Zoltán • Mécs Imre • Pozsgai Imre
Korzenszky Richárd • Sulyok Elemér • Faragó Laura
Erkel Eszter • Lőkkös Antal • Békés Gellért

33. MAGYAR PAX ROMANA KONGRESSZUS · 1991 · GYŐR-PANNONHALMA

ÚTBAN EURÓPA FELÉ

ÚTBAN EURÓPA FELÉ

Remények és távolságok

33. MAGYAR PAX ROMANA KONGRESSZUS
1991. ÁPRILIS 1-6.
GYŐR—PANNONHALMA

Szerkesztette
Békés Gellért és Czigány Imre

KATOLIKUS SZEMLE
Róma, 1991

A KATOLIKUS SZEMLE
1991. évi 1-2. kettős száma

A címlapot tervezte: Szokoly György

BEMUTATKOZÁS

Újra itthon! Ezzel a felkiáltással nyitottam meg Győrött, húsvét hétfőjén, a bencés gimnázium dísztermében, a Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom — Pax Romana 33. Kongresszusát (április 1—6).

Most ezt a tanulmánykötetet, amely a kongresszuson elhangzott előadásokat gyűjti össze, szintén ezekkel a szavakkal kezdem. Újra itthon! *Succisa virescit!* A lemetszett ág újra kizöldül Magyarországon. A magyar katolikusok értelmiségi mozgalma a nemzetközi Pax Romana mozgalom tagja, több mint négy évtizedes nyugati működése után ma újra jelen van, újra megkezdte működését hazánkban.

Ám mi, nyugatiak, nem jöttünk üres kézzel. Miután előző kongresszusainkon hazai szakemberektől tájékozódtunk a magyarországi „földindulásról" (vö. Földindulás Magyarországon? Katolikus Szemle, 1989. 2-3. szám), ezen a kongresszuson a mi Nyugaton élő szakembereink mondják el az adott keretek közt mindazt, ami a mai magyar embert az alakulóban lévő európai egyesülésről politikai és társadalmi, vallási, kulturális és gazdasági vonatkozásban érdekelheti.

Mielőtt azonban a tárgyra térnénk, úgy illik, hogy — ha csak dióhéjban is — bemutassam mozgalmunkat. Kik vagyunk mi, a Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom?

Első ismertetőjelünk, hogy *katolikusok* vagyunk. Igaz, tán nem a megszokott, a „felekezeti" elkülönítés beszűkítő és kizáró, hanem a nyitottság, az egyetemesség, a krisztusi örömhír egy és egyesítő értelmében. Ezért az ökumené számunkra nem üres jelszó, és nem csak egy távoli, szinte elérhetetlen célkitűzés, hanem mindennapos kihívás, elkötelezettség és együttműködés protestáns testvéreinkkel Krisztus egy, szent, apostoli és egyetemes Egyházában. Boldog örömmel jelenthetem, hogy mozgalmunknak ebben nemcsak több évtizedes tapasztalata van, hanem eredményekben gazdag múltja is, melyet elsősorban testvér-szervezeteinkkel, az Európai Protestáns Magyar Szabadegyetemmel és az Európai magyar Evangéliumi Ifjúsági Konferenciával együtt valósítottunk meg, immár húsz éven keresztül.

Mozgalmunk második jelzője az, hogy *magyar*. Ez többek számára itt természetesnek tűnhet. Nekünk ennek mégis különleges a jelentése, hiszen mozgalmunk egy olyan kontinentális kiterjedésű a szó szoros értelmében vett szórvány magyarságot egyesített, amelynek több ezer kilométeres koordinátái vannak a zord északi Skandináviától a verőfényes Itáliáig és a távoli Albiontól a szomszédos Ausztriáig. De megtaláltuk egymás kezét és aggódó figyelemmel kísértük évtizedeken át távoli közös hazánk és az ott, hogy úgy mondjam, bajbajutott ma-

gyarság sorsát. Négy-öt évtizeden keresztül őriztük és ápoltuk magyar kultúránkat és igyekeztünk megtenni a tőlünk telhetőt azért is, hogy azt a minket követő, már szórványban született és idegen környezetben felnőtt generációnak, lányainknak és fiainknak átadjuk.

Magyarságunknak, úgyhiszem, van egy különleges színe is, amit elsősorban annak köszönhetünk, hogy sok évtizeden át a nyugat-európai, közös gyökerű, de országonként és tájanként mégis nagyon különböző demokratikus társadalomban kellett helytállnunk. Így, akarva-nem akarva, belenőttünk a toleranciának, az egymás megértésének és megbecsülésének világába. Megtanultuk, hogy a türelem nem a gyengeség jele, hanem a kitartó és állhatatos emberi munkának, az igazi haladásnak feltétele.

Kissé szorongva említem mozgalmunk harmadik sajátosságát, azt, hogy *értelmiségi.* Mégsem hiszem, hogy félreértenének, mert ez a szó számunkra nem társadalmi privilégiumot, nem valami felsőbbrendű kiválasztottságot jelent, hanem egyszerűen, de szinte határtalanul: az írástudók, hogy ezzel a biblikus szóval éljek, az írástudók felelősségét jelenti. Hiszen felelősségünk abból adódik, hogy a krisztusi örömhír elkötelezettjei vagyunk s ezért értelmiségi mivoltunk elsősorban szolgálat. Szolgálat egyházunk és népünk, és ezeken keresztül az egész emberiség javára.

Igyekeztünk megtartani Németh László szavait, melyeket még 1943-ban, Szárszón, emlékezetes beszédében mondott el nekünk:

> „... ma az értelmiség a Noé bárkája. Benne ring mindaz a hagyomány, küzdés, emlék, amit az izgalomba jött emberiség tán hajlandó volna föláldozni. S benne menti magát a Jövő nagy utópiája is: az osztályok valódi összeölelkezése — egy *megtisztult* értelmiségi kultúrában."

Végül értelmiségi mivoltunknak és a nyugati végeken formálódott magyarságunknak van még egy sajátossága, amiről itt, ezen a konferencián számot adhatunk: hiszen az a sok évtizedes emigrációban tarkává és pluralistává lett. A sokféleséget ezért különös értéknek tartjuk, mert elsősorban ezzekel a sokféleségekkel tudjuk egymást, közösségünket gazdagítani. Megtanulhattuk a szórványban, a kisebbségben, hogy a különbözőségnek a megértőkészséggel kell párosulnia ahhoz, hogy az mindannyiunk javát szolgálja. Vagyis nemcsak tudomásul kell vennünk sokféleségünket, hanem el is kell fogadnunk a másik különbözőségét, tőlünk eltérő véleményét. Nemcsak egy és egyetlen üdvözítő út, nem csak egy lehető megoldás létezik, hanem rendelkezésünkre áll a sokszínű tarkaság gazdag palettája!

Bemutatkozásunk végén, szeretnék még egészen röviden kitérni arra, hogy mit fejez ki megnevezésünk utolsó két szava:

Pax Romana. Mozgalmunk nem elszigetelt jelenség, hanem szerves része a világot behálózó nagy szervezetnek, a Nemzetközi Pax Romana-nak, melynek 1921-ben már alapító tagja volt az akkori magyar szövetségünk is. Ez a fórum az, amelynek közvetítésével a világ közvéleménye elé tárhatjuk legégetőbb problémáinkat. Ezt tettük múlt év őszén is a svájci Fribourgban, a Nemzetközi Pax Romana európai kongresszusán, ahol a környező országokban élő magyar kisebbségek nehéz helyzetét ismertettük és nyugat-európai barátainkkal együtt kerestük az evangélium szellemében a kiengesztelődés és a kibontakozás útjait.

Befejezésül szeretném röviden elmondani, hogy négy évtized után mért tartjuk most itt, először Magyarországon konferenciánkat. Hadd idézzem Reményiket, Erdély nagy költőjét, aki az elmúlt hosszú magyar éjszakában így világított nekünk:

„S ki éjben születik majd, mit csináljon?
Dolgozzék, imádkozzék, türjön várjon,
S a sírba is reménysugárral szálljon,
Ha könnyel sózott kenyerét megette.
Mert változnak a csillagok felette."

Hála Istennek, hogy megérhettük a nagy „csillaghullást"! Ez volt külső és mégis lényeges feltétele, hogy haza térhettünk. Aztán az elmúlt három évben, az ausztriai Puchbergben, majd Reichenauban, a bódeni tó partján, s legutóbb az észak-németországi Borken-Gemenben a magyar fiatalságról, a magyarországi „földindulásról" és közös felelősségünkről értekeztünk. Főként hazai, kompetens előadók által ismerkedtünk meg odakint az itthoni változásokkal. Ez a kongresszus feleletet szeretne adni nyugaton élő magyarok tolmácsolásában az ott feltárt kérdésekre. Mindenekelőtt beismeréssel és bocsánatkéréssel kell kezdjem: nagy, de akár kis elvárásaiknak is csak nagyon hiányos és gyarló módon fogunk tudni megfelelni. Hiszen mi is csak útkereső emberek vagyunk.

Előadóink, vitavezetőnk, s mi mindannyian, a „kintiek", csupán tapasztalatainkat szeretnénk elmondani, meglátásainkat felkínálni és észrevételeinket közvetíteni magyarországi, illetve tágabb értelemben kárpátmedencei barátainknak, amelyeket sok esetben több évtized alatt gyűjtöttünk Nyugat-Európában.

Csupán ennyi az egész!

GALAMBOS GYULA
a Mozgalom elnöke

BEVEZETŐ

A szocialista gazdasági és társadalmi rendszer kudarca az emberiség mindeddig legutópisztikusabb társadalmi kísérletének csődjét jelenti. Az újonnan formálódó magyar társadalom immár Európa felé fordítja figyelmét: életét a Nyugaton működő polgári demokrácia és piacgazdasági modell elvei szerint kívánja megszervezni, hogy boldogulását biztosítsa. Ez a rendszer ugyan részleteiben bírálható, de általános értelemben és gyakorlatban mégis az a formája a társadalmi szerveződésnek, amely az emberi szabadság tiszteletben tartása jegyében hosszú távon haladást tudott biztosítani és általános jólétet tudott teremteni. Ahhoz, hogy Magyarországon is — lehetőleg rövid időn belül — kialakulhasson ez a rendszer, szükséges a közös európai intézményeknek és a különböző csoportulások kölcsönös egymásrahatásának ismerete. Ez nagyban elősegítheti azt a törekvést, hogy megtaláljuk helyünket az európai közösségben, és a folyamatban levő hazai változások konszolidálódjanak. Ennek alapján úgy véltük, hogy mind a magyar igényeknek, mind pedig tulajdon profilunknak és felkészültségünknek az felel meg legjobban, ha az idei kongresszusunk témájának Európát választjuk. Szándékunk az volt, hogy elemezzük és kritikusan értékeljük a demokratikus Európa politikai és társadalmi, lelki és gazdasági szerkezetét. Reméljük, hogy tanulmányi hetünk e kötetben közzétett anyaga hozzájárul ahhoz, hogy a magyar társadalom könnyebben integrálódjék az európai közösségbe, és ugyanakkor az itthoni és a nyugati magyarság kapcsolatai is kibővüljenek, és országunk javára a konkrét együttműködés kiépítéséhez vezessenek.

CZIGÁNY IMRE
programfelelős

A kongresszus előadói és művészei, kötetünk szerzői:

Andrásfalvy Bertalan művelődésügyi miniszter, Budapest
Békés Gellért OSB egyetemi tanár, Róma
Brunner György egyetemi tanár, Köln
Cserháti Lajos közgazdász, Párizs
Czigány Imre, az Európai Közösség brüsszeli főbizottságának tisztviselője, Brüsszel
Erkel Eszter zongoraművész, Zürich
Faragó Laura színművésznő, Csíkszereda
Gábor Dzsingisz holland államtitkár, Hága
Korzenszky Richárd perjel, Pannonhalma
Kovács K. Zoltán újságíró, Ascheim
Lőkkös Antal író, Genf
Mándy Pál egyetemi tanár, Louvain-La Neuve
Mécs Imre országgyűlési képviselő, Budapest
Morel Gyula SJ egyetemi tanár, Innsbruck
Mustó István egyetemi tanár, Budapet
Nagy Péter, az Európai Közösség brüsszeli főbizottságának tisztviselője, Brüsszel
Parragi László újságíró, a „Glaube in der 2. Welt" című folyóirat munkatársa, Zürich
Pozsgay Imre országgyűlési képviselő, Csorna
Skultéty Csaba újságíró, Neubiberg
Sólyomváry Ilona tanár, Bécs
Sulyok Elemér főiskolai tanár, Pannonhalma
Várszegi Asztrik OSB püspök, főapát, Pannonhalma
Vincze András, a Szabad Európa Rádió munkatársa, München
Waschbüsch Rita, a Német Katolikusok Központi Tanácsának elnöke, Bonn

TANULMÁNYOK

WASCHBÜSCH RITA

A világiak mai hivatása és felelőssége az egyházban és a társadalomban

A tanulmányok közt első helyen közöljük a Német Katolikusok Központi Tanácsa elnökének előadását. A Pannonhalmán, kongresszusunk zarándoklatán elhangzott német nyelvű előadás elvi állásfoglalás, amit magunk is vallunk. A fordítást a szerkesztőség gondozta.

„Te meg tudod változtatni a világot" — egyik évben így hangzott a Német Katolikus Ifjúsági Szövetség jelszava. Vajon nem fennhéjázó-e, vagy éppenséggel naív ez a kijelentés abban az erősen civilizált, technikailag túlfejlett, a munka szervezett megosztásán alapuló társadalomban, ahol a jelszó címzettjei élnek? Nem merő illúzió ez? Ma a technikailag fejlett médiák révén jól ismerjük a világ minden zugát, de éppen ez tudatosítja bennünk, hogy milyen sokoldalúak és szövevényesek a jelen problémái. Ebbe a probléma-tömegbe merjen belenyúlni valaki, remélve, hogy bármit is meg tud változtatni a világ folyásán?

Felelősség a világért

Ősidők óta ismeretes, hogy megbízást kaptunk arra, hogy törődjünk a világgal. A Teremtés könyvéből tudjuk, hogy az Isten, mint valami értékes hitbizományt, használatunkra és megőrzésünkre bízta az általa teremtett világot.

„Szaporodjatok és sokasodjatok, töltsétek be és hódítsátok meg a földet. Uralkodjatok a tenger halain, az ég madarain és a földön mozgó minden élőlényen!" (1,28)

Korunk nyelvére lefordítva ez azt jelenti, hogy ne legyünk csupán passzív szemlélői a világ dolgainak, hanem felelősségünk tudatában bele is avatkozzunk a világ folyásába. Isten hú kezekre akarja bízni a teremtett világot, ezért erőnkhöz mérten valamennyien felelősek vagyunk érte.

Mi, keresztények, az újszövetségi tanításról sem feledkezhetünk meg. Ez a tanítás egyértelmű: kovásznak, a föld sójának kell lennünk a világban. Ezek a példázatok azt a feladatot rójják ránk, hogy beleavatkozzunk korunk eseményeibe és cselekvésünkkel hassuk át azokat. Ezt nyilván Jézus Krisztus szellemében kell tennünk, mert a keresztségben erre kaptunk hivatást. Arra vagyunk hivatva, hogy fény legyünk, amely a

magasból világít másoknak: megvilágítja és átmelegíti őket, hogy könnyebben megtalálják a helyes utat. Tetteinkkel kell tanúságot tennünk az evangélium örömhíréről.

Ha akár európai történelmünkre, akár jelen életünkre gondolunk, aligha mondhatjuk, hogy mindig jó tanúk voltunk, vagy vagyunk. De az sem tagadható, hogy az az évszázadokon át tartó törekvésünk, hogy az evangélium forrásából merítsünk, megvetette Európának és a világ többi részének szellemi és erkölcsi alapjait. Arról sem szabad megfeledkeznünk, hogy éppen a keresztények voltak azok, s ők azok ma is, akik a két világháború szörnyű tapasztalataiból és a totalitárius ideológiák embert semmibe vevő rendszerétől indítva, Európát újra az itt élő népek sorsközösségének tekintik. Arra törekszünk ma is, hogy ezt a közösséget az emberi méltóságon és az abból eredő, emberi jogokon alapuló keresztény humanizmus hagyományaira építsük fel. Ami ezen a téren az utóbbi években megindult, az azt mutatja, hogy ez az igazságra, igazságosságra és szabadságra irányuló törekvés a több évtizedes elnyomás ellenére sem veszett kárba, s ma újra hatóerővel bír, ha akadnak emberek, akik nem mondanak le róla, és van bátorságuk nekifogni ennek a munkának.

A keresztények elkötelezettsége

Éppen nekünk, németeknek hálásan kell gondolnunk a magyarokra, hogy 1989-ben volt annyi bátorságuk, hogy a Fertő-tó mellett megnyissák a határt és az emberi-jogi normákat a bölcs és szívós cselekvéssel párosítva, eltávolítsák az emberi szabadság akadályait. Az a tény tehát, hogy a bénító Kelet—Nyugat ellentétet földünknek ezen a részén leküzdhettük, a bátorságnak, a bizalomnak és a szabadság akarásának eredménye. De egyúttal ajándék ez az eredmény, hiszen másként is alakulhattak volna a dolgok. Nos, ez az ajándék nekünk, keresztényeknek, többszörös elkötelezettséget jelent.

Elsősorban elkötelezettséget jelent arra, hogy az evangélium forrásait újból feltárjuk magunknak és embertársainknak. A Pápa gyakran és hangsúlyozottan szól arról, hogy Európát újra kell evangelizálni. A hit helyzete Európa-szerte igen különböző. Tagadhatatlan, hogy a világiasság, az anyagiasság és a fogyasztási láz könnyen elfeledtetik az emberekkel az élet értelmének keresését, pedig ez végül mégiscsak ott él a lelkünk mélyén. Hogyan volna másként érthető, hogy mindenféle zavaros szekta, okkultizmus és ezoterikus tanok után futnak? Másodsorban ránk hárul a kötelesség, hogy a társadalom és a politika jelen kihívásainak eleget tegyünk. Azok az értékek, amik Európa belső rendjéhez és egységének megvalósításához szükségesek, nevezetesen a szabadság, jogállamiság, igazsá-

gosság és szolidaritás, — azok kell hogy meghatározzák politikai cselekvésünket.

Kontinensünk szomorú tapasztalatai folytán különös fontossággal bír a megbékélésre és mások kibékítésére irányuló elkötelezettségünk. Gyermekeink békés jövője és társadalmunk további fejlődése érdekében rendkívül fontos, hogy a különböző gondolkodású és kultúrájú népek együttműködését előmozdítsuk. Ez nyilvánvalóan arra is vonatkozik, hogy a saját országunkban lakó bevándoroltakkal is békésen tudjunk együtt élni.

Törődnünk kell a különböző vallások közti kölcsönös megbecsülésen alapuló-dialógussal is, valamint azzal, hogy a megosztottságban élő keresztények újra egymásra találjanak.

Végezetül mi, európaiak, a 21. század küszöbén figyelmünket nem irányíthatjuk csak Európa belső felépítésére. Jó ideje felismertük, hogy Földünket globális veszélyek fenyegetik, és tudjuk, hogy számunkra csak ez az egy teremtett világ létezik: mindnyájan erre vagyunk utalva. Miként tudná Európa jobban gyógyítani a letűnt évszázadok kolonializmusa és imperializmusa által ütött sebeket — amelyek különben az evangélium terjesztését is akadályozzák —, ha nem azzal, hogy tartalékaival igyekeznék az úgynevezett harmadik és negyedik világban felszámolni a nyomort, az éhinséget és a testi-lelki szenvedést? Voltaképpen azzal, hogy európaiak elkötelezik magukat, hogy a világ békés rendjéért és az emberi jogok érvényesüléséért küzdjenek, hálájukat fejezik ki azért, hogy Európa reményteljes fejlődésben él.

A feladatok tömege és súlya talán nekünk is gondot és aggodalmat okoz, sőt talán elkedvetlenít és lemondásra indít. De tudnunk kell, hogy nem vagyunk egyedül, nem nekünk kell megváltani a világot, mert Krisztus ezt már megtette; ebből bátorságot meríthetünk. A szenvedések leküzdése és a feltámadás őbenne már valóra vált, jóllehet apostolai és barátai gyengék voltak és elcsüggedtek. A kakas háromszor szólt, s ez is jelezte, hogy maga Péter apostol sem maradt hűséges hozzá a szenvedés órájában. Jézus mégis őrá és a többiekre bízta az evangélium örömhírét és egyháza ügyét: őt választotta ki az apostoli küldetésre. Gyengeségükre gondolva, küldetésükben őket sem hagyta védtelenül és lelki útravaló nélkül: nevét és Lelkét adta nekik a keresztségben és a bérmálásban.

A zsinati tanítás és a pápa szava

Küldetése van valamennyiünknek, akik meg vagyunk keresztelve és akiket megbérmáltak. Ennek az általános küldetésnek tudatára a II. Vatikáni zsinat egyházról szóló konstitúciója, a *Lumen gentium*, erőteljesen felhívta a figyelmünket: minden Krisztus-hívő, aki a keresztség révén Krisztussal egye-

sült és Isten népének tagja lett, az a maga módján a hívek általános papságában, Krisztus papi, prófétai és királyi küldetésében is részesült. A világiak apostolkodásáról szóló dekrétum, az *Apostolicam actuositatem*, a hívek aktív és felelősségteljes bevonását az apostoli munkába úgy tekinti, mint sajátos és szükséges részesedést az egyház üdvösséget közvetítő küldetésébe. Az *Ad gentes* kezdetű zsinati dekrétum, amely az egyház missziós tevékenységéről szól, azzal erősíti meg ezt a tanítást, hogy a világi hívek sajátos missziós feladatot kaptak. Az egyház időszerű lelkipásztori feladatairól szóló konstitució, a *Gaudium et spes* pedig úgy mutatja be a világiak szerepét, mint jellegzetes és döntő tényezőt az egyház és a világ egymáshoz való viszonyában.

A zsinat újra a maga tisztaságában állítja elénk az egyház evangéliumból kisugárzó, eredeti képét: mi mindnyájan vagyunk az egyház, valamennyien Krisztus titokzatos testének tagjai. Tagjai olyan osztatlan egységnek, olyan egy-egésznek, ami nem különálló tömbökből áll össze. A világi hívek nemcsak nem felszenteltek, ahogy a görög eredetű *laikus* szó jelzi. A felszentelt tisztségviselőknek és a világi híveknek megvan a maguk sajátos feladata Isten népe körében. Nincsenek különböző értékű, hanem csak egymástól különböző feladatok. A tisztségek összessége nem azonosítható magával az egyházzal, de a világi hívek sem alkotják egyedül az egyházat. Mindkettő: a felszenteltek tisztsége és a világiak küldetése is teljes mivoltában szolgálat. A feladatok és illetékességek megosztása, mint például az, hogy a klérus az egyház belső ügyeiben, míg a világiak a világi ügyekben illetékesek, egyáltalán nem ajánlatos. A zsinat értelmezésében az egyházi feladatok egymásba fonódnak.

Majd húsz évvel a zsinat után, 1987-ben a pápa szinódusra hívta össze a világ püspökeit, hogy megtárgyalja velük a világi hívek helyzetét az egyházban. 1989 februárjában a *Christi fideles laici* kezdetű enciklikában adta közre ennek az ülésnek az eredményét. Ez az enciklika megerősíti a zsinat tanítását, azt továbbfejleszti és pontosabban meghatározza.

Egy kulcsszó többször kicseng az enciklikából: a „keresztény ség újdonsága" (CL 10,14,15, 64). Ennek az újdonságnak alapja a kereszténység, amit szó szerint így határoz meg az enciklika: „fundamentuma és jogalapja a Krisztusban megkereszteltek egyenlőségének, az Isten népe minden tagja egyenlőségének". A pápa hangsúlyozza, hogy „ebből a tényből kell a világi hívek helyét az egyházban, valamint keresztény mivoltunk világi jellegét meghatározni". Ezen az alapon kiemeli világi szolgálatunk lelki jelentőségét, ami nem csupán kiegészítője a lelki életnek, s nem valami függvénye a jámborságnak, hanem a világi hívek szentséghez vezető útja, amit „a világi dolgok terén való elkötelezettségünk határoz meg."

Ezért nem is meglepő, hogy a pápa apostoli iratában a világiak embertársi és társadalmi szolgálatának feladatait részletesebben az evangéliumból fejti ki (CL 36). Tanítása átfogó és pontos feladatgyűjteményt állít elénk a különböző csoportosulásokban élő világiak társadalompolitikai tevékenységére vonatkozóan. Legelső helyen az a feladat áll, hogy fel kell fedeznünk minden ember egyéni méltóságának sérthetetlenségét, s ezt egyre jobban tudatosítanunk is kell. Ezt követi az emberi jogok védelmére és előmozdítására vonatkozó felszólítás, valamint az élethez való jog sérthetetlenségének tiszteletben tartása. Ezt a „halál kultúrájával" állítja szembe a pápa, ami éppen a mi civilizációnkban olyan sokszor hangadó. A személyi méltóság tiszteletben tartása természetszerűen magában foglalja az emberi jogok, köztük a vallási és lelkiismereti szabadság jogának védelmét, s ezért síkraszállni a világi híveknek sajátos kötelessége.

A pápa szemében ez a jog „irányadó kritériuma és bizonyos értelemben mértéke minden más alapjognak" (CL 39). A család, mint az emberiség fészke és menedékhelye, a társadalmi szolidaritás, a gazdasági és társadalmi élet egyéb feladatai, valamint a kultúra megteremtésének és továbbadásának emberi szolgálata a további fejezetei a pápa által előterjesztett tennivalók jegyzékének. Teljesen egyértelmű a pápának az a felhívása, hogy az igazságosság megvédése és az általános jólét előmozdítása érdekében a világi hívek beleavatkozzanak a politikába. Tegyék ezt a szolgálat, a szolidaritás és a béketeremtés jegyében. Mindezen feladatokat nemcsak a jelenlegi világhelyzet hátterében kell tekintenünk, hanem a pápa aggodalmát is meg kell értenünk: az egyház missziós hatóereje csökken azáltal — mondja —, ha keresztények számosan „felmentik magukat azon kötelességük alól, hogy szakmájukban, a társadalmi és gazdasági életben, a kultúra és politika világában felelősséget vállaljanak". (CL 2)

Mi Németországban főleg azért voltunk hálásak a pápának, hogy ilyen átfogóan és pontosan taglalta a feladatokat. Amit az enciklikában olvasunk, azt úgy tekintjük, mint annak az útnak igazolását, amit a német katolikusok világi tevékenységükben immár 140 éve követnek. Tény az, hogy tevékenyen vállaltuk a társadalmi és politikai feladatokat, gyakran az egyháztól idegen, sőt ellenséges erők visszautasítása és elnyomása ellenére, — az egyházak nehézkességéről és megnemértéséről nem is szólva.

Hogyan mozgósítsuk a világi híveket?

A világi hívek felelősségvállalása a tennivalók terén kiterjed az élet egész területére és minden feladatkörére. Ha az a szándékunk, hogy ezt tudatosítsuk bennük és mozgosítsuk

őket, akkor bizonyos erőfeszítésekre és strukturális intézkedésekre van szükség.

Elsősorban figyelmünket újra meg újra ezekre a fontos életfeladatokra és működési területekre kell irányítanunk. Éppen azokat a világi kereszténveket kell erőteljesebben motiválni, akik a tudomány és technika, a termelő munka és a gazdasági élet, a művészet, a kultúra és a médiák területén dolgoznak. Nekik kell embertársaik javára a fejlődést elősegíteniük, megvalósításukat felgyorsítaniuk, valamint mindebben a hitből eredő helyes kritikai véleményüket igazolniuk.

Másodsorban folyamatos és átfogó keresztény művelődésre van szükség, amiről a Christi fideles laici enciklika is kimerítően beszél (CL 57 kk.). E művelődés útján kellene a „kereszténység újdonságának" és a világi hívek „világiasságának" arra a zsinat által sürgetett egységére jutni, ami a hit és az élet, az evangélium és a kultúra közti választó vonalat áthidalja. Ide tartozik az is, hogy a világiakat bevezessük a katolikus szociális tanítás elveibe és összefüggéseibe. Ezek tudnak mérvadó támogatást nyújtani nekik a gazdasági élet és a munka világa problémáinak megítélésében, irányzatok és rendszerek kritikai megkülönböztetésében, valamint a politikai döntésekben.

Harmadsorban szükséges, hogy legyenek az egyházban szabad kezdeményezések, és a világiak keresztény meggyőződéssel tudjanak együttesen fellépni. Ezért van szükség világi csoportokra és egyesületekre, amelyek az élet különböző területein és társadalmi szintjein jelen vannak. Tekintve, hogy közvetlenül érintkeznek a világ valóságával, átviszik az egyházi körökbe a társadalmi életet. Másfelől keresztény összefogással jelenvalóvá teszik az egyházat a társadalomban. Ezzel egyben egyházi és társadalmi struktúrát is képeznek anélkül, hogy kifejezetten az egyház nevében cselekednének. Ez az előnyük, mert tudjuk, hogy nem minden helyzetben és nem minden szakterületen lehet hivatalos egyházi irányítással és rendelkezésekkel eljárni, vagy befolyásra szert tenni. Régóta nincs minden kérdésre egyértelmű válasz. Mégis szükséges ezen helyzetekben és szakterületeken a keresztény tanúságtétel.

Néhány befejező megjegyzés

A zsinati kijelentésekhez és a pápa enciklikájának tanításához még néhány megjegyzést szeretnék fűzni.

A zsinat előtti időkben nekünk, világi híveknek, alkalmasint nagyon kényes helyzetünk volt: hosszas gondolkodás nélkül, a hivatalos egyházi előírások mentén járhattuk életünk útját. Tárgyilagosan tájékozódni és lelkiismeretesen dönteni, nem csupán lehetőség, hanem gyakran kényelmetlen, sőt kimondottan nehéz dolog, még az egyházi tisztségviselőknek is

adódnak problémáik. Vajon nem érezheti-e magát bizonytalannak egyikük-másikuk — hiszen azt tanították nekik, hogy viseljék az Isten népe iránti felelősség teljes terhét, és ők szabják meg a követendő irányt —, amikor Isten népe maga is vitatja a haladás irányát?

Itt a probléma másik oldala: a világiak türelmetlenkednek, hogy a zsinati határozatok nem valósulnak meg. Ennek következménye bosszankodás, csalódás és rezignáció.

Hasonló csalódást kell a tisztségviselőnek is tapasztalnia, hiszen azt remélte, hogy a zsinat által felszabadított világiak serege erős csapattá válik: együtt dolgoznak vele, segítik a közösségben és azon kívül, továbbá emberi támaszt is jelent jóban és rosszban egyaránt. Ehelyett gyakran ma is minden az ő vállán nyugszik. XXIII. János pápa ablakot tárt a világ felé, s nekünk meg kell tanulnunk, hogy a házunkat átjáró friss levegő egymás iránt még több bizalmat, még nagyobb megértést kíván.

Számomra még a következők is fontosnak tűnnek.

A zsinat után és a világi hívekről szóló pápai enciklika óta teljesen világos, hogy az egyházban és a világban a férfiaknak és a nőknek ugyanaz az értéke és méltósága. Mi, nők, örülünk, hogy ezt ilyen világosan megfogalmazták, mert mostantól kezdve sem egyházi, sem világi akadékoskodóknak nincs mentségük arra, hogy a női együttműködés egyenjogúságát akár egyházi, akár világi téren kétségbe vonják. A Teremtés könyvében azt olvassuk, hogy Isten a világot úgy, ahogy megteremtette, jónak találta. Nos, ezzel a nők létét is jóváhagyta.

* * *

Visszatérve az írásom elején említett ifjúsági jelszóra, meggyőződésem, hogy a keresztények, férfiak és nők, közösen meg tudják változtatni a világot. Ennek feltétele az, hogy készek legyenek arra, hogy átadják magukat az ügynek. Aki önmagát átadja, az bizonyos értelemben mindig vissza is veszi, teljesebben megtalálja önmagát. Különben is a keresztények mindig úgy érezték magukat a világban — akárcsak egykor az Egyiptomból kivonuló zsidók —, mint Isten zarándokló népe: gyakran elfáradunk, sőt el is esünk, de biztosak vagyunk abban, hogy elérjük az ígéret földjét. Ebben a tudatban, minden nehézség ellenére, nyugodtan, örömmel és hálás szívvel járhatjuk utunkat.

MOREL GYULA

Az egyház szerepe a társadalomban

A valószínűleg 2. századbeli „Diognetoszhoz írt levél" szerzője szerint a keresztények viszonya a világhoz olyan, mint a léleké a testhez. — Mikor volt a magyar testnek nagyobb szüksége éltető lélekre, mint ma? — Máté evangéliuma ezt írja: „Hasonlít a mennyek országa a kovászhoz, amelyet fog az asszony, és három véka lisztbe vegyít, úgy, hogy az egész megkovászosodik." — Mikor volt a magyar kenyérnek nagyobb szüksége erjesztő kovászra, mint ma?

Amikor most közös felelősségünk, és az én pillanatnyi felelősségem tudatában megkísérlem fölvázolni az egyház szerepét társadalmi téren, egy egész sor előzetes megjegyzéssel, megkülönböztetéssel és fenntartással kellene kezdenem. Annak érdekében, hogy mielőbb a lényegre térhessünk, ezeket egy híján elhagyom, bízva abban, hogy a tulajdonképpeni mondanivalómra nézve így is megértésre számíthatok. Az egyetlen kivétel: Amikor a rövidség kedvéért „az egyház" kifejezést használom, ez csak Nyugat-Európa és Észak-Amerika katolicizmusára vonatkozik. Főleg a Dél-Amerikában és Afrikában élő egyház súlya és jelentősége ugyan egyre jobban növekszik, és új meg új színt hoz be a világegyház életébe, tárgyalásunk azonban egyrészt ugrásszerűen növelné témánk komplexitását, másrészt a magyar helyzet számára levonható konkrét következtetések szempontjából még jó ideig Nyugat-Európa és Észak-Amerika marad releváns.

Az egyház társadalmi szerepe a változó idők és körülmények függvénye. Ezért előadásom az előbb megfogalmazott határon belül és társadalmi változások elemzésével kezdődik. Ezután megkísérlem vázolni az egyház reakcióját ezekre a változásokra, majd rátérek a mai helyzet feltűnő különbségeire és közös vonásaira a nyugati országokban. Befejezésül megkockáztatom a jelennek a jövő érdekében megoldandó problémáit pontokba szedni és néhány következtetést levonni.

Társadalmi változások

A társadalom bonyolult fogalom, melynek konkrét megjelenési formáiról azonban két vitathatatlan megállapítást tehetünk, mégpedig azt, hogy a társadalmak laterálisan és temporálisan különböznek egymástól. Laterálisan, vagyis egyidejűleg egymás mellett meghatározhatóan különböző társadalmak léteznek. Nem könnyű feladat az egyetemes egyház számára mindegyikben azonos értelemben „kovásznak" és „léleknek"

lenni. Erre a kérdésre röviden kitérek majd előadásom harmadik részében. Témánk szempontjából sokkal fontosabb a temporális különbségek szemlélete, vagyis az a tény, hogy mindegyik *mai* társadalom rengeteg szempontból más, mint 10, 100 vagy 200 évvel ezelőtti elődje, melyből kifejlődött. — Minthogy a magyar egyház és társadalom viszonyának ma nem a laterális különbségek, hanem az időbeli változások a legégetőbb problémái, ezért az utóbbiakban kell elmélyednünk. Idézzük fel ezért távirati stílusban mindenekelőtt a legújabb idők társadalmi változásainak néhány ismert összetevőjét.

A nyugati társadalmak eladdig elképzelhetetlenül radikális változása indult meg kb. 200 évvel ezelőtt. A 18. század közepén kezdődő felvilágosodás szellemi áramlata behozta az emberiség történelmébe a kritikus gondolkodást és felszabadította az emberi értelmet meg nem okolt korlátai alól. Az 1789-es francia forradalom a szabadság, egyenlőség és testvériség jelszavaival indította el az emberek (tág értelemben vett) politikai együttélésének teljesen új korszakát. A 18. század végén kezdődő iparosodás gyökeresen megváltoztatta az uralkodó életformát, lélekzetelállító technikai haladáshoz és végső fokon széles néprétegek jólétének ugrásszerű emelkedéséhez vezetett. A városiasodás, a tudományok fejlődése, az információ, a geográfiai és tömegközlési kommunikáció lehetőségeinek rohamos fejlődése robbanásszerű változásokat jelentett a társadalmak életében. Könnyen érthető, hogy az új körülmények új igényeket szültek, mint pl. a demokrácia vagy az emancipáció követelménye a legkülönbözőbb területeken. De az is világos, hogy mindez súlyos következményeket vont maga után. A társadalmi együttélés rendkívül komplexé vált, nagyszámú személy a „közép elvesztése" folytán tájékozódási bizonytalanságba, krízisbe került.

Kérésem az, hogy ne törődjünk most a felvázolt mozaikdarabok bonyolult összefüggéseivel, fény- és árnyoldalaival, pontos megkülönböztetéseivel, hanem kíséreljük meg két szempontra összpontosítani figyelmünket.

Az első szempont: Szilárd meggyőződésem, hogy mi, mai emberek (a szociológusokat is beleértve) még nem realizáltuk eléggé az utolsó 1-2 évszázadban lejátszódott változások *mértékét* és jelentőségét. Ne felejtsük el: Évezredeken keresztül előfordult az, hogy egy sárban elakadt szekér mellett elhúzott egy könnyű hintó vagy egy lovas. De ma egy sárban elakadt szekér mellett és fölött autók, vonatok, repülők és űrhajók húznak el. Ne felejtsük el, hogy régen az analfabéta mellett néhány pergament olvasott a művelt ember. Ma azonban (a nyugaton is nagyszámban létező) analfabéta mellett a szakember computer segítségével szűri ki a világ adatbankjaiból a keresett információt.

A másik szempont: Sokak véleménye, hogy az egész kozmoszra, de ebben elsősorban az ember életviszonyainak alap-

vető feltételeire jellemző a változások *felgyorsulása*. Idézek egy ilyen véleményt, melynek részletei vitathatók, de amely szerintem lényegében elfogadhatóan figyelmeztet minket erre a tényre.

„A Föld teljes fejlődési folyamata — az élettelen anyagtól a nukleáris technikáig — az idő folyamatos, szélsőségesen felgyorsuló függvénye. A felgyorsulás igen nagy mértéke láthatóvá válik az egymás után következő fejlődési korszakok következetes lerövidülésében: Néhány milliárd évvel ezelőtt még nem létezett szerves élet a földön. A legalacsonyabbrendű organizmusok kifejlődése a néhány utolsó milliárd évben történt, a gerinces állatoké néhány száz millió évig tartott, az emlősöké néhány tízmillió évbe került. Az ősember az utolsó százezer években jutott el a tűz használatáig, a kőkorszakbeli legegyszerűbb szerszámok az utolsó tízezer években jöttek létre, a fémismerettan és az építőművészet az utolsó évezredekben. Az egyszerű gépek és tűzfegyverek az utolsó évszázadok termékei, az erőgépek, az elektronika, a repüléstechnika, a katonai akciótechnika pedig az utolsó évtizedekéi. A nukleáris és rakétatechnika, a szabályozó- és vezérlőtechnika, valamint a ... kibernetika kifejlődése néhány év alatt játszódott le."

Már itt utalok ezen megállapítások két következményére, melyeknek részletezése előadásom utolsó részeinek lesz a feladata. Először: lehetetlen, hogy ilyen körülmények között nem kellett volna és nem kellene változnia az egyháznak is. Másodszor: az egyház megfelelő változását elsősorban a világban élő hívőktől lehet remélni, hiszen ha a világ változik, elsősorban ők változnak, s ezért életfontosságú az egyház számára, hogy ők szempontjaikat tekintéllyel képviseljék.

Az egyház reakciója a változásokra — a II. Vatikáni zsinat előtt

Nyilván nem szükséges taglalnom, milyen mérhetetlen sok jót tettek az egyház tagjai az utolsó két évszázadban is, segítve, tanítva, ápolva, igazságosságért harcolva, békéltetve, szeretetet terjesztve. Az egyház általános reakciója a társadalmi változásokra azonban sok szempontból negatív mérleget mutat.

Nehéz megítélni, mennyiben a véletlen következménye és mennyiben az egyház részéről az idők jelének meg nem értésével magyarázható, hogy a felvilágosodás és a francia forradalom élesen egyház- és vallásellenes jelleggel indult — és képviselt végső fokon lényeges keresztény értékeket; a tragikus következmény ismert, hogy ti. az egyház egy felvilágosodás- és szabadságellenes sarokba szorult.

Az iparosodási forradalomra az egyház jó százéves késéssel reagált: az első ún. szociális enciklika, a *Rerum novarum*

1891-ben, tehát az első fonógép munkábaállása után 121 évvel jelent meg. Időközben a munkásrétegek már nagy mértékben elidegenedtek az egyháztól.

A városiasodás föltartóztathatatlan folyamatára az egyház nem talált megfelelő receptet feladatának betöltésére: 1928-ban a Baross utcai Szent József plébánián 1 plébánosnak és 4 segédlelkésznek kellett volna lelki gondozásban részesíteni 63000 hívőt.

A mind szélesebb körökre kiterjedő demokratizálódási igényekkel szemben az egyház zavart viszonyba került: a szekularizáció az egyházi javak elvesztését jelentette, ez kifejlesztette az ultramontanizmus beállítottságát, amely aztán következetesen a pápa tévedhetetlenségének a dogmájához és a monarchikus rendszer megerősödéséhez vezetett.

A nőemancipáció szinte csak konfliktusokhoz vezetett mind az egyház férfi-hierarchiájában, mind a teológiai reflexióban. Erre a mindég égetőbb és jelentősebb kérdésre azért nem térek ki, mert ez kongresszusunk egy másik előadásának a témája.

A társadalom informáltságának robbanásszerű kiterjedésére reagált az egyház talán a legintenzívebben igen sok színvonalas sajtótermékkel, amelyeknek nagyrésze azonban csak szűk belső köröket ért el. (A dicséretes kivételek közé tartozik a főleg Bangha Béla által kezdeményezett magyar katolikus sajtó.)

Az egyház reakciója a változásokra — a II. Vatikáni zsinat

Az éppen felsorolt veszteséges hiányokból XXIII. János pápa vonta le a következtetést a II. Vatikáni zsinat összehívásával. Nem véletlen, hogy a zsinat célkitűzése az *aggiornamento*, vagyis a „napi árfolyamra hozás" jegyében állt. Az egyház csak megváltozott formákban tud eleget tenni mindég azonos feladatának a megváltozott körülmények között.

A zsinattal kapcsolatban (előtte, alatta és utána) számos változás történt, az egyház lerázott magáról sok anakronisztikus jelképet és szertartást. A tiara, a háromemeletes pápai korona ugyanúgy az egyháztörténelem múzeumába került, mint a pápai alkalmazottaktól hordozott trónus, a *sedia gestatoria*, vagy a pápát körülvevő strucctollas legyezők, a pápai kihallgatások alkalmával kötelező háromszoros térdhajtás, a bíborosok méteres uszálya, és számos hagyományos magatartási szabály a papokra, szerzetesekre és világi hívőkre nézve.

A legfontosabb változások persze a teológiai felfogások, az alapvető keresztény beállítottság szintjén történtek, — változások, amelyekkel gazdag teológiai szakirodalom foglalkozik.

Nem kétséges azonban számomra, hogy csatlakoznunk kell számos teológus és egyházszociológus véleményéhez, akik

a „félbemaradt zsinatról" beszélnek. Aligha lehetett mást elvárni: az *aggiornamento*, a „napi árfolyamra való hozás" áramlata megtört az utolsó egy-két évszázad hagyományaihoz ragaszkodó körök ellenállásán, és egyrészt kompromisszumos megoldásokra kényszerült az akkori adott körülmények között, másrészt nem tudott olyan nyitottságot győzelemre juttatni, amely képes lett volna a további fejleményekhez dinamikusan alkalmazkodni. Ne felejtsük el, hogy a zsinat óta már ismét egy gyors és gyökeres változásokkal teli negyed évszázad telt el.

Ennek következtében az egyház ma is számos koloncot hordoz, melyek akadályozzák eredeti hivatásának teljesítésében. Ezeknek felsorolására itt nincs lehetőség, ezért csak néhány utalásra szorítkozom. — Első példa: a katolikus egyház feje ma államfő: lelkipásztori útjain piros szőnyegen fogadják keresztény és ateista államfők és kormányok. Ez a történelmileg zűrzavarosan és bonyolultan kialakult tény, rengeteg praktikus előnye mellett, nem mindenki számára könnyíti meg az államfő-pápában Jézus evangéliumának képviselőjét ismerni fel. — Második példa: A papok számára a nőtlenség kötelezettsége viszonylag új az egyház történelmében. A legtöbb keresztény egyházban, és a katolikus egyház legtöbb ritusában nem szerepel ilyen előírás. A római szertartásban való fenntartása és eltörlése mellett és ellen sok érv sorolható fel. A jelen helyzet mérlege azonban egyértelműen negatív. Az egyház belső köreiben nehezen fogadható el a hivatalos érvelés. Az egyház külsőbb köreiben és az egyházon kívül élőkben pedig rombolja az egyház tekintélyét az e téren közismert eltérések az elv és a gyakorlat között. — Harmadik példa: a zsinat bevezette a liturgiába a népi nyelv használatát. Hatalmas lépés volt ez — minden negatív következménye ellenére — abban az irányban, hogy a hívők nem mint „hozzá nem értő laikusok" lépjenek kapcsolatba a latin szövegek titokzatos atmoszférájában Teremtőjükkel és Megváltójukkal, hanem a liturgiában is igazi kommunikáció váljék lehetővé. De az érthető nyelvre való lefordítás sok esetben csak arra az eredményre jutott, hogy a hívők saját nyelvükön értették meg, hogy a liturgia szövegei érthetetlenek számukra.

Mint mondtam, nem folytatom tovább ezeknek a „félbemaradt zsinatból" következő problémáknak a felsorolását. Előadásom utolsó része pozitív feladataink megfogalmazásával egészíti ki a zsinati és zsinat utáni folyamatoknak részben negatív elemzését.

Az egyház mai helyzetének feltűnő különbségei

Ebben a nagyon rövid fejezetben csak érzékeltetni szeretném, hogy a bevezetőben meghatározott „nyugati egyház" rendkívül különböző körülmények között él és működik. — Egyes

országokban a megkeresztelt katolikusok számára nézve kisebbségben van mint pl. az Egyesült Államokban, másutt egyenlő arányban, mint pl. a Németalföldön, ismét másutt monopol jellege van, mint pl. Spanyolországban, ahol a népesség 95%-át teszi ki. — Erősen különböző a hierarchia és a nem klerikus hívők aránya. A csúcsot talán Franciaország képezi, ahol pl. püspöki bizottságok sok nem klerikus hívő bevonásával működnek és részben az Egyesült Államok, ahol főleg az iskolákban a nem-klerikus hívők a hierarchiától viszonylag függetlenek. — Az iskolai hitoktatás hol kötelező, hol nem: Spanyolországban hittanóra és etika-óra között választhatnak a diákok ill. szüleik, az olaszok pedig heves viták után eldöntötték, hogy a fakultatív hitoktatás mellett alternatív oktatás nem kötelező. — Egyes államokban léteznek katolikus egyetemek, pl. az Egyesült Államokban, és Spanyolországban, másutt a teológiát részben állami egyetemek teológiai karán, részben saját egyházi főiskolákon tanítják. — Az egyház és állam viszonya is változó: Franciaországban az egyházak még csak nem is közjogi szervek, Spanyolország még 1978-ig konkordátum alapján egyházi állam volt. — Franciaországban nincs keresztény párt, Ausztriában van, de nevében nem feltüntetve, a Német Szövetségi Köztársaságban pedig vezető szerepet tölt be a Keresztény Demokratikus Unio és a Keresztény Szociális Unio. — Végül igen nagy különbségek vannak anyagi téren is: Németalföldön az egyházi adó ismeretlen fogalom, Spanyolországban az adó egyrészét egyházi adóba, másik részét vagy egyházi adóba vagy szabadon választott egyházi célokra kell befizetni, Ausztriában egyházi szerv szedi be az adót és állami szerv foglal le berendezési tárgyakat nem fizetés esetén, az NSZK-ban az állam szedi be az egyházi adót is. — Közismert pl. a francia egyház szegénysége és a német egyház gazdagsága: egyedül a kölni egyházmegyének a költségvetése több mint háromszorosa a vatikáninak.

Az egyház mai helyzetének közös vonásai

Első helyen említem a nyugati társadalmakban nagyon általánosan érvényes szekularizáció tényét és ennek negatív következményeit az egyházra, valamint az egyház társadalmi szerepére nézve. Ennek az igen sokrétű jelenségnek csak néhány jellegzetes indikátorára és értelmezési kísérletére tudok itt kitérni. Ezen a területen nagy mennyiségű adat áll rendelkezésünkre, melynek minden egyes részéről külön előadásokat lehetne tartani.

Nem látom itt elkerülhetőnek számszerű adatok felsorolását, hogy a szekularizáció indikátorainak *nagyságrendjéről* egy általános képet alkothassunk magunknak. Vagyis hogy tuda-

tosítsuk, hogy Godin és Daniel 1943-ban megírt könyvének kérdőjeles címe: Franciaország, missziós terület? ma az egész nyugati világra alkalmazható. Íme néhány mozaikdarabja az általános képnek:

> A papi hivatások száma a 60-as évek végétől, egyes helyeken valamivel későbbi időponttól kezdődően drasztikus mértékben csökken és a kilépések száma növekszik. Spanyolországban pl. 1959-ben 9 000 szeminarista készült a papi pályára, 20 évvel később már ennek csak 1/6-a! A jezsuita rend létszáma 1965-ben 36 000 fölött volt, tavaly pdig 1/3-ával kevesebb. — Ezek után nem meglepő, hogy a pap nélküli plébániák száma egyre növekszik. Erre is csak egy példa: Svájcban ezekből 1970-ben 156 volt, 15 évre rá több mint a kétszerese, ami minden ötödik svájci plébániát jelenti. — A vasárnapi misérejárók arányszáma következetesen csökken. Még a csúcspontot képviselő Irországban és az Egyesült Államokban is 50% alá jutott, követve a katolikus Spanyolországtól 42%-kal, Olaszországtól pedig 36%-kal. A sor végét a svédek és a dánok foglalják el 5 ill. 3%-kal. Hogy itt egy, a társadalmi változásokkal összefüggő trendről van szó, arra két adatot hozok példának: Az NSZK-ban némely községben 40% a misérejárók aránya, az átlag 20% körül mozog, de a magas mobilitással és anonimitással fémjelzett modern trabant-városokban ez a szám 5%-ra csökkent. Franciaországban 35 évvel ezelőtt a felnőttek 40%-a, ma kb. 10%-a jár misére. — A vallási ismeretek terén mind nagyobb hiányok mutatkoznak. A francia gyerekeknek csak 45—50%-a részesül hitoktatásban — nem meglepő, hogy pl. egy ottani kutatás eredménye szerint az *egyetemistáknak* csak 10%-a tudta, ki volt Dávid király. — Aggasztó tünet, hogy a szekularizálódás kihatásai a fiatalabb generációban sokkal erősebben érvényesülnek, mint az idősebbeknél, s ez haladó tendenciát mutat. Az NSZK-ban a 18—40 évesek korosztályának 49%-a vallotta magát az egyházhoz közelállónak 1953-ban, 1979-ben már csak 28%-a. — Külön fejezetet lehetne írni az egyház tanításának elfogadásáról ill. elvetéséről. Az utóbbira nézve a legmélyebb szakadék az egyháznak a nemi élettel kapcsolatos tanítása és a katolikus hívők felfogása között mutakozik. A kérdésre: „Be kell-e tartani az egyház előírásait a szexualitásra nézve?" a németalföldi katolikus nők 6%-a válaszolt igennel.

A szekularizáció kihatásainak adatai tények. Ezekkel szembe nem nézni önbecsapás volna, és megakadályozná a nyilvánvalóan szükséges új útkeresést, amelyben — újra hangoztatom — a nem-klerikus hívők tapasztalatának és véleményének tekintéllyel való képviselete nyújtja a legtöbb reményt.

A tényekkel szembenézni fontos, de rendkívül kényes és bonyolult feladat a tények elemzése. — Nem szabad figyelmen kívül hagynunk, hogy a fölsorolt jelenségek legnagyobb észt nem kívülről jövő támadások eredményei. Az egyház és vallás kritika szinte jelentéktelenné vált korunkban. Heinrich Böll szavaival élve „ez a csirke már meg van kopasztva". — Noha rendelkezésünkre állnak kutatási eredmények, melyek megkülönböztetnek az egyházhoz való tartozás, a vallásosság, a hit kifejeződési formáihoz való viszonyulás és maga a hit tudatos aktusa között, nem ismerek általánosan elfogadott és vitathatatlan értelmezést a folyamatra nézve. A legvalószínűbbnek látszik számomra az a vélemény, mely a negatív tendenciák hordozóit főleg két csoportban látja. Az elsőbe azok tartoznak, akiknek vallásosságát és egyházhoz tartozását jórészt a népszokásokhoz való ragaszkodás, a környezet társadalmi kontrollja tartotta fönn. Ezen összetevők föllazulása logikusan vezetett a változáshoz. A második fölvilágosult értelmiségiekből áll, akiknél a maradiságok és érthetetlenségek élménye súlyosabbá vált, mint az egyházba minden fogyatékossága ellenére vetett hit és bizalom. Főleg ebből a második kategóriából jött létre a *believing without belonging*", vagyis az egyházakon kívüli kereszténység mind elterjedtebb jelensége. Egy mondattal lezárom a szekularizációról szóló vázlatos megjegyzéseimet: ha a mai helyzetben nem is hallani a „világhódító kereszténység" kifejezést, a nyugati egyház messzemenően megértette és tudatosította, hogy hivatása aa szolgáltatás, a szolgálattétel az emberek földi boldogulása és örök boldogsága érdekében, amelyre ma ugyanolyan szükség van, mint bármikor, és ami ma lényegében ugyanúgy lehetsége, mint bármikor.

Ennek a fejezetnek a hátralevő részében már csak egészen röviden utalok az egyház mai helyzetének egy részben negatív, részben pozitív, és három egyértelműen pozitív vonására.

Negatív és pozitív elemeket tartalmaz a nyugati világban folyton erősödő irányulás az egyházakon kívüli, főleg keleti vallások és a szekták felé. A hindu misztikától, életfilozófiától és jóga gyakorlatoktól a parapszichológiai, ezoterikus és asztrológiai útmutatásokon keresztül, a majdnem keresztény és a teljesen kereszténytelen, sőt embertelen szekták világáig sokszínű kínálat vonzza a csalódott vagy kielégítetlen kereszténye ket. Egyes esetekben könyörtelen kizsákmányolók rabságába esnek így főleg fiatal emberek, más esetekben mély vallásosságra, gyakorlati szolidaritásra nevelődnek. — Az egyház számára az ezzel kapcsolatos veszteségek mellett a fejlemények pozitív gyümölcsöket is teremnek: a konkurrencia hasznos kihívást jelent számára a múltbani, tunyaságra kísértő monopol helyzetével szemben, és nem egyszer tanulhat is a szektáktól.

Egyértelműleg a mérleg pozitív oldalához sorolható tény, hogy a nyugati egyház szerkezete és szervezete minden problé-

ma és hiányosság ellenére is rendkívül szilárd, biztonságos és hatékony. — A nyugati magyar emigrációban igen plasztikusan megéltük ezt a tényt. Számos egyesület és mozgalom volt képes bizonyos részletfeladatok megoldására, de egyedül és kizárólag a magyar egyházközségek és lelkészek képezték azt a hálózatot, amelyre országhatároktól függetlenül, a legkülönbözőbb problémák megoldásában mindig számítani lehetett. Ugyanez áll, ha nem is olyan kirívó módon, a világegyházra is. — Ha igaza is van David Seebernek, aki az egyházat szervezeti szempontból egy jól megtermett elefánthoz hasonlítja annak minden erejével és biztonságával, és minden lassúságával és nehézkességével, mindenesetre kétségtelen, hogy a nyugati társadalmak igénylik és örömmel fogadják az egyház megbízható szolgáltatásait és szolgálatait óvodákban, iskolákban, kórházakban, tanácsadó intézményekben és így tovább.

A nyugati szellemi világban is pozitívan lehet kiemelni az egyház szerepét, ha sok megkülönböztetéssel is. Az egyház jelen van az oktatás minden szintjén, számos színvonalas folyóiratot és újságot ad ki. Kár, hogy ezek jórészt csak a vallásilag jól képzettek kis körét érik el, és kár, hogy a művészek, az innsbrucki püspök fogalmazása szerint „nem érzik jól magukat a mai egyházban, ami igen rossz jel és elgondolkodtató tény".

Végül általános pozitív jellemzője az egyháznak, mint már említettem, hogy egyházközségeiben, bázisscoportjaiban, szerzetes közösségeiben és mozgalmaiban megszámlálhatatlan, örök érvényű érték jön létre nap mint nap a szentségi életben, a lélek és test érdekében végzett önzetlenül szerető, áldozatos munkában. Mindazok, akik intenzíven élik keresztény hivatásukat, tudják és tapasztalják ezt az élő, teremtő és megváltó egyházat. Ezért itt ezzel nem foglalkozom tovább, hanem rátérek előadásom tulsó fejezetére.

A jelennek a jövő érdekében megoldandó problémái

Az egyház belső életének és társadalmi funkciójának az előzőkben vázolt deficitjeit végső elemzésben az idő tengelyén történt és történő eltolódásokra vezethetjük vissza. A változó világhoz való alkalmazkodásnak és nem alkalmazkodásnak egyidejű jelenléte az egyházban nem csak magyarázata a felsorolt problémáknak, hanem még hozzá az egyház és funkciójának legsúlyosabb krízise is. Gondoljuk át most röviden ennek a polarizálódásnak legfeltűnőbb jelenségeit (ismét megértést kérve a kényszerű vázlatosságért), és vonjunk aztán le néhány következményt az adott helyzetből.

Az egyik póluson a tradicionalizmus, konzervativizmus centralizmus összjátékát találjuk, a másik póluson kritikus,

progresszív és a változásokhoz való alkalmazkodás felé nyitott beállítottsággal találkozunk.

A különbségek mélyén két ekkleziológia, két egyházfelfogás áll szemben egymással. Az egyik a püspöki és papi hivatal tekintélyét kívánja erősíteni, a másik úgy látja, hogy a hívők általános papságának mindenkitől elfogadott tanából még messzemenő következtetéseket kellene levonni, többek között az ún. laikus teológusok szerepére nézve, akik sokfelé már a többséget alkotják. De míg az előregedő papságra mindig több plébánia gondozását bízzák, az új Codex Juris Canonici az egyházközségi tanácsot csupán mint a plébános tanácsadó testületét definiálja. Az egyik egyházfelfogás súlyt helyez mindarra, ami a hívőknek mintegy automatikus egyháztagságával összefügg (a csecsemők megkeresztelésétől az egyházi adóig) — ez az ún. *Volkskirche* felfogás — a másik hangoztatja az érett, személyes döntés fontosságát az egyházi közösségben — ez az ún. *Gemeindekirche* felfogás.

A konzervatív pólus egész tekintélyét latba veti olyan tanok védelmében és terjesztésében is, amelyek a hívők nagy részénél nem találnak megértésre és elfogadásra, mint pl. a papi nőtlenség, a nők papsága, az elváltak és újra házasodottaknak a szentségektől való eltiltása, nem beszélve a születésszabályozással kapcsolatos tanításról. Egy neves amerikai teológus szerint semmi nem ingatta meg az amerikai katolikusokban a pápaság tekintélyét annyira, mint a *Humanae vitae* enciklika. A progresszív pólus kritikának veti alá az említett tanokra vonatkozó érveléseket, pl. a kötelező papi cölibátus esetében annak következetes elhallgatását, hogy a katolikus egyház több nem-római rítusában a papok máig is nősülhetnek.

A tradicionalista felfogás ragaszkodik egy bizonyos kolostori, misztikus lelkiséghez, és hagyományos, értékes és gyönyörűszép, de a mai ember számára semmitmondó, vagy csak nagyon „bennfentesek" számára érthető kifejezési formákhoz. A haladó szárny megkülönböztetést igényel: ami változatlanul jó és szükséges a „legbelsőbb körök" és a teológia tudománya számára, az nem szükségképpen alkalmas a katekézisben vagy liturgiában. Nem elhagyni kell azokat, hanem a ma általánosan érthető gondolkodásmódra és nyelvre lefordítani.

A polarizálódás felerősödésének, a krízis elmélyülésének legfeltűnőbb jelei a legújabb püspökkinevezések és a teológiai karok személyi összetételébe beavatkozó római adminisztratív intézkedések, és az ezekkel szembeni mind hevesebb ellenállás. Először Németalföldön, majd egymásután a többi nyugati országban, legutóbbi időkben a svájci Churban, Kölnben, Bécsben, Salzburgban és s vorarlbergi Feldkirchben neveztek ki egyértelműen konzervatív püspököket. A másik oldal válasza: több esetben a szentelésre jövőknek a földön fekvő tűntetőkön kellet átlépdelni, a püspököket bérmálásra nem hívják

meg, az egyházi adó fizetését megtagadják, nagyobb számban kilépnek az egyházból vagy rezignáltan belső emigrációba vonulnak. Róma sok neves teológiai tanárának megtiltotta a teológiai karon a tanítást vagy egyáltalán a szóbeli és írásbeli fellépést. A római cenralizmusnak ezeket és ezekkel rokon megnyilvánulásait élesen kritizálta az ún. kölni nyilatkozat, amelyhez immár többszáz teológiatanár csatlakozott világszerte.

A polarizálódás táborok kifejlődéséhez ill. felerősödéséhez vezet. A konzervatív vonalon előnyomulóban van az Opus Dei, a Communione e Liberizione, az Engelwerk és sok más kisebb-nagyobb intézmény és sajtótermék. A másik oldalon is kialakultak központok, szervezetek és intézmények minden országban, a kritikus katolikus sajtó nagy előfizető- és olvasótáborral rendelkezik, mint pl. csak a német nyelvterületen a Katpress, a Publik Forum, vagy a magyar Schermann Rudolftól szerkesztett Kirche Intern.

Hogy az itt röviden vázolt áldatlan helyzet az egyház belső életében és társadalmi funkciójában valóban tragikus következményekkel jár, azt nem kell részleteznem. Ugyanakkor szinte kizárt, hogy záros határidőn belül lényeges változás történjék. Ebből következik, hogy lelkiismeretes kereszténveknek olyan beállítottságok, olyan erények kifejlesztésén kell munkálkodniuk önmagukban és másokban, amelyek először a krízist enyhítik, majd pedig abból kivezetnek. Ezeknek persze se szeri, se száma. Én csak azokat tudom itt megemlíteni, amelyeket mint vallásszociológus legjobb meggyőződésem szerint a legfontosabbaknak tartok.

1. Fontosnak látom, hogy rendszeresen reflektáljunk vallási magatartásunkra, szavainkra és cselekedeteinkre *mások szempontjából* is. Mások alatt értem a vallásilag kevésbé elmélyültek és képzettek körét, valamint az egyházon kívülállókat. Hogyan élik meg, hogyan értelmezik ők egyházi életünk megnyilvánulásait, hogyan hatnak a többé-kevésbé szekularizált mai emberekre tanaink, előírásaink, szövegeink.

2. Az egyház mai helyzetére jellemző az igények, ízlések, felfogások és formák sokrétűsége. Mély és őszinte *toleráns beállítottságra* kellene átállnunk a másféleséggel szemben, hogy az egymás elleni hadakozás helyett a kínálat széles palettájának előnyeit nyerjük meg. Segít ebben, ha sikerül a különböző csoportokat valamennyire szétválasztani. Amit eddig is tudtunk, hogy a gyereket csak úntatja a felnőtt stílus, a felnőtteket nem elégíti ki a gyerekeknek megfelelő forma; hogy analfabéták és akadémikusok kölcsönösen nem profitálnak a másik csoport igényeinek megfelelő kommunikációból, úgy ma ezt az elvet kell lehetőségeink szerint alkalmazni az egyház különböző igényű kategóriáira is. De a legfontosabb, hogy kineveljük magunkban a szentpáli szuverén, a különbségeknek fölötte álló beállítottságát: „A zsidók előtt zsidóvá váltam, hogy megnyer-

jem a zsidókat. A törvény alá rendeltek között a törvény alárendeltje lettem ... csak hogy megnyerjem azokat, akik a törvény alárendeltjei. Azok között, akikre a törvény nem vonatkozik, olyan lettem, mint aki a törvényen kívül áll... csak hogy megnyerjem a törvény alá nem rendelteket. A gyöngék közt gyönge lettem, hogy megnyerjem a gyöngéket."

3. Rá kellene szoktatnunk magunkat, és fokozott mértékben a teológiát végzett igehirdetőket, egyrészt a *teológia mint tudomány* igényeinek, másrészt a *hívő keresztény élet* igényeinek tudatos megkülönböztetésére. Le kell győznünk az érthető kísértést, hogy azt, amit a teológiai tanulmányokban jogosan fontosnak, kinyilatkoztatásszerű felfedezésnek éltünk meg, az igehirdetésben, a hitoktatásban ugyanilyen értelemben felhasználjuk. A teológiában pl. központi és érdekfeszítő téma a három isteni személy egymáshoz való viszonyában megkülönböztetni, hogy a Fiú az Atyától születik, a Szentlélek, pedig az Atyától és a Fiútól származik, ezt azonban teológiailag nem képzettek felé közvetíteni kétes értékű vállalkozás, mely több zavart és félreértést kelthet, mint a keresztény életet segítő megvilágosítás nyújtana.

4. Szüntelenül tudatosítani kellene magunkban és másokban a *változó, relatív* formák relativitását, a hangsúlyokat ennek megfelelően kellene helyezni, és habitussá kellene nevelni magunkban és másokban a változásokkal való haladás elfogadásának készségét. A társadalom, és remélhetőleg az egyház életében is, további mélyreható változások várhatók. Ha a változót túl erősen összekapcsoljuk, egy rangra emeljük a változatlan értékekkel az emberek tudatában, akkor az utóbbi az előbbivel együtt megy veszendőbe.

* * *

Az egyház, és az egyház társadalmi szerepének hiányosságai, visszásságai és elmaradottságai sokunk számára gondot jelentenek. Ha ez a gond terhel minket, ne felejtsük el egyházunkkal kapcsolatban azokat a kifejezéseket, amelyekben szintén a „gond" szó szerepel: *gondozás, gondoskodás,* sőt *gondviselés.*

BRUNNER GYÖRGY

Alkotmányosság és jogállam Nyugaton

Alkotmányos jogállam

Kelet-Európa kommunisták által nyomorgatott országai közül Magyarország volt az első, mely az alkotmány 1989. október 18-án elfogadott és október 23-án — az 1956-os forradalom harmincadik évfordulóján — kihirdetett módosításával egy olyan alaptörvényt hozott létre, mely maradéktalanul megfelel az alkotmányos jogállam nyugati értelemben vett követelményeinek. A módosított alkotmány 2. §-a (1) bekezdése szerint a Magyar Köztársaság független, demokratikus jogállam. Kulcsár Kálmán professzor, az akkori igazságügyminiszter, az Országgyűlés 1989. március 8-i ülésén többek között a következőket mondotta a Tisztelt Ház elé terjesztett alkotmánykoncepció indokolásaként:

> „De szándékaink szerint — és ez talán a legfontosabb — az Alkotmány egyrészt visszaállítja a kontinuitást a magyar állam- és jogfejlődéssel, a benne kikristályosodott elvekkel (gondolok itt pl. az alkotmányosság vagy az önkormányzat eszméjére), s integrálódni törekszik az európai alkotmányfejlődés fő vonalába, a politikai eszméknek és intézményeknek abba az évezredes fejlődésébe, amely az európaiságot, általánosabban: ma már a civilizáció alapjait jelenti." (Magyar Jog 1989, 293. o.)

A módosított alkotmány hivatkozott tételében és Kulcsár szavaiban az évezredes európaiság történelmi összefüggésében jelenik meg az a két fogalom, mely előadásom tárgyát képezi: az alkotmányosság és a jogállam. És ez helyes is, mert e két alapelv valóban az európai, pontosabban: a nyugat-európai történelmi fejlődés terméke, melynek a magyar történelem mindig szerves része volt. Az alkotmányosság és a jogállam elvei mögött meghúzódó alapvető elképzelések még akkor is azonos ismérvei az európai értékközösségnek, ha fogalmi megjelenítésük és tartalmi kidolgozásuk országonként bizonyos különbségeket mutat.

A magyar politikai és tudományos nyelvhasználatban például évszázadok óta az alkotmányosság fogalma állt előtérben, habár a „jogállam" kifejezés a XIX. század utolsó harmada óta szintén használatos volt. A hagyományos történetírás mindig azt bizonygatta, hogy Magyarország keletkezésétől fogva alkotmányos állam volt. E megállapítás helyességének alátámasztása érdekében sokszor visszanyúlt egész a vérszerződésig, mely

III. Béla király névtelen jegyzője szerint biztosította a nemzet részvételét a vezér tanácsában, és átok alá helyezett Árpád és a törzsfőnökök maradékai közül mindenkit, aki az eskü pontjait megszegné. míg a vérszerződés eltűnik a korai történelem homályában, az tény, hogy II. Endre 1222. évi aranybullája szavatolta a nemesség kiváltságait, s ezek biztosítása érdekében 31. cikkelyének 2. §-ában minden nemest felhatalmazott arra, hogy megsértésük esetén egyenként vagy közösen ellenálljon a királynak „minden hűtlenség szégyenvallása nélkül". Az itt kimondott ius resistendi-t sokszor párhuzamba szokták állítani a csak hét évvel idősebb Magna Charta 61. cikkelyével, mely valószínűleg először rögzítette írott formában azt az elképzelést, hogy a királyi hatalom gyakorlása korlátozásoknak van alávetve, s ezek megszegése az ellenállási jog szankcióját váltja ki. Azt, hogy ezek a korlátok jogi jellegűek, először Henry Bracton 1259 körül megjelent De legibus et consuetudinibus Angliae c. könyvében nyert megfogalmazást: „Ipse autem rex non debet esse sub homine sed sub deo et sub lege quia lex facit regem." A király tehát uralkodik ugyan az emberek felett, de alá van vetve Istennek és a jognak avagy a törvénynek — az angol nyelv a mai napig sem különböztet meg világosan a jog és a törvény között —, mégpedig azért, mert a jog (a törvény) csinálja a királyt. A király uralma felett áll a jog uralma. Dióhéjban ez a lényege a jogállamiság angolszász változatának, a rule of law-nak.

A jog uralma valójában évezredes tartozéka az európai politikai gondolkodásnak. Csak arra emlékeztetek, hogy Platón utolsó műve, mely röviddel Kr. e. 347-ben bekövetkezett halála előtt jelent meg, a *Nomoi*, tehát „Törvények" címet viselte, s lényegében a törvényes állam elméletét tartalmazza, habár az öreg Platón csak azért tartotta a nomokráciát a második legjobb államformának, mert fiatalkori tapasztalatai alapján rá kellett döbbennie arra, hogy a szophokrácia, tehát a bölcsek uralma aligha valósítható meg a reális életben. Mi az oka a jog ilyen nagyrabecsülésének az európai kultúrában? Miért kell mindenkinek engedelmeskednie a jognak?

A válasz a történelem folyamán többször változott.

Platón szerint az emberek törvény előtti egyenlősége, az izonómia, a fő ok. Ha egy bölcs király-filozófus hiányában nincs lehetőség az emberek és tényállások közötti bölcs megkülönböztetésre, akkor a minden emberrel való egyenlő elbánás a legjobb szükségmegoldás.

A korai középkor nem volt olyan igényes a jog uralmának az indoklását illetően. A germán törzsek elképzelése szerint a jog valahogy összefonódott a nép kollektív egzisztenciájával, s kötelező erejének igazolására elegendőnek tűnt a jog hagyományos léte. A hagyomány a helyesség bizonyítéka. Ez a Max Weber által „tradicionális legitimitás"-nak nevezett elképzelés volt tulajdonképpen jellemző a klasszikus magyar állam- és

jogtörténelem irodalmára is, mely a magyar alkotmányosság helyességét annak évezredes hagyományával akarta igazolni.

A Magna Charta és az Aranybulla szerkezetében azonban már felvillant egy másik, igényesebb elképzelés, mely a középkor és az újkor fordulóján, a XVI. és XVII. században terjedt el: a szerződéses elmélet. Ez az elmélet a római jog recepciójának következtében magánjogi kategóriákkal igyekezett megmagyarázni az állam létrejöttét, és ezt úgy képzelte el, hogy az eredetileg a természetes, jognélküli és ezért bizonytalan állapotban élő emberek a szükségesnek érzett rend előállítása érdekében először társadalmi szerződést kötnek egymással, s így hozzák létre az államot. Mivel az államnak egy meghatározott berendezésre van szüksége, kötni kell egy további szerződést, a hatalmi szerződést, melyben a megalakult társadalom átruházza a hatalmat a királyra. A szerződés tartalmát a szerződő felek szabad akarata határozza meg. Ennek következtében a hatalmi szerződés megkötésekor a társadalom az átruházott hatalom gyakorlását feltételekhez kötheti, tartalmi korlátoknak vetheti alá, megállapíthatja az uralkodó felelősségét a szerződés betartásáért, és a szerződésszegést szankciókkal sújthatja. Visszamenőleg így értelmezték a Magna Chartát, az Aranybullát és a többi hasonló rendi kiváltságokmányt. A nemzet és az uralkodó közötti szerződésekről van szó, melyek jogokat és kötelezettségeket rónak mindkét félre, s melyek kötelező ereje a természetjog által kimunkált evidens alapelvből fakad: *pacta sunt servanda* — a szerződéseket teljesíteni kell.

Az észak-amerikai szabadságharc és a francia forradalom győzelme után, a felvilágosodás talaján egy új válasz hódított tért a népszuverenitás modern eszméje jegyében. A válasz kiindulópontja az a tétel, hogy az emberek egyenlő szabadsága következtében csak az emberek összessége, a nép lehet az állami hatalom letéteményese. Bármilyen forradalminak is tűnt ez a tétel a maga idejében, mégis a szerződéses elmélet kontinuitásában alakult ki. Hiszen a közvetlen demokrácia zagyvafejű atyja, Jean-Jacques Rousseau, a *Contrat social*, azaz a „Társadalmi szerződés" címet adta fő művének, melyben kifejtette, hogy miért következik az emberek egyenlőségéből a nép egyedüli törvényhozási joga. Mivel a törvény természeténél fogva általános, tehát mindenkit egyaránt érintő szabályozás, kötelező ereje csak akkor fogadhatható el, ha mindenki hozzájárult. Persze ennek a gondolatnak is megvoltak a szellemi előzményei, és már a középkori egyházi jogból ismeretes az a szabály, mely szerint *quod omnes tangit, ab omnibus approbetur*. Mindezek szerint tehát a törvény alattvalóinak a hozzájárulása a törvény kötelező erejének a forrása. Így érkezünk el a törvény modern koncepciójához, mely azt állítja, hogy a törvény a nép akaratának a megtestesedése. Ez persze nem azt jelenti, hogy csak népszavazás útján lehetne törvényt hozni. Mivel ez gyakorlatilag lehetetlen, csak az szükséges, de egyúttal követendő

is, hogy a nép válassza meg a törvényhozó testületet, hogy a parlament népképviseleti szerv legyen. Ezzel a követeléssel most már tisztán elkülönül a jog és a törvény fogalma is. A törvény alaki értelemben az a jogszabály, melyet a parlament alkot egy arra hivatott, pontosan meghatározott törvényhozási eljárás termékeként. A jog fogalma viszont minden más jogi szabályozást is átfog, így pl. a minden formalitástól mentesen létrejövő szokásjogot, és sokszor azonosul az igazságosság tartalmi követelményével is.

Az alkotmány értelmezései

Már az eddig kifejtettekből is kitűnik, hogy az alkotmány fogalmát több értelemben lehet használni.

Az alkotmány mindenekelőtt törvénynek minősíthető a szó alaki értelmében, tehát a parlament által elfogadott törvénynek. De a törvényeknek nyilván különböző jelentőségük van. Annak eldöntése, hogy az állam élén király vagy elnök álljon, nyilvánvalóan nagyobb horderejű, mint annak a kérdésnek a kötelező jellegű szabályozása, hogy a gépkocsik rendszámát fekete számmal fehér alapon vagy fehér számmal fekete alapon kell-e nyomni. A logikai szempontból egyaránt általános jellegű szabályozások különböző politikai súlyának a felismerése volt az oka annak, hogy a XVIII. század végén megjelent az a követelés, hogy a társadalom számára legfontosabb szabályokat, amelyek az állam alapvető szerkezetére és az állampolgárok alapvető jogállására vonatkoznak, egy különös méltósággal felruházott alaptörvényben, azaz egy alkotmányban kell összefoglalni. E követelésnek nemcsak jelképes jelentősége volt és van, hanem az állam alapvető berendezéseinek a szilárdságát is biztosítja, amennyiben egy alkotmány elfogadásához vagy módosításához általában nem elegendő a parlament egyszerű többsége, hanem egy minősített többségre, esetleg népszavazásra, mindenesetre egy olyan különleges eljárásra van szükség, mely magában foglalja a nép szélés rétegei egyetértésének, egy társadalmi alapkonszenzusnak a biztosítékát. Ebben rejlik az alkotmány alaki fogalmának, valamint az alkotmányozó és a törvényhozó hatalom megkülönböztetésének a politikai értelme: Az alkotmányt ne változtathassa a mindennapi esetleges többség! Csak akkor kerüljön sor új alkotmányozásra vagy alkotmánymódosításra, ha ebben a nép nagy többsége vagy legalábbis a kormánypárt és az ellenzék egyetért.

Az alaki értelemben vett alkotmány gondolata először Észak-Amerikában öltött testet, amikor az 1776-os Függetlenségi Nyilatkozattal kapcsolatban a tizenhárom addigi angol gyarmat állami függetlenségének szimbólumaként a következő négy év során alkotmányokat alkotott. Az elsőbbségi jogot Vir-

ginia állam vívta ki magának, melynek Általános Küldött- és Képviselőgyűlése 1776. június 29-én fogadta el a világ első alkotmányát — ha az alkotmányt megközelítő dokumentumok világsorozatában egyáltalán lehetséges egy dokumentum kiragadása és „első" alkotmánynak való kinevezése. A Szövetségi Alkotmányt azután 1787. szeptember 17-én szavazta meg a Philadelphia Convention. A ratifikációs eljárás elhúzódása miatt az Amerikai Egyesült Államok alkotmánya csak két év múltán lépett hatályba, amikor az alkotmányozás eszméje az Új Világból már átcsapott az európai kontinensre. Itt a francia forradalom hatása alatt, 1791-ben születtek meg az első alkotmányok, melyek legelsője — az ellenkező híresztelések ellenére — nem a szeptember 3-i francia alkotmány. Ezt négy hónappal megelőzte a lengyel alkotmány, melynek 200. évfordulóján, 1991. május 3-án szerették volna leváltani Lengyelországban a kommunista időkből származó alkotmányt egy új demokratikus alaptörvénnyel. Erre azonban a politikai változások és nehézségek következtében mégsem került sor. Az európai alkotmányalkotás a XIX. század elején indult meg igazában, és azóta nemzetközi viszonylatban általánosan illendőnek tartatik, hogy egy államnak legyen írott alkotmánya.

Érdekes, hogy Magyarországot — éppúgy mint Angliát — nem kapta el az alkotmányozási hullám. Csak 1949-ben hagyta el Magyarország angol társutasát, de persze nem önszántából, hanem a szovjet megszállók és a helybeli kommunisták elhatározására, akik úgy vélték, hogy minden szovjet csatlósnak szüksége van egy sztálini mintára készült szocialista alkotmányra. A magyar hagyománynak ez mindenesetre ellentmond, mely mindig büszke volt alkotmányának történeti voltára. Ebben a pontban egy véleményen voltak a magyar közjog különféle irányzatai. Nagy Ernő például, aki a kiegyezés utáni időszakban a dogmatikus iskolát képviselte a történeti-jogi irányzattal szemben, először 1887-ben kiadott közjogi tankönyvében a következőket írta témánkról:

> „De másrészt meg a történeti alkotmánynak nagy előnye, hogy a nemzet életével szorosan összeforrott. Ezer éves alkotmány átmegy a nép érzületébe, szokásaiba, erkölcseibe, gondolkozásába, úgy, hogy végre az állami életet másképp elképzelni is alig tudja; s mindez fennállását sokkal jobban biztosítja, mint bármiféle alkotmányos garancia. A népélettel együtt fejlődve, tekintélyét, a hozzá való ragaszkodást a múlt emlékei fokozzák, és szellemét a hagyományos gyakorlat annyira bevési a köztudatba, hogy sokszor biztosabban vezet, mint az alkotmánylevelek újabb és tisztultabb jogi műveltséggel szerkesztett harmonikus tételei. — Ilyen történelmi alkotmány a magyar." (Nagy Ernő, Magyarország közjoga. /Államjog/, Budapest, 6. kiadás, 1897, 188. o.)

E nézet helytállóságával most nem óhajtok vitába szállni. Pillanatnyilag csak azt fontos megjegyezni, hogy itt nyilvánvalóan egy más alkotmányfogalom forog szóban, mint az eddig taglalt alaki. Ha Magyarországnak írott alkotmány nélkül mégis lett volna alkotmánya, úgy ez csak egy anyagi értelemben vett alkotmány lehetett. Itt viszont két értelmezésre van lehetőség. Az egyik abból indul ki, hogy Magyarországnak, mint minden államnak — az anarchikus kivételektől eltekintve — nyilván volt jogilag meghatározott államszervezete, és polgárainak a jogállása szintén jogilag volt szabályozva. Csakhogy az erre vonatkozó rendelkezések nem egy különös tartósági biztosítékokkal felruházott alaptörvényben, hanem a szokásjogban és egyes, a mindennapi parlamenti többség által mindenkor megváltoztatható közönséges törvényekben voltak fellelhetők. Ilyen alapvető értelemben persze minden államnak van alkotmánya. Ennek ellenkezője nem is képzelhető el. De Nagy Ernő és az egész magyar közjogi irodalom evidens módon nem csak ezt értette a magyar alkotmányon, különösen akkor, ha ennek kiválóságát az „alkotmányosság" kifejezés használatával kívánta aláhúzni. Ebben az összefüggésben az alkotmányosság az alkotmány anyagi fogalmának egy minőségi színezetet ad, azaz azt állítja, hogy az alkotmány meghatározott tartalmi követelményeknek tesz eleget. Ilyen értelemben szoktak a jogállami alkotmányról is beszélni, melynek tartalmi elemeit a német közjog tudománya dolgozta ki a XIX. század második felében. A német jogkörből származva terjedt el azután a „jogállam" kifejezés *(Rechtsstaat)* Közép-Kelet-Európában. A német típusú jogállam azonban csak egy specifikus változata az európai jogfejlődés alkotmányos alapeszméjének, és lényegében — ha nem is részleteiben — megfelel az angolszász *rule of law*nak.

Ha Kulcsár Kálmán előadásom elején idézett országgyűlési beszédében arról szólt, hogy Magyarország az új alkotmánnyal visszaállítja a kontinuitást az alkotmányossággal, akkor ebből az következik, hogy elképzelhető egy alkotmányos követelményeknek nem megfelelő alkotmány, és az 1949-ből származó magyar alkotmány nyilván egy ilyen nem-alkotmányos alkotmány volt. Az új alkotmánnyal, mely ilyen formában azután mégsem jött létre, a demokratikus Magyarország vissza akart térni, és az 1989. októberi alkotmánymódosítással vissza is tért az európai alkotmányosság maradandó értékeihez, melyeket most közelebbről kell szemügyre vennünk. Pontosabban: itt csak a három legfontosabb jogállami alkotmányelvet szándékozom vázolni.

Az 1789. évi francia Emberi és Polgári Jogok Nyilatkozata 16. cikkelyében ezt állítja: *„Toute société dans laquelle la garantie des droits n'est pas assurée, ni la séparation des pouvoirs déterminée, n'a point de constitution."* Ha elfogadjuk ezt a tételt mint az alkotmányosságról való általános európai meg-

győződés megfogalmazását, úgy ez lényegében három elengedhetetlen követelményt támaszt: 1. az alkotmánynak tartalmaznia kell az államhatalom megosztásának elvét; 2. az alkotmánynak tartalmaznia kell az emberi és polgári jogokat; 3. e jogok kinyilatkoztatása nem elegendő, ezek hatékony biztosításáról is kell gondoskodnia.

Az államhatalom megosztásának elve

Az államhatalom megosztásának elve azt kívánja, hogy az államhatalom gyakorlása a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói ágazat között fel legyen osztva. Ennek a John Locke-ra és Montesquieu-re visszamenő elvnek az a valószínűség a rációja, hogy a hatalom megosztása megakadályozza a hatalom egy kézben való összpontosítását, és ezzel kiküszöböli a hatalommal való visszaélés veszélyét. Erre mindenekelőtt az egyéni szabadság védelme érdekében van szükség. Hogy ez mennyire igaz, azt éppen a marxista-leninista párt egyedüli vezető erejére épülő kommunista önkényuralom mutatta meg. Az önkényuralom kizárása céljából kétségkívül szükség van a hatalom megosztására, de nincs feltétlenül szükség annak olyan dogmatikus értelmezésére, hogy minden állami funkciót kizárólag egy állami szerv gyakoroljon, tehát hogy a jogszabályalkotás kizárólag a parlament és a törvények végrehajtása kizárólag a kormány feladata legyen, valamint hogy a törvényhozó és a végrehajtó hatalom intézményes és személyzeti szempontból mereven el legyen egymástól választva. A valódi életben ez sehol sincs így; a kormánynak mindenütt — habár különböző előfeltételek között — van rendeletalkotási, tehát anyagi értelemben vett törvényhozási joga, s a parlament és a végrehajtó hatalom átfedéseinek mikéntje egyenesen jellemző a demokratikus kormányzati rendszerek egyes típusaira.

Viszonylag szigorúan van megvalósítva a hatalom megosztásának az elve az amerikai prezidenciális rendszerben, ahol mind a parlamentet, mind az államelnököt a nép választja, tehát e két hatalom demokratikus legitimációja azonos. Az államelnök tisztsége teljesen független a kongresszus politikai összetételétől, és az államelnöknek nincs lehetősége a kongresszus feloszlatására. A parlamentáris rendszerekben egész más a helyzet, és a parlamentarizmus őshazájában, Angliában, sohasem fejlődhetett volna ki ez a kormányzási rendszer, ha egy törvény (*Succession to the Crown Act 1707*) nem törölte volna a híres 1701-i *Act of Settlement* 6. cikkelyét még hatályba lépése előtt, mely szerint a király egy tisztviselője sem foglalhatott volna helyet az Alsóházban. A parlamentarizmus belső logikája pedig éppen ezt kívánja, ugyanis azt, hogy a miniszterek a parlamentből származzanak, mert a kormány a parla-

ment bizalmától függ. Csak olyan kormányfő kerülhet a végrehajtó hatalom élére, aki élvezi a parlament bizalmát, s ha ezt elvesztette, köteles lemondani. A prezidenciális rendszerrel ellentétben a parlamentáris rendszer ismérve a parlament és a kormány szoros személyi összefonódása. Ezenkívül jellemzője az is, hogy a végrehajtó hatalom kettős szerkezetű, amennyiben a kormány mellett létezik egy államfő (király vagy államelnök), akinek elvben tekintélye van, de hatalma nincs. Államfői funkciót az *auctoritas* és nem a *potestas* eszközeivel kell érvényre juttatnia, és fő feladata a nemzet szellemi-erkölcsi egységének az ápolása. Politikai döntést csak kivételes esetben hozhat, főleg akkor, ha a parlament és a kormány közötti bizalmi viszony megbomlott, és a két szerv saját erejéből nem is állítható helyre. Ilyen esetekben az államfőnek joga van a kormány elbocsájtására, a parlament feloszlatására és új választások kitűzésére. Ha a parlamentáris erőviszonyok labilisak, az államfőnek többször kell beavatkoznia a politikai küzdelmekbe a parlamentáris mechanizmus rögzésmentes működésének helyreállítása végett. Ennek viszont az a következménye, hogy az államfő hatalma egy cselekvőképtelen parlament idején szükségszerűen növekszik. Az alkotmányozó a politikai viszonyoktól függően már előre is számolhat ilyen bizonytalanságokkal, és a parlamentáris rendszeren belül is fokozhatja az államelnök jogosítványait. Ez szélsőséges esetben egy prezidenciális-parlamentáris vegyes rendszer kialakításához is vezethet, melyre példa a De Gaulle által inspirált V. Francia Köztársaság rendszere. Ismeretes, hogy az 1989-90-es magyar alkotmánymódosítások során éppen ez a kérdés, a köztársasági elnök jogosítványai és választási módja, adott alkalmat a leghevesebb politikai vitákra, és a kérdés végleges eldöntésére két ízben kellett népszavazást elrendelni.

A mi eszmefuttatásunk összefüggésében csak az a fontos, hogy az államhatalom megosztásának elvét nem szabad mechanisztikusan értelmezni. A lényeg nem az egyes állami funkciók matematikai szabatossággal való felosztása, hanem a különféle állami szervek között egy olyan hatalmi egyensúly létrehozása, mely lehetetlenné teszi bármelyik hatalmi ágazat túltengését. Ezért beszélnek az angolszász országokban a *checks and balances* rendszeréről, mely pragmatikus módon közelíti meg a montesquieu-i sematizmus alapgondolatát.

Az alapvető emberi jogok

Az emberi jogok léte mint az alkotmányosság kritériuma egy hosszú történelmi folyamat csúcspontja. Eredetüket tulajdonképpen tetszés szerint lehet visszakövetni egész a görög ókorig, de valószínűleg helyesebb a nyomozást a középkori rendi sza-

badságjogoknál beszüntetni, amint azok például az angol Magna Chartában vagy a magyar Aranybullában a XIII. században megjelentek. A szerződéses elméletek hatása alatt és főleg az angol alkotmányharcok utáni liberalizmus korában ezek a rendi, tehát kollektív szabadságjogok lassan egyéni szabadságjogokká színeződtek át. Ennek a koncepcionális átalakulásnak a legérdekesebb képviselője talán John Locke, aki a dicsőséges angol forradalom után, 1690-ben megjelent két tanulmányában a kormányzatról *(Two Treatises of Government)* úgy tesz, mintha a hagyományos angol szabadságjogok tartalmát írná le, melyek 1628-ban a *Petition of Rights*ban és 1688-ban a *Bill of Rights*ban nyertek megerősítést, de valójában individuális alapokra helyezi ezeket a rendi jogokat, és alanyi jogokká formálja át őket. Majd egy évszázaddal később, a felvilágosodás szellemének gyümölcseként történik meg Amerikában és Franciaországban a következő lépés. 1776-ban a virginiai *Bill of Rights* és az amerikai Függetlenségi Nyilatkozat, majd 1789-ben a francia *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* már azt hirdeti, hogy az embernek mint olyannak születésétől fogva sérthetetlen és elidegeníthetetlen jogai vannak, melyeket az állam hatalma nem csorbíthat. A szabadság, a tulajdonjog és az egyenlőség képezi az emberi jogok alapvető tartalmát, melyet azután szokásos egyes szabadságjogokra és megkülönböztetési tilalmakra felbontani. A korai emberi jogok nyilatkozatainak példáját követve a XIX. századbeli alkotmányozás során lassan mindenhol tért nyert az a meggyőződés, hogy egy hasonló jogkatalógust fel kell venni az alkotmányba.

A második világháború után és különösen a 70-es évek elejétől kezdve úgy látszik, mintha az emberi jogok eszméje meghódította volna a nemzetközi jogot is. Igaz is, hogy az Egyesült Nemzetek Szervezetének égisze alatt 1966-ban kidolgozott és 1976-ban hatályba lépett két fő emberi jogi egységokmányhoz időközben az államok nagy többsége csatlakozott, és tagadhatatlan az is, hogy a két egyezségokmány koncepciós alapját a nyugati értelemben vett emberi jogok eszméje képzi. Ennek ellenére tanácsos az emberi jogok sokszor hangoztatott egyetemes természetét óvatos tartózkodással tudomásul venni. Komolyan nem cáfolható ugyanis az a szellemtörténeti lelet, hogy az emberi jogok éppen ismertetett felfogása csak az európai gondolkodásban és itt is csak a XVIII. században jelent meg. Az összes többi világkultúrától, mint például az iszlámtól, a hinduizmustól vagy a konfucianizmustól — a primitív afrikai törzsi kultúrákról nem is beszélve — az emberi jogok eszméje idegen, és ezen a lényegbeli idegenségen a nemzetközi fórumokon leadott nyilatkozatok nem tudnak sokat változtatni.

Ez azonban nem a tulajdonképpeni témánk. Vitathatatlan, hogy az emberi jogokként felfogott alapjogok léte a nyugati értelemben vett alkotmányosság alapvető követelménye. Ezért

elégtétellel lehet megállapítani, hogy a korábbi kommunista vezetésű országok közül először az 1989-ben módosított magyar alkotmány szakított következetesen az alapjogok „szocialista" koncepciójával, mely csak a párt és az állam által adományozott és mindenkor visszavonható egyedi jogosítványokat ismer. A módosított alkotmány 8. §-ának (1) bekezdése nem hagy hátra semmi kétséget: „A Magyar Köztársaság elismeri az ember sérthetetlen és elidegeníthetetlen alapvető jogait, ezek tiszteletben tartása és védelme az állam elsőrendű kötelessége."

Hatékony jogvédelem

Az emberi jogok legszebb deklarációja nyilván nem ér semmit, ha megsértésük esetére nem áll az ember rendelkezésére egy olyan jogi mechanizmus, melynek segítségével kikényszeríthetné a sérelem orvoslását és jogai hatékony megvalósítását. Az európai jogfejlődés tapasztalata azt mutatja, hogy ennek előfeltétele a független bíróságok létezése. Ezen a téren a hatalmi ágak megosztásának elve könyörtelen. A jogálamban a bírói hatalomnak szigorúan el kell különülnie mind a törvényhozó, mind a végrehajtó hatalomtól. A bírói függetlenség lényegében két követelményt foglal magában. Egyrészt a bíró ugyan alá van vetve a törvény általánosan kötelező erejének, de a törvény alkalmazásánál az egyedi esetben minden közhatósági befolyástól mentes. Másrészt a bíró, a törvényben meghatározott eseteken kívül, hivatalából el nem bocsájtható és el nem helyezhető. Csak az ilyen értelemben vett bírói függetlenség lehet biztosíték arra, hogy a polgár és az állam közti jogvita pártatlan és igazságos megítélésre találjon. A bírói függetlenség elvét különben az angol bírák harcolták ki Edward Coke vezetésével a XVII. század folyamán, és győzelmük a már említett *Act of Settlement* 7. cikkelyében nyert először törvényes megfogalmazást, mely szerint a bírák arra az időre neveztetnek ki, amíg hivatalukat jól ellátják.

A bírói jogvédelem konkrét rendszerének kialakítására persze több lehetőség van, és a nemzetközi összehasonlítás valóban elég tarka képet mutat. Míg az angolszász országokban minden per eldöntése a rendes bíróságok hatáskörébe tartozik, Németországban a per jellegétől függően nem kevesebb, mint öt szakbíróság áll rendelkezésre, melyek közül az egyén állami beavatkozások elleni jogvédelme szempontjából a közigazgatási, a pénzügyi és a szociális bíráskodásnak van a legnagyobb jelentősége. A szakbíróságokon kívül és bizonyos értelemben felettük trónol az alkotmánybíróság, melyről az emberi jogok hatékony védelme kapcsán befejezésül még néhány szót kell ejteni.

Az alkotmánybíráskodás intézményének kiinduló pontja a jogforrások hierarchikus rendje az alkotmányos államban. E

hierarchia csúcsán áll az alkotmány, mellyel minden alacsonyabb szintű jogszabálynak összhangban kell állnia. Ez különösen azt jelenti, hogy a parlament által elfogadott közönséges törvényeknek is meg kell felelniök az alkotmány alaki és anyagi követelményeinek. Ellenkező esetben a törvény alkotmányellenes és ezért semmis. E probléma felismerése és nemzetközi kihatással való eldöntése először az Amerikai Egyesült Államokban történt meg 1803-ban, a híres Marbury vagy Madison esetben. Marbury úr, aki ügyét a Legfelsőbb Bíróság *(Supreme Court)* elé vitte, a *District of Columbia* békebírája szeretett volna lenni. Erre annyiban jó esélyei is voltak, amennyiben John Adams államelnök hivatali ideje utolsó napján alá is írta a kinevezési okmányt, de igazságügyi államtitkára a késő éjszakai órákra való tekintettel az okmányt nem adta át a bírójelöltnek. Másnap viszont már Thomas Jefferson volt az Egyesült Államok elnöke, akinek a kinevezendő bírák személyéről más elképzelései voltak, és ezért arra utasította új igazságügyi államtitkárát, Madison urat, hogy ne adja át Marburynek a kinevezési okmányt. Marbury azonban ebbe nem nyugodott bele, és azzal a keresettel fordult a Legfelsőbb Bírósághoz, hogy az kötelezze Madisont a kinevezési okmány átadására. Perjogi szempontból az 1789. évi bírósági szervezeti törvényre hivatkozott, melynek 13. cikkelye valóban felhatalmazta a bíróságot arra, hogy az alanyi jogok védelme céljából meghatározott tevékenységre kötelezze a közhatóságokat. Marshall főbíró az idézett törvényen kívül belelapozott az amerikai alkotmányba is, és ott nem talált hasonló tartalmú felhatalmazást. Ebből azt következtette, hogy a kongresszus a bírósági szervezeti törvény megalkotásánál áthágta a törvényhozó hatalom alkotmányos korlátait, tehát alkotmányellenes törvényt alkotott. Mivel az alkotmány egy másik rendelkezésében azt mondja ki, hogy ezen alkotmány legyen az ország legfőbb törvénye *(supreme law of the land)*, egy ilyen jogszabályi konfliktus esetén a jogalkalmazó bíró kötelessége, hogy az alkotmányhoz tartsa magát, és figyelmen kívül hagyja az alkotmányellenes törvényt. Ily módon Marbury ugyan elvesztette a pert, a világ viszont megnyerte a bírói normakontroll és ezen túlmenően: az alkotmánybíróság intézményét. Azóta az Amerikai Legfelsőbb Bíróság — habár jogi természetét szigorúan véve csak a legfelsőbb rendes bíróság — gyakorlatilag főképpen egy alkotmánybíróság feladatait látja el, azaz a törvények és egyéb jogszabályok alkotmányosságát vizsgálja.

Egy intézményesen elkülönült, speciális alkotmánybíróság létrehozásának az ötlete először Ausztriában merült fel és valósult meg, ahol az osztrák köztársasági alkotmány atyjának, Hans Kelsennek a kezdeményezésére 1920-ban alakult meg a *Verfassungsgerichtshof*. Míg a két világháború közötti időben az osztrák alkotmánybíróság eléggé egyedülálló jelenség volt,

1945 után abban a két vesztes országban, mely a fasiszta diktatúra tapasztalataként leginkább érezte az emberi jogok hatékony oltalmának a szükségességét, ti. Németországban és Olaszországban hoztak létre külön alkotmánybíróságot. A kettő közül különösen a német *Bundesverfassungsgericht* szerzett magának jogállami babért, nem utolsósorban azért, mert a törvényhozó az ún. „alkotmányos panasz" perjogi eszközével minden állampolgár és külföldi részére biztosította azt a lehetőséget, hogy alapvető jogai közhatalom által történt megsértésének orvoslását az alkotmánybíróságtól kérje. A német példát tartós sikerrel először Spanyolország követte 1978-ban, tehát megint egy ország, mely a diktatúrából a jogállamba vezető utat akarta szilárdítani. Ezért nem meglepő, hogy a legutóbbi időben Közép-Kelet-Európában vezették be az alkotmánybíróságot a demokratikus-jogállami átalakulás során. Lengyelországban 1985 decemberében, Magyarországon 1990 januárjában és Csehszlovákiában 1991 áprilisában kezdte meg tevékenységét egy alkotmánybíróság. Az alkotmánybíráskodás hatáskörí kialakításánál különben a magyar törvényhozó egy világrekordot könyvelhet el magának, amennyiben nemcsak német mintára bevezette az alkotmányjogi panaszt, hanem mindenkit felruházott azzal a joggal, hogy minden jogszabály alkotmányelleneségének utólagos vizsgálatát kezdeményezhesse, még akkor is, ha az alkotmányellenesség megállapításához semmilyen jogi vagy tényleges érdeke nem fűződik. A nagyvonalú szabályozás következtében a magyar Alkotmánybíróság rövid hetek leforgása alatt el lett árasztva az állampolgári indítványok tömegével, és azóta bátran, de esélytelenül küzd az áradattal. Az esedékes tanulságot, hogy a jogállamot a jogállam rovására is el lehet túlozni, a magyar törvényhozónak kell a közeljövőben levonnia.

***

Befejezésül Magyarországhoz és a bevezetőben idézett Kulcsár Kálmánhoz visszatérve, ma elégedettséggel állapíthatjuk meg, hogy hazánk ismét csatlakozott az európai alkotmány- és jogfejlődés nagy vonalához, és megalkotta az alkotmányosság és a jogállam törvényes előfeltételeit. A törvényes szabályozásoknak a reális életbe való átültetése, az alkotmányosság és a jogállam mindennapi gyakorlata a romló gazdasági körülmények és a növekvő szociális elégedetlenség közepette már nehezebb, de kétségkívül megoldható feladat. Erre vonatkozóan szintén csak az átmeneti rendszer utolsó igazságügyminiszterének szavait tudom idézni, melyekkel egy, a kérdést „Lehet-e jogállam Magyarországon?" megválaszolandó előadását zárta: „Isten segítsen ebben bennünket." (Magyar Jog 1990. 588. o.)

GÁBOR DZSINGISZ

Parlamentáris demokrácia a polgári társadalomban

A világpolitikai erőviszonyok úgy alakultak, hogy tavaly formálisan is megindult a magyarországi demokratikus átalakulás, melyhez a belső, magyarországi erők alakulása és fejlődése is erősen hozzájárult. Magyarország elindult az európai demokrácia felé.

Előadásom megszerkesztésekor két szempontot igyekeztem figyelembe venni:

1. Nemcsak az európai parlamentáris demokráciákról beszélek, hanem azoknak magyarországi vonatkozásáról is.

2. Kiindulópontnak a holland társadalmi berendezkedést veszem, mert véleményem szerint a világ egyik legszociálisabb és legdemokratikusabb országa.

Természetesen magánvéleményt nyilvánítok. Nem mint a holland kormány tagja vállaltam el ezt az előadást, hanem mint egy európai, aki felelősséggel tartozik Európa jövőjéért.

Magyarország elindult Európa felé

Honnan indult el ez az ország? Hogy erre a kérdésre választ adjak, sajnos hosszasan elemeznem kellene Magyarország szellemi, kulturális, társadalmi és politikai hovatartozását. Csak akkor tudjuk megérteni a kérdés megoldásával járó nehézségeket, és találjuk meg a megoldást.

Előre is elnézést kérek azoktól, akik nem értenek egyet velem. Őszinteségre törekedtem és nem udvariasságra. Véleményemet ne mint egy arrogáns nyugati meglátást könyveljék el, hanem mint egy jóindulatú, segítőkész, bizonyos szempontokból amatőr megfigyeléseit.

Eredetileg Kelet és Nyugat nem volt más, mint az európai kereszténység két variánsa. Ám a XIII. században az orosz birodalomnak a tatárokkal szemben elszenvedett veresége után, valamint a Balkánnak az ottománok által történt elfoglalása után ezen fogalmak tartalma megváltozott. Ettől az időtől a kereszténység a katolikus Európát jelentette. A választóvonal a keresztényvilág és a hitetlenek között egybeesett az ortodoxia, az ortodox egyház nyugati határával. Nyugat-Európa egyre kevesebbet törődött a keleti keresztényekkel. Így magyarázható az érzékenység és hogy miért olyan messianizmussal ejtik ki a magyarok és a lengyelek ezt a szót: Európa.

Míg Nyugat-Európa elveszti érdeklődését a keleti határok iránt, és a kereskedelem, a koloniális expanzió foglalja le, addig a közép-európai és a dél-európai népek védik Európát az

előretörő iszlámmal szemben. Közismert Hunyadi János nándorfehérvári győzelme 1456-ban, mely 70 évre biztosította Magyarország határait a törökökkel szemben, és Szobjeszki lengyel király 1683-as győzelme, mellyel felmentette Bécset, és megmentette a nyugat-európai kereszténységet. Ezidőben Nyugat-Európában egyre jobban kiéleződnek a vallási ellentétek és növekszik az intolerancia. Európa megmaradt másik része toleráns, és éppen Varsó és Torda azok a városok, ahol vallásegyenlőséget hirdetnek meg 1571-ben. Moszkva kikiáltja magát a harmadik Rómának, Európa pedig az ellenreformáció után főleg a XVIII. századtól kezdve egyre jobban azonosul a humanizmussal, egy egyre jobban szekularizált társadalmi légkörben.

Ez a dupla örökség: kereszténység és humanizmus még ma is érezhető és magyarázata annak, hogy a közép-európai intellektuális körökben, valamint az ottani egyházak felfogása szerint a vallás és a kulturális tradíció kettőssége az, aminek révén Európával azonosítják magukat.

Ez a történelmi választófal fontos Közép-Európa viszonyának meghatározására Oroszországgal szemben. A téma vitatott, mert egyben felveti a kérdést is, hogyan is viszonyul az orosz tradíció a kommunizmushoz. A nyugati tradícióval ellentétben az orosz tradícióban az egyházi és a világi hatalom egybefolyik. A nyugati tradíció viszont elválasztja az egyházi hatalmat a világitól. Így érthető, hogy miért maradt az orosz egyház évszázadok múltával is alárendelve az államhatalomnak. Az ideológiailag vezetett állam és az orosz messianizmus talán a bolsevista rendszerben kapott ideiglenes beteljesülést, de gyökerei visszamennek arra az időre, amikor a cári Oroszország meghirdette magát mint harmadik Rómát.

A második fontos tényező, amiben Közép-Európa megkülönböztethető Oroszországtól, az államhatalom és a társadalom elválasztása.

Nyugat-Európa szociális, társadalmi és politikai berendezkedése visszanyúlik a középkorba, amikor kialakult a hűbérrendszer. Ez szerződéses alapon történt. Kölcsönös kötelezettség alapján. Ilyen hűbéri szerződések jöttek létre a földtulajdonos és a földet megművelő között, a bárók és a király vagy a császár között, a központi hatalom és a városok között. Ez összefüggésben van a független igazságszolgáltatás kialakításával.

A feudalizmusból útban a szociális szerződések felé alakul ki az a társadalom melyet Nyugaton a szabad, felelősségteljes, független, önálló polgári társadalomnak nevezünk. Ezek azok az értékek, amelyek jellemzők a nyugat-európai civilizációra. Itt a személyi szabadságot csak a mások szabadsága megsértésének esetében szabad korlátozni. Ez arra az emberfogalomra alapszik, mely szerint minden egyes személy képes önállóan ítélni a saját és a közösség ügye felett. Ebben a társadalmi berendezkedésben az államhatalom és a személy szerepe egy-

mástól elhatárolandó. Ez jellemzi az európai polgári társadalmakat.

Az orosz modell ezzel egyenesen szembenáll: nem a társadalom alkotja az államot, hanem az állam formálja állandó jelleggel a társadalmat. Ez így volt a mongolok beáradásától egészen Rettenetes Iványig, aki kiirtotta a nemességet és behelyettesítette őket az államtól függő tiszviselőkkel. Nagy Pétertől egészen Sztálinig egyre nőtt az államhatalom, a bürokrácia és az államhatalom egyre jobban összeszövődött a társadalommal.

Hol áll Közép-Európa ebben a kérdésben Kelet és Nyugat között?

Véleményem szerint szociális és társadalmi berendezkedés szempontjából hol itt, hol ott. A X. és a XV. század között a Lengyel Királyság a Piaszt és később a Jagelló dinasztia alatt, a Cseh Királyság a Premiszlidek alatt, a Magyar Királyság az Árpád-ház alatt egyértelműen a Nyugathoz tartozott, habár törékeny volt a társadalmi berendezkedésük. Míg azonban Nyugat-Európa koloniális hódításai révén megbirkózott a különböző társadalmi krízisekkel és kialakította városait, ahol a gazdasági élet új erőre kapott, Közép-Európának nem volt meg ez a lehetősége. A nagybirtokosok azzal próbálták magukat a krízisből kimenteni, hogy egyre jobban megterhelték a föld megmunkálóit. Ez mint a kétszeres húbériség rendszere ismeretes a XVI. századból. Tehát Közép-Európa szociális és gazdasági fejlődése megakadt. Ez a nagy választóvonal Nyugat- és Közép-Európa között. A véletlen úgy akarta, hogy ez a választóvonal egybeessék a volt Varsói Szerződés határával.

Nyugat-Európával ellentétben a nagybirtok megtartotta domináns szerepét. Gondoljunk csak az Esterházyakra, a Radziwillekre a Lobkowitz és a Schwarzenberg családokra. A polgári réteg nagyon kicsi volt és nem kapott politikai hatalmat. Ezt a légüres teret külföldiek vagy jogaikban megrövidített zsidók töltötték be, politikai hatalom nélkül. Míg Nyugat-Európában a széles polgári társadalmi réteg lesz a politikai hatalom birtokosa, addig Lengyelországban és Magyarországon a vidéki nemesség, a földbirtokosok a politikai hatalom birtokosai.

Ez a magyarázata annak, hogy Közép-Európában miért az állam a modernizáció, a társadalmi megújulás hajtóereje. Ezekben a katonai, bürokratikus, nagy impériumokban, mint Oroszország, az Ottomán Birodalom és az Osztrák Birodalom a XVIII. és főleg a XIX. században az állam egyre aktívabban vesz részt a gazdasági életben: utak, vasutak kialakításában. Itt az állam nemcsak megteremti a kialakulás lehetőségeit, hanem mint nagyvállalkozó maga is részt vesz a gazdasági életben. Ez persze növekvő bürokráciát jelent és nem járul hozzá ahhoz, hogy kialakuljanak az államhatalmat kiegyensúlyozó erők.

Közép-Európa nagy dilemmája most az, hogyan lehet áthidalni azt a nagy szakadékot, amely a nyugati szellemi és kul-

turális eszmékkel való azonosság és a társadalmi, szociális, valamint politikai lemaradottság között tátong.

A XIX. század szellemi vezető rétege Közép-Európában egyszerre hirdeti a nyugati szociális és politikai eszméket és ugyanakkor kialakítja a modern nacionalizmust. Innen indul az a hit, hogy az állam az egyetlen eszköz, amely által fel lehet zárkózni Nyugat-Európához. A szellemi vezető rétegek idealizálják a falusi lakosságot, mint a nemzet lelkét, mint az eredeti, nemzeti kultúra gyökerét, és az államba vetik hitüket a haladást illetően. Nem meglepő tehát, hogy minden jelentős közép-európai politikai elképzelés át van itatva az etatizmus gondolatával, hittel az állam gyógyító erejében az elmaradott társadalom megújítására.

1848 utáni fő ideológiai irányzatok, mind a nacionalizmus, mind a szocializmus az államtól várja a megváltást. A nacionalizmus átmegy a kultúrából a politikába, a nyelv és a tradíció védelméből történelmi és politikai jogok azonosításába, ami végül a nemzeti szuverenitás követelésében végződik. A közép-európai szocialisták csak az államon keresztül látják a lehetőséget a gazdasági és szociális átalakulásra. Mind a szocialistáknál, mind a nacionalistáknál fontos összefüggés van a társadalmi elmaradottság tudata és az államhatalomba vetett hit között.

Ennyi talán elég a kérdés megválaszolására: Honnan indul az ország?

Összefoglalva: azonos szellemi és kulturális alapon állva Nyugat-Európával; szociális, társadalmi és államberendezés szempontjából azonban évszázadokra visszanyúló nagy távolságból.

Hová indul el Magyarország?

Téves lenne hinni azt, hogy a nyugat-európai polgári demokráciák egységes képet alkotnak. Természetesen a jogállam, a többpártrendszer, az emberi jogok teljes garantálása, a szociális igazságosság valamilyen formája, a szabad gazdálkodás minden nyugati országban megvan. De a politikai berendezkedésnek sok variációja van. Maga az a tény, hogy például Angliában, a demokrácia szülőhazájában a legelmaradottabb választási rendszer uralkodik, enyhén szólva különös. Ez a rendszer választókerületekre osztja fel az országot, és aki egy kerületben megszerzi a többséget — ha csak egy szavazattal is —, bekerül a parlamentbe. A helyi választásokon is ugyanígy van.

Látszatra mindez nagyon demokratikusnak tűnik: ugyanis a többség dönt. De ha minden választókerületben egy párt jelöltje egy szavazattal nyer, ami elvileg lehetséges, akkor az egész parlament csak egy pártból áll. Hol van a kisebbség, hol van a mások véleménye? Hol van a más iránti respektus? Ez

oda vezet, hogy tulajdonképpen csak egy kétpártrendszer tud kialakulni. Ha egy demokráciában csak két párt között lehet választani, akkor kialakul egy vitastílus, amelyben mindkét párt kölcsönösen a legvérmesebb és legvadabb eszközökhöz folyamodik, hogy kivívja a győzelmet.

Egy másik kritikám ezzel a rendszerrel szemben az, hogy túlságosan a jelöltek személyéhez és szónoki készségéhez köti a politikát. Nem az elvek közötti választás, hanem a személy iránti szimpátia a döntő. Így alakul ki egy bizonyos személyi kultusz. Így alakulhat ki a személyi érdekekhez fűződő korrupció. Németországban jelenleg egy párt sem tudja elérni az abszolút többséget. Ezért mindig rá van utalva a kormánypárt egy másik párt támogatására. Itt tehát az angol szisztémával ellentétben, koalíciós kormányokkal találkozunk, ami jóval egészségesebb és kiegyensúlyozottabb, mintha csak két párt között lehetne választani.

Németországnak nincsenek demokratikus tradíciói, és éppen ezért ügyeltek arra, hogy sok olyan elemet építsenek be az államigazgatás gépezetébe, amely megakadályozza, hogy ne boruljon fel a második világháború után kialakult demokratikus rendszer. Ide tartozik például, amit egy fejlettebb demokratikus rendszerben nem találunk meg, hogy sok hatalom van egyes személyek köré csoportosítva.

Németországban lehetséges az, hogy a kormánypárt elnöke egyben a kormány főnöke, tehát kancellár, és ráadásul a törvényhozó testület, tehát a parlament tagja is. Ez egyébként Angliában is így van.

Őszintén szólva nem értem, hogyan lehet valaki miniszter, akinek feladatkörébe tartozik, hogy törvényjavaslatokat nyújtson be a parlamentbe, és egyben parlamenti képviselő, hogy megítélje, és véleményt nyilvánítson a törvényjavaslat felől. Ráadásul még pártelnök is, aki dönt a képviselőház jelöltjeinek személyéről, pedig a demokráciában nekik az a szerepük, hogy ellenőrizzék a kormány munkáját. Tehát a kormány elnöke dönt a jelöltek előterjesztéséről.

Ez homlokegyenest ellentétben van Montesquieu triászpolitikájával, amely leszögezi, hogy a törvényhozó hatalmat el kell választani a végrehajtó hatalomtól, és a bírói hatalmat el kell választani mind a két másik hatalomtól. Csak így tud kialakulni egy kiegyensúlyozott demokratikus rendszer.

Németország még egy más pontosn is eltér sok európai állam berendezkedésétől. Németország ugyanis nem egységes állam, hanem szövetségi köztársaság, melynek 12 tagállama volt, és a német újraegyesülés óta további öt tagállammal gyarapodott. A tagállamoknak pedig külön-külön sajátos és eltérő kormánykoalíciói vannak, eltérő helyi törvényekkel és szabályzatokkal. A német választási rendszer kétszavazatos: egyet egy pártlistára, egyet személyi képviselőre lehet leadni. A szavazók

5%-ánál kevesebb szavazattal a párt nem juthat a képviselő szervbe.

Az európai kép harmadik variánsa a Francia Köztársaság. A második világháború utáni politikai zűrzavarok után De Gaulle államelnök alaposan megreformálta a politikai berendezést. Erős, központilag vezetett államrendszert vezetett be, megválasztott államelnök személye köré csoportosítva a politikai hatalmat. Míg más országokban az államelnöknek csak protokolláris és erkölcsi hatalma van, addig Franciaországban az elnök irányítja a kormány politikáját, bocsátja el a minisztereket, elnököl a minisztertanács ülésein, és képviseli Franciaországot az európai csúcskonferenciákon — hasonlóan az amerikai rendszerhez.

Természetesen minden ország berendezkedésének megvan a magyarázata és az előzménye is. A francia megoldás mindezideig Európában példátlan. A rossz nyelvek azt mondják, hogy Lengyelországban Walesa is ebbe az irányba akar haladni, persze őt az amerikai példa is inspirálja.

Az ilyen személyi tekintélyre alapozott struktura addig működik jól, míg a kiválasztott személy vita felett áll. Míg, ha az államelnök személyét megkérdőjelezik, akkor előtérbe kerül a rendszer megváltoztatására irányuló vita.

Emlékezzünk csak a Nixon bukása körüli hangulatra, amikor sok javaslat történt az elnöki hatáskör csökkentésére. Ez különben a demokratikus társadalmi élet egyik jellemzője, hogy amikor a politikai gyakorlatot erős és jogos kritika éri, akkor erőviszonyok alakulnak ki, aminek folytán változás jöhet létre.

Amennyiben egy társadalmi rendszer nem tud belülről megújulni, halálra van ítélve. A demokratikus rendszerek eddig mindig be tudták bizonyítani megújulási képességüket. A francia választási rendszer kétfordulós. Amennyiben az első fordulón semelyik jelölt nem szerez abszolút többséget, az első két jelölt között újabb választás történik.

Még két különleges példára szeretnék rámutatni.

Svájc Európa egyetlen országa, ahol majdnem minden fontos kérdést népszavazással döntenek el, országosan, kantononként vagy helyileg. Például azt is, hogy a nőknek legyen-e szavazati joguk vagy sem. Persze érdekes, hogy egészen addig, amíg a nők nem kapják meg a szavazati jogot, erről csak a férfiak döntenek. Ez például egy olyan téma, ami szerintem egyáltalán nem népszavazási kérdés, hanem egyszerűen az alapvető emberi jogok elismerésének kérdése. Ha jól tudom, már csak egy kanton vergődik ezzel a kérdéssel, a többiben már szavazhatnak a nők is.

Vegyük végül Belgiumot is, ahol rendkívül fontos, hogy a miniszterelnök épp olyan kitűnően beszéljen franciául, mint flamandul — ez persze a belga királyra is vonatkozik —, mivel

az ország két kultúrszférára oszlik és mindenben megtörtént az államrendszer kettéválasztása. Mégis egy ország, sőt a jövő Európa székhelye is Brüsszel, mely egyébként Belgium harmadik része.

Már öt különböző változatra mutattam rá, a holland példára még nem is tértem ki, pedig magyar szempontból talán ez a legérdekesebb. Egységes állam: királyság, nem köztársaság, nincs körzeti képviselet, nincs kétpártrendszer, nincs népszavazás, és mégis Európa egyik legdemokratikusabb állama.

Mik a holland társadalmi, politikai berendezkedés jellegzetességei?

Politikai alapállás: törekedés a társadalmi konszenzus elérésére. Tehát nem az ellentétek kiélezésén van a hangsúly, hanem az egymás megértésére való törekvésen. Nem a többség plusz egy diktatúrája, hanem hogyan tudunk közös nevezőre jutni a kisebbséggel. Ez persze a demokrácia magasiskolája, és csak olyan szociális környezetben valósítható meg, ahol meglehetősen nagy a jólét, vagy azonos a nagy pártok szociális programja. Így tehát lehetséges az, hogy minden földrengés nélkül meglehetősen simán folynak le a kormányváltozások, a különböző összeállítású koalíciók kialakulása.

Ezzel együtt jár az a politikai stílus kialakulása, amely nem fanatikus, nem a másik bemocskolására, hanem a saját vélemény pozitív beállítására törekszik. A politikai stílus tehát főleg érvekre és nem jelszavakra van alapozva. A politikai pártok többnyire elvi pártok. Megvan Európa három nagy irányzata. A szociáldemokraták, a liberálisok és a legnagyobb, a keresztény demokrácia. Mivel elvi pártokról van szó, nem az egyes személyek köré alakul ki a politikai párt, hanem maguk a pártok termelik ki a vezető politikai személyeket. A pártok belső élete, a választási eredmény és az állandóan mozgásban lévő politikai helyzet dönt az egyéniségek politikai sorsa felett. A hatalom megosztása, a felelősség elválasztása mind a pártokon belül, mind a pártok között jó szokás.

A kereszténydemokrata pártban senki nem viselhet egy tisztséget hosszabb ideig, mint nyolc évig egyfolytában. Senki nem lehet párttisztségviselő, ha megválasztották az egyik képviseleti szervbe. Egy kormánytag nem lehet egyben polgármester vagy képviselő. Egy városi tanácstag nem lehet egyben megyei tanácstag vagy képviselő. Ezeknek a szabályoknak az a céljuk, hogy minél több ember kapcsolódjék be a társadalmi és politikai életbe és minél kevesebb hatalom legyen összpontosítva egy személy kezében, tehát növelje a polgárok részvételét az ország életének irányításában.

Egy negyedik jellemzője a holland társadalmi berendezkedésnek, hogy rendkívül sok hatalom van a helyi közigazgatás kezében. Az állami költségvetés 25%-a jut a helyi közigazgatási szervek kezelésébe. Európában csak egy ország van, ahol ez

magasabb: Dánia. Ott ez a százalékarány 33%. Mit mond ez a szám? Tulajdonképpen azt, hogy a polgárokhoz legközelebb álló közigazgatási szerv rendkívül nagy szerepet játszik a politikai és társadalmi életben, a helyi képviselők az állami kiadás 25%-áért viselnek felelősséget bizonyos mértékben. Mennél nagyobb a helyi közigazgatási szervek szerepe, vagyis mennél nagyobb a helyi önkormányzat szerepe, annál demokratikusabb egy politikai rendszer. Ennek következménye aztán az, hogy rendkívül sok társadalmi szervezet, helyi érdekcsoportosulás alakul ki, és így növekszik a polgár befolyása a politikai döntésekre.

Hollandia Magyarországhoz hasonlóan vallásilag megosztott ország. Habár relatív katolikus többségről lehet szó, a reformáció gyakorlatilag jóval befolyásosabb. Azt hiszem ez a megosztottság is hozzájárult ahhoz, hogy kialakuljon ez a toleranciára és egymás megértésére irányuló rendszer. Amit az egyházak még nem tudtak elérni, azt a politikai pártok elérték, amikor 1980-ban egyesült a három nagyobb keresztény jellegű politikai párt.

Mit jelent az, hogy keresztény párt? Mennyiben rendeli magát alá egy ilyen párt az egyházi hatalomnak? Bevezetőmre visszaemlékeztetve hangsúlyoznom kell, hogy semmilyen formában nincs szó alárendeltségről.

A kereszténydemokrata párt magáévá teszi az egyházak szociális tanításait, főleg a Biblia és az evangélium útmutatásait, de nincs semmilyen függő viszonyban az egyházi hierarchiától. Minden kereszténydemokrata politikus a saját belátása alapján dönt. Utasítást nem fogad el, hallgat azonban az útmutatásra, az igehirdetésre. Az egyházak szociális tanítása, a bibliai igazságosság, a krisztusi útmutatás nélkül kereszténydemokrata pártoknak nincs létjogosultságuk

Három kérdés a demokráciáról

Mi a parlamenten kívüli ellenzék szerepe?

Ez attól függ, hogy miről van szó. Ha egy olyan téma merül fel, amire a politikai pártok nem adnak időben feleletet, és a parlamenten kívüli ellenzék szám szerint egyre növekszik, akkor előbb-utóbb a politikai pártok többé-kevésbé átveszik a polgári oppozíció célkitűzéseit. Ez így volt a környezetvédelem kérdésében, ami ma már minden tisztességes politikai párt programjában az első helyek egyikén szerepel. Azt tudjuk, hogy ez nem volt mindig így. Ez így van az atomenergia használata kérdésében is, legalábbis Hollandiában. Az atomenergia lekerült a felhasználás agendájáról, de gondolom nem véglegesen.

A politikai pártoknak ellen kell állniuk, ha a parlamenten kívüli oppozíció teljesen lehetetlen követelésekkel áll elő, de ezen esetben az oppozíció szám szerint nem is nő naggyá.

Mégis az a véleményem, hogy bármilyen kicsi is az oppozíció, mégis figyelni kell a véleményére, és ha az oppozíciónak igaza van, akkor azt honorálni is kell. Ez hozzátartozik a demokrácia belső dinamizmusához.

Mi a demokrácia gyenge oldala?

Először is az, hogy nem alkalmazható fejletlen, nem kiegyensúlyozott társadalmi körülmények között. Másodszor is az, hogy vigyázni kell arra, hogy a növekvő bürokrácia a demokráciát ne fojtsa meg. Harmadszor, hogy kritikus pillanatokban, sorsdöntő pillanatokban nem alkalmas a döntéshozatalra, mert a demokrácia időbe kerül, és egyes kritikus pillanatokban erre nincs idő. Jó tudni, hogy azokban az időkben olyanok döntenek, akiknek később felelni kell döntéseikért. A közvélemény meg tudja utólag bírálni döntésük helyességét vagy helytelenségét. Néha a döntések normális körülmények között is kicsit hosszabb ideig tartanak, mint egyesek szeretnék, de a konszenzus elérése érdekében ezt az áldozatot meg kell hozni.

Negyedszer a demokrácia könnyen sebezhető, mert nem folyamodik erőteljes eszközökhöz a demokratikus berendezkedés védelmében. Itt említem meg azt a szinte természetes feszültséget, ami állandó jelleggel uralkodik a sajtószabadság és a sajtó által alkalmazott stílus és módszerek között. Sajnos ennek a feszültségnek nagyon sok ártatlan áldozata is van. Akit egyszer a sajtó következetesen megtámad, az — ha igaz ha nem igaz —, már szinte eleve el van ítélve. Ez megint egy olyan ár, amit meg kell fizetni, de ez alacsonyabb, mint a diktatúra ára és annak következménye.

Mi a Magyarországon megoldandó legnehezebb kérdés?

Szerintem a polgári társadalom infrastruktúrájának kialakítása. Ehhez tartoznak a társadalmi szervezetek sokasága, az erkölcsi és a morális értékrendszer kialakítása, ami magával hozza a megbízhatóságot. De ezt csak hosszú távon lehet kialakítani: kemény és odaadó munkával, elvi hozzáállással; önfeláldozással a jövő generáció érdekében.

Ennek a gondolatnak a leírásakor eszembe jut Véber Gyula barátom 1982-ben megtartott ünnepi beszéde, amikor Szent István személyiségét méltatta. Idézek akkori előadásából.

> „Mint ismeretes az a hatalmas szellemi mozgalom, amely a hitélet és az erkölcs megtisztítását, továbbá az egyházi tekintély helyreállítását célozta, a clunyi bencés kolostorból indult ki a X. században. Ez a mozgalom olyan erővel robbant ki, hogy néhány évtized alatt elárasztotta egész Európát. A mozgalom zászlóvivői a Szent Benedek-rend tagjai voltak, akik rendalapítójuk intenciója szerint, komoly gazdasági, karitatív, térítő, oktatási és tudományos munkát végez-

tek. Ezek a bencések voltak Szent István tanítómesterei és munkatársai. Ő a középkori keresztény király mintaképe: keménykezű, akaraterős, igazságos, sokszor kíméletlen és jóságos egy személyben, konstruktív, hatalmas koncepciójú és reális politikus. Nem tétovázik idegen eszméket, intézményeket és szervezeteket átültetni magyar talajba, amelyekbe aztán magyar szellemet vitt, de minden régi intézményt, ősi formát meghagyott, amely életerős és fejlődőképes volt."

Ismét ugyanazt a munkát kell végezni, amit Magyarország legnagyobb királya végzett. Tehát nem szabad szolgailag lemásolni az egyik, vagy másik nyugati példát, hanem a magyarországi körülményekhez illő sajátos képet kell kialakítani. Szerintem ez nem az elnöki rendszer, nem egy párt uralma, vagy két pártra alapozott demokrácia, hanem a megindult többpártrendszer. Nem kerületi választásokra alapozott egyéni kultusz, sem olyan parlamentáris demokrácia, ahol egyesek kezében összpontosul a hatalom. Nem az ellentétekre alapuló uralom, hanem a megértésre, a felebaráti szeretetre. Éppen úgy kell ezt építeni és alakítani, mint Szent István tette.

MUSTO A. ISTVÁN

Érdek és érdekképviselet Európában

Göröngyös út a civil társadalom felé

„A történelemnek nincs forgatókönyve"
(Alexander Herzen)

Minden átmenet nyitott folyamat, amelyről tudjuk, honnan indul ki, de amelyről nem tudjuk, hová vezet. Mivel a történelmet nem lehet tervezni, lehetetlen minden előrejelzés arról, hogyan zajlik le egy folyamat, mikor és milyen eredményekhez jut el. Jól tudjuk, hogy a közép-keleteurópai változások honnan indultak el, mi az ami megváltozott és mi az, ami még megváltoztatható, de a folyamat végeredményét sem a politika sem a tudomány nem tudná megbízhatóan megjósolni. Igaz, van egy végcél, amely azonban szintén távoli, ködös, homályos: a felzárkózás Európához. Ebben szinte mindenki egyetért; a vélemények csak abban térnek el egymástól, hogy melyik a legrövidebb, a legjárhatóbb út Európa felé.

Az átmenet igazi problémája abban rejlik, hogy maga az átmenet három különböző szinten, három különböző gyorsasággal és három különböző, jellegzetes útirányban zajlik le. A három szint egymástól független ugyan, de a három folyamatnak közvetlen és közvetett visszahatása van egymásra; bármi történjék is valamelyik szinten, az pozitív vagy negatív formában befolyásolja a többi szinten lezajló történéseket. Lássuk, miről is van szó!

Az első a politikai változás szintje. A politikai változás viszonylag rövid idő alatt megtörténhet: egy forradalom napok alatt elsöpörheti a régi rendszert, egy reformfolyamat hetek, hónapok alatt a politikai elit leváltásához, egy új politikai elit hatalomrajutásához, egy új alkotmány kidolgozásához és szabad választások megtartásához vezethet. Tanúi voltunk annak, hogy 1989. őszén több közép- és kelet-európai országban szinte napokon vagy heteken belül jött létre egy radikális politikai intézménycsere.

A második szinten a gazdasági változás zajlik le. Ennek időtartama már sokkal hosszabb; a gazdasági szerkezet átalakítását nem lehet néhány hét vagy hónap alatt megvalósítani. Itt években kell gondolkoznunk. Ez a változás hosszú távú beruházásokat igényel, egy időszerűtlen és versenyképtelen szerkezet radikális átalakítását feltételezi. Ennek a hosszadalmas, bonyolult folyamatnak üteme ugyanakkor negatív értelemben hat vissza a politika szintjén történő változásokra: a piacgazdasághoz való átmenet lassúsága könnyen kiábrándít-

hatja a lakosság egy részét a politikai intézményekbe vetett reményekből és ezzel alááshatja a demokratikus rendszer legitimitását és stabilitását. Különösen nehéz feladat tehát, a politikai változás és a gazdasági változás egymástól eltérő üteme között egy elfogadható egyensúlyi helyzetet létrehozni.

A harmadik szint a társadalom átalakulásának szintje. Mind a demokratikus politikai intézmények, mind a piacgazdaság rendszere hosszú távon csak egy fejlett polgári társadalmi rend alapján nyugodhat. A nyugat-európai országokban több száz évre volt szükség ahhoz, hogy egy ilyen fejlett, önszervező polgári társadalom kialakuljon. Angliában az 1688-as, Franciaországban az 1789-es forradalom fémjelezte ennek a civil társadalomnak megjelenését a politika és a gazdaság színpadán. Lehetséges, hogy Közép- és Kelet-Európában a társadalmi fejlődésnek ez a folyamata belső impulzusok és külső segítség következtében jelentősen meggyorsulhat, de a nyugati értelemben vett polgári társadalom kibontakozása akkor is évtizedeket vesz majd igénybe. Vállalkozásra kész, önszervezésre alkalmas, felelősséget és kockázatot vállaló, alulról és nem felülről szervezkedő társadalom nélkül viszont hosszú távon sem a demokratikus intézményrend, sem a működőképes piacgazdaság stabilitása nem biztosítható. Mindezek következtében Magyarország, akárcsak a többi közép- és kelet-európai ország legjelentősebb feladata abban áll, hogy megteremtse a szükséges keretfeltételeket egy európai mintájú polgári társadalom kibontakozásához.

Társadalmi vákuum

A civil társadalom jellegéről számtalan könyv, tanulmány, értekezés jelent meg. Ha ezeknek lényegét szabad egy rövid mondatban és szükségszerűen leegyszerűsítve összefoglalni, azt monthatjuk: a civil társadalom a társadalmi érdekek autonóm képviseleteinek összessége.

Mindennek alapja, hogy a társadalom legkülönbözőbb csoportjainak világosan megfogalmazott, egymástól elhatárolt és befelé mind kifelé öntudatosan képviselt érdekei vannak. Aki érdekeket képvisel, az egyúttal felelősséget és kockázatot is vállal, tehát nem feltétlenül másoktól és nem feltétlenül felülről, az államtól vagy a hatalom egyéb intézményeitől várja problémáira a megoldást. Ez a vállalkozói szellem és az önszervezés kibontakozását feltételezi. A különböző érdekek és érdekképviseletek politikai és gazdasági megnyilvánulása következtében a társadalom artikulálódik, differenciálódik, egyre taglaltabb lesz. A különböző, részben ellentétes érdekek kinyilvánítására és egyeztetésére intézményes csatornák, mechanizmusok jönnek létre, amelyek megteremtik az államhatalomtól füg-

getlen társadalmi játékszabályok, válságkezelések, érdekegyeztetések bonyolult szerkezetét. Az egyén, aki mint családtag, alkalmazott, fogyasztó, párttag, páciens vagy járművezető egyszerre számos, egymástól különböző társadalmi szerep vállalója és ezzel egyszemélyben számtalan különböző érdek képviselője önmagában is integrálja a különböző szerepek játékszabályait és ennek alapján funkcionálisan összekapcsolódik mások hasonló értelmű társadalmi szerepvállalásával. Az érdek és szerepkülönbségek állandó konfliktusok lehetőségét hordják magukban, de az önszervezés és önirányítás folytán kialakulnak az állandó egyeztetés, illetve a konfliktusok működőképes kezelésének mechanizmusai is. Ezeken a csatornákon hatolnak be az egyes érdekek az érdekképviseleti testületekbe a társadalom legkülönbözőbb szintjein: a kis helyi csoportok szintjén, a munkahelyen, a lokális önkormányzatok és a nemzet összességében felelős intézmények szintjén. A civil társadalom tagjai polgárok és nem alattvalók, öntudatos és aktív szereplői egy közösségnek, képviselői saját és mások érdekeinek. Enélkül nem alakulhat ki az a középosztály sem, amely mint állampolgári réteg a demokratikus intézmények stabilitásának garanciája és mint vállalkozói réteg a piacgazdaság működőképességének illetve állandó megújulásának biztosítéka.

Olyan térségben, ahol nem működik egy önszervező, önmagát ellenőrző, saját érdekeit megfogalmazó és képviselő civil társadalom, ott az egyetlen kötelék, amely összetart, az egyetlen fókusza a hovátartozásnak, az egyetlen közös alapja a kollektivitással való azonosulásnak: a nemzeti kötődés. Ez az oka annak is, hogy a beton alól, amely négy évtizedig nehezedett rá a térség társadalmaira, ismét felütötte fejét a nacionalizmus rég halottnak hitt kísértete.

A közép-kelet-európai térségben egy társadalmi vákuumot tapasztalunk. Egy üres teret, amely elválasztja a politikai és értelmiségi elitet a fragmentált, atomizált széles néprétegektől, amelyek összességét nehéz lenne szervezett társadalomnak nevezni. Vannak vertikális kapcsolatok: felülről lefelé mint egy uralmi, irányító és ellenőrző rendszer lefelé ható eszköztára, és a lentről fölfelé mint a nép elégedetlenségének vagy érdekvédelmének az uralkodók felé irányuló közvetlen amorf nyomása. Ám alig találhatunk horizontális kötelékeket, rendszeres visszajelzéseket, társadalmi dialógust szakmai érdekszervezetek között, munkaadók és munkavállalók között. A középosztály kialakulóban van ugyan, de még nem dominálja a társadalmi rendszer szerkezetét; a középosztálybeliek, illetve a közepes jövedelemmel rendelkezők megélhetése igen nagymértékben ma is az államtól, a közhivataloktól és nem a saját erőfeszítés gyümölcsözésétől függ. Az ipari munkásság egy szemi-feudális rendszerből, egy párt-parancsuralmi rendszerbe kényszerült, anélkül, hogy alkalma és lehetősége lett volna az önszervezés

alapján saját érdekképviseleteit szélesebb keretekben megteremteni. Nincsenek komplex összekötő kapcsok arra, hogy a különböző társadalmi érdekek megfelelően artikulált formában megfelelő csatornákba kerüljenek; nincsenek autonóm társadalmi válságkezelő mechanizmusok, amelyek segítségével eltűnik a különbség az uralmi rendszer alanyai és tárgyai között és egy olyan társadalmi rend jön létre, amelyben minden polgár elsősorban alanya egy öntudatos és önszervező politikai illetve társadalmi rendszernek. Ez a vákuum, ez a társadalmi hiányérzet részben apátiát, rezignációt, közömbösséget teremt — gondoljunk csak a választások igen alacsony részvételi arányára néhány közép-európai országban —, részben feltámasztja a közösségi azonosulás és hovatartozás hagyományos idejétmúlt szimbólumait, mint például a nemzeti egység eszméjét. Minél gyengébb, minél egyszerűbb, minél kevésbé bonyolult a társadalmi önszervezés és önszabályozás hálózata, annál ingatagabbak a politikai és gazdasági rend keretfeltételei. Minél erősebb ez a társadalom, annál szilárdabb alapokra épül a politika és a gazdaság, annál szélesebb a szabadságnak az a tere, amelyen az egyesek, a különböző csoportok, helyi vagy faji, vallási vagy nyelvi közösségek kifejezésre juttathatják és a politikai döntéshozatal mechanizmusaiba kapcsolhatják bele saját érdekeiket.

Az angolkóros Közép

A civil társadalom jellegzetességei Magyarországon már 1867 és 1914, majd később és igen részlegesen 1920 és 1945 között kialakulóban voltak, habár nem érték el a fejlettségnek azt a fokát, amely Nyugat-Európában volt tapasztalható.

A középosztály a XIX. század második felében erőteljesen növekedett ugyan, de szerkezetileg gyenge lábakon állt. Szekfű Gyula adatai szerint a középosztály gerince az értelmiségi réteg volt, amelynek foglalkoztatottjai 1870-ben 88 ezret, 1910-ben már 144 ezret tettek ki. Hozzáadva ehhez a mezőgazdasági értelmiséget, valamint az ipari és kereskedelmi pályákon dolgozó értelmiségieket, az ország intelligenciáját 229 ezerre, az eltartottakkal együtt 590 ezerre lehetett becsülni. Az ország össznépességéhez viszonyítva ez nem volt ugyan egy különösképpen jelentékeny arány, de a fejlődés üteme az első világháború kitöréséig fokozatosan gyorsult. A probléma csak abban állott, hogy a társadalmi középrétegek nem annyira az iparosodást megalapozó magánvállalkozás fejlődésének, mint inkább az őstermelés valamint a közhatalom fokozatos kiszélesedésének termékei voltak. A magyar középosztály nem az állammal szemben, hanem az állammal való szimbiózisban fejlődött. Ezért a középrétegek növekedése nem vezethetett egy önszervező, az államhatalomtól függetlenül, illetve azzal szemben fejlő-

dő civil társadalom kialakulásához. Mint maga Szekfű Gyula is kifejtette: „Marad a nemzeti intelligencia számára az államhivatalokban és néhány szabad kereseti ágban élők tömege, mely tehát nagyjában függő helyzetben van, az állam táplálja, holott ez még akkor is, mikor jobb napokat lát, szegény és semmiképp nem alkalmas arra, hogy nemzeti értelmiséget szervezzen és fenntartson. Egységes közszellem, nemzeti célok öntudatos követése nem is került ki e hirtelenül felnőtt középosztályból. Tagjait szerves kapcsolatok át nem fogják, atomokként élnek önmaguknak, kiszolgáltatva a szegénységnek, anyagi gondoknak, meg hasonlóképp anyagi örömöknek. Ignoti nulla cupido."

A gazdaság, tehát az ipar, a bankok, a szolgáltatások, a kereskedelem 1914-ig, akárcsak a két világháború között, csupán korlátozott mértékben járult hozzá egy autonóm polgári társadalom kialakításához. A gazdaság protagonistái, évtizedeken keresztül, nagyrészt nemzeti kisebbségek voltak, német és zsidó származásúak, akiknek egy szemi-feudális társadalom többnyire csak a gazdaság terén nyújtott működési teret és akik a második világháború alatt illetve azután elvesztették gazdaság- és társadalomalkotó szerepüket. A háború után az úgynevezett nemzeti társadalom már nem alakíthatott ki egy új értékrendszert, mert a pártállam fokozatosan rátelepedett minden kezdeményezésre, elfojtotta az egyéni, csoportos, ágazati vagy regionális érdekek megfogalmazására és védelmére irányuló törekvéseket és beszorította az atomjaira bomló társadalmat a politikai és ideológia monolitika egyszínű, szoros kényszerzubbonyába. Felbomlottak a már létező, de törékeny érdekhálózatok; bebetonozták a társadalmat.

Az önálló kezdeményezések és vállakozások felett végrehajtották az elmarasztaló politikai ítéletet. Hankiss Elemér és Bruszt László kutatásaiból kiderül, hogy Magyarországon 1946-ban több mint négyezer vállalat volt privát kézben; 1950-ben ebből csak 37 maradt magántulajdonban. Míg 1949-ben a gazdaságilag függetlenek, a szabadfoglalkozásúak illetve vállalkozók a foglalkoztatottak összességének 51 százalékát tették ki, ez az arány 1970-ig 2,6 százalékára csökkent. Az önálló kézművesek száma 1948-tól 1965-ig 170 ezerről 70 ezerre apadt. Számtalan más mutatót lehetne felsorolni annak alátámasztására, hogy a múlt század végétől a második világháború végéig létrejött lassú, kissé torz irányú, de valamiképpen mégis a jövőt irányzó társadalmi fejlődés folyamata nemcsak megszakadt, hanem visszafelé fordult. Az önszervezés parányi szerkezete, a pluralizmus törékeny csírája megsemmisült.

A nyugati mintájú polgári társadalom csak mint jelkép, mint ábránd, mint délibáb bontakozott ki abból a ködből, amelyet a szocialistának nevezett pártállam összeomlása hátrahagyott. Az újonnan alakuló politikai pártok közül többen zászlójukra írták a jelszót „Vissza Európához", anélkül, hogy ez a

jogosult politikai és gazdasági igény megfelelő társadalmi alapokra támaszkodott volna. Létrejöttek ugyan a demokratikus politikai intézmények és megindult a gazdasági szerkezet átalakításához szükséges keretfeltételek megteremtése is, de az amorf, atomizált, tagolatlan „nemzet" még távol van attól, hogy önérdekeinek artikulációja és képviselete folytán egy szervezett „társadalommá" alakuljon át. A foglalkoztatottak nagy többségének anyagi megélhetése mai is az állami költségvetés függvénye. Sokan, talán túl sokan, ma is az államtól, de legalábbis felülről várják megmentésüket. Közös, csoportos, helyi vagy funkcionális érdekek alig fejlődtek ki, s ha igen, alig rendelkeznek hatékony, erőteljes képviselettel. A munkásság érdekeinek képviselete erőtlen, legitimitása homályos, szerkezete szétforgácsolt; ennek jelentősége annál súlyosabb, mivel a piacgazdasághoz való átmenet számos konfliktusának sikeres kezelése csakis a vállalkozói és a munkavállalói érdekek autonóm egyeztetéséből születő működőképes kompromisszumok eredménye lehet. Így nem csoda, hogy a kiváló kelet-európai szakértő, Timothy Garton Ash az „érdekek kakofóniájáról, a társadalmi önszervezés káoszáról" beszél.

Maguk a demokratikus politikai intézmények a pártok által elfogadott, a pártok eszközeivel létrehozott a pártérdeket tükröző elvek alapján megteremtett játékszabályokon nyugszanak. A kérdés csak az: mennyire tükrözik ezek az új demokratikus pártok az egyes társadalmi rétegek vagy csoportok autonóm, reális érdekeit? Vagy fordítva: mennyire sikerült a pártoknak hozzájárulniuk a lappangó, talán még soha nem artikulált társadalmi érdekek világos megfogalmazásához és hatékony képviseletéhez?

Gyökértelen pártok

Nem tudom, ki használta először ezt a kifejezést: „Lebegő pártok". A hasonlat mindenesetre találó. A kívülálló megfigyelő szemében a demokratikus pártrendszer jelenlegi struktúrája úgy tűnik fel mint egy terebélyes fa pompás, zöld koronája, amely valahogyan felülről nő lefelé, amely a talajt keresi, hogy gyökeret ereszthessen. A politikai intézményrendszer egy kupolához hasonló, amely keresi saját fundamentumát.

Maga ez a szó „párt" a latin „pars"-ból származik, amely „részt" jelent. A párt a társadalom összességének, illetve annak érdekrendszerének egy bizonyos részét képviseli. Annak a népnek, amelynek csupán egyetlen közös érdeke van, nincs szüksége pártokra. De az ilyen nép nem társadalom, hanem egy kivételes történelmi pillanatban, például egy népfelkelés esetében, szintén egyetlen közös érdekre redukálhatja korábbi taglaltságát, minek folytán a pártok által képviselt részérdekek a

rendkívüliségből adódó közös érdek óceánjába torkollnak bele. Normális körülmények között azonban a pártok mindig részérdekeket, rész-igazságokat képviselnek. Amely párt az „összességé" érdekképviseletének, az abszolút és teljes igazság birtoklásának igényével lép fel, az megszűnik párt lenni a szó demokratikus, pluralista értelmében.

A megfigyelőben az a benyomás keletkezik, hogy a jelenlegi magyarországi pártrendszer nem a tényleges, lappangó vagy artikulált társadalmi érdekek tagozódásából alakult ki, hanem az értelmiség és a politika felszínre jutott elit különböző csoportjainak formációiból jött létre; olyan politikai formációkból, amelyek most keresik társadalmi gyökereiket. Innen a szakadék a lakosság és a politikai elit, a képviseltek és a képviselők között; innen a pártok igénye az „összmemzet" érdekeinek megfogalmazására és tolmácsolására; innen az egyes pártok viszonylagos tagolatlansága és tanácstalansága a ténylegesen létező társadalmi érdekellentétek kezelésének kérdésében. A pártrendszer, mint olyan, nem tükrözi a társadalom tényleges rétegződését; a különféle, tényleges társadalmi érdekeknek nincs egyhangú, egyértelmű, összetéveszthetetlen szócsövük a politikai viták és döntések arénájában. Ez a helyzet aggasztó, mert megnehezíti az azonosulást a választók és választottak között, lazítja a kötődést az egyes politikai tömörülésekhez, megingatja a bizalmat a demokratikus pártrendszer iránt és termékenyíti a talajt a populizmus, a demagógia, a politikai kalandorkodás szellemének burjánzására. Ez a szellem pedig a visszanyert szabadság legveszélyesebb ellensége.

De hát: Nyugaton is vannak tömegpártok, amelyek nem feltétlenül a társadalmi rétegződés tükrei. Németországban az SPD-re nem csak munkások, az FDP-re nem csak vállalkozók szavaznak, nem is beszélve a CDU/CSU-ról, amelynek összetétele szinte arányos a társadalom differenciált érdekstruktúrájával. Ez igaz, de ezek a tömegpártok olyan polgári társadalmakban alakultak ki, amelyekben egyrészt az anyagi érdekek és a gazdasági keretfeltételek már igen nagy mértékben nivellálódtak, másrészt ezeket az érdekeket a pártrendszeren kívül számtalan hatalmas és hatékony társadalmi intézmény és szervezet képviseli. A nyugati „tömegdemokráciákban" a politikai pártok csak a társadalmi önszervezés masszív, stabil építményének legfelsőbb emeletét, de semmiképpen annak fundamentumát jelképezik. A politika nagyrészt csak arra szorítkozik, hogy megteremtse a társadalom működőképességének keretfeltételeit; a részletek lebonyolítására, az érdekellentétek egyeztetésére, a konfliktusok kezelésére viszonylag széles, szabad teret hagy az önszervező, autonóm érdekképviseleteknek. A társadalmi autonómia ily fokú fejlettségétől Magyarország, akárcsak a többi közép-keleteurópai ország, ma igen távol van.

A magyarországi pártrendszer jelenlegi jellegzetességeit rö-

viden három pontban lehetne összegezni. Először is: a rendszerváltás pillanatában a politikai pártosodás jelentős része nem a jövő, hanem a múlt felé tekintve alakult. Az úgynevezett történeti pártok újjáéledését nem annyira a tényleges társadalmi érdekek képviseletének követelménye, mint inkább a még megmaradt, keveset fejlődő és keveset fejlődő pártelit hagyományainak folytonossága inspirálta. A társadalom és a párt közötti szakadékot nemzeti-konzervatív jelszavak, nem pedig a jövőre utaló politikai programok hidalták át. Ezt az attitűdöt John Osborne „Look Back in Anger" című darabjának következő szavaival lehetne jellemezni: „They spend most of their time in looking forward to the past".

A második jellegzetesség abban rejlik, hogy az új pártok (MDF, SZDSZ, Fidesz), amelyek a volt rezsim ellenzéki értelmiségi rétegeiből alakultak, kezdetben reprodukálták ugyan a század első felére jellemző népi-urbánus ellentétet, de az első parlamenti választások óta eltelt idő alatt értelmiségi vezetés alatt álló tömegpártokká igyekeztek kiszélesedni. Alapot keresnek tehát, talajt, amelybe gyökeret verhetnek, érdekeket, amelyek képviseletét vállalhatják. Autonóm társadalmi érdekszervezetek hiányában ezek a pártok önmagukban próbálják összefogni a lappangó társadalmi ellentéteket, a munkásság és a vállalkozók, a fogyasztók és termelők, a városiak és falusiak, a szegények és a gazdagok érdekeinek képviseletét. Ilyképpen a legnagyobb kormányzó és a legnagyobb ellenzéki párt végül is saját kebelén belül vívja meg azokat a konfliktusokat, amelyek egy fejlett polgári társadalomban a pártok és érdekképviseleti szervek között és nem azokon belül jönnek létre. Ezáltal meginog mind a pártok belső kohéziója, mind a bizalom és kötődés bázisa a párt és potenciális választói között.

A harmadik jellegzetesség a szervezett baloldal hiánya. Erre számos magyarázat lehetséges. Elégedjünk meg itt Körösényi András elemzésével, aki rámutat: „...a szociáldemokrata pártok felemelkedésének két pillére volt. Az egyik a magántulajdonosokkal szembenálló szakszervezetek, a másik az a politikai harc, amelyet a munkásságra támaszkodva a választójog kiterjesztéséért folytatott. Ma azonban mindkét feltétel hiányzik. A gazdaság döntően állami tulajdonban van, és a választójog demokratizálásáért folytatott politikai küzdelmet nem munkás, hanem értelmiségi és középosztálybeli csoportok vívták." Erős baloldal, autonóm szakszervezetek nélkül viszont nem lehet megteremteni a gazdasági érdekegyeztetés mechanizmusait, amelyek elengedhetetlen feltételei a működőképes és a továbbfejlődést szolgáló társadalmi kompromisszumok létrejöttének. Bármennyire paradoxonnak is hangzik: egy jólszervezett, erős baloldal nélkül hosszú távon nincs sikeres liberális gazdaságpolitika.

Európai struktúrák felé

A gazdaság és a társadalom problémáit nem lehet kizárólag azokkal az eszközökkel megoldani, amelyek a politikai pártok rendelkezésére állnak. A pártok — mint a politika protagonistái — csak az intézményrendszer kereteit teremthetik meg, amelyeken belül a társadalom különböző rétegei és csoportjai maguk fogalmazhatják meg érdekeiket és szervezhetik meg érdekképviseleteiket.

Bevezetőben arról volt szó, hogy az átalakulás három különböző szinten, három különböző gyorsasággal és három különböző útirányban zajlik le. A politika szintjén a tegnapelőtt és a holnapután közötti hidat annál nehezebb lesz megteremteni, minél intenzívebben belebonyolódnak a pártok a szerkezetváltozás olyan részletkérdéseibe, amelyeket megoldani a társadalom szerves bekapcsolódása nélkül amúgy sem tudnak, de amelyek megoldásán sokáig és hiába vesződhetnek. A politika feladata nem a társadalmi részletkérdésekkel való bíbelődés. A politika feladata nem több, de nem is kevesebb, minthogy megteremtse a keretfeltételeket, a játékszabályokat, hagyván magát a játszmát a társadalom lassanként ébredő és kezdeményezővé váló erőire. Ebben a játszmában az aktív részvétel minden játékos részéről a kockázat és a felelősség vállalását igényli, s aki nem roppan össze a kockázat és felelősség terhe alatt, az megizmosodva kerül ki a társadalmi erők vetélkedéséből. Ez végül is a politikai intézmények és a gazdasági rendszer alapjait is megszilárdíthatja.

Melyek ezek a keretfeltételek? Olyan viszonyok megteremtéséről van szó, amelyek nélkül sem belföldi, sem külföldi bizalom nem alakulhat ki a jövőben való beruházásokat illetően. Ehhez tartozik elsősorban a tulajdonviszonyok mielőbbi tisztázása, egy áttekinthető nyugati típusú jogrendszer és ezáltal a jogbiztonság megteremtése, a terméketlen bürokrácia szisztematikus leépítése, egy vállalkozásbarát adópolitika, amely nemcsak a költségvetés hézagait hivatott betömni, hanem kezdeményezésre, vállalkozásra ösztönöz, a fizikai infrastruktúra és a távközlés modernizálása, amely nélkül nincs bekapcsolódás a világot átfogó nemzetközi kommunikációs hálózatba, az oktatás, főleg a szakmai képzés rendszerének, a kutatásnak és annak gazdasági felhasználásának teljes átalakítása, mivel a mai világgazdaságban a nyersanyagok relatív értékének csökkenésével párhuzamosan a szellemi képesség, az információ, a tájékozottság, a kreativitás és az újítóképesség hatalmas mértékben felértékelődött. Ha ezek a feltételek nem teremtődnek meg, mihamarabb és egy céltudatos politikai alkotómunka eredményeként, akkor a társadalom is mozdulatlan marad, mert nincs bizalma a fejlődésben, saját önszervezési kísérleteinek sikerében.

A vállakozó nem mozdul, ha nincs kilátása tőkéjének kamatozására; a tőke, beruházás helyett, külföldi bankbetétekbe, ingatlanokba, értéktárgyakba menekül. A gazdasági szerkezet nem változik. A vállalkozó, bel- vagy külföldi, ha invesztál, azt nem morális elvek alapján, nem nemzeti lelkesedésből, hanem a jövendő nyereség reményében teszi. Vállalkozás és beruházás nélkül viszont nem lesz gazdasági fellendülés.

Szerintem ezért a legfőbb feladat nem annyira a többnyire elavult, versenyképtelen állami nagyüzemek privatizálása, mint inkább új, modern, nemzetközi versenyképességgel rendelkező termelési szerkezetek felépítése. Amíg a parlament csak a privatizációról vitatkozik, az értékelés részletkérdéseibe bocsájtkozik, addig a társadalom könnyen szem elől téveszti a leglényegesebb követelményt: új struktúrák megteremtését. A privatizáció fontos ugyan, de az új termelési apparátus felépítése fontosabb: ez beruházást, tőkét, szakértelmet, innovációs képességet, kockázatvállalást igényel. Ezt a társadalom önmagától és önmagából fogja előteremteni, ha megvannak rá az alkalmas feltételek. Áttekinthető, egyértelmű, kedvező játékszabályok tehát nagymértékben meggyorsíthatják a vállalkozói szellem, a munkás érdekképviseletek, az önszervező szakmai, lokális és funkcionális testületek létrejöttét és ezzel a polgári társadalom kialakulását.

A politika nem kormányozhatja a gazdaságot és a társadalmat; a társadalomnak és a gazdaságnak kell kitermelnie magából a politika irányvonalát. A politikának gyökereket kell eresztenie, hogy a társadalmi érdekek talajából táplálkozhasson; a politikának arra kell szorítkoznia, hogy kitűzze a célirányt és a társadalom illetve a gazdaság rendelkezésére bocsássa a cél megvalósítását szolgáló eszközöket. Ez nem pledoyer egy gyenge állam érdekében; az államnak kicsinek, ámde a célok, eszközök és játékszabályok megfogalmazásában erősnek és egyértelműnek kell lennie.

S a célirány? Azt hiszem, az alternatívák száma nem igen nagy. A magát szocialistának nevező rendszer összeomlása óta csak egy világgazdaság, csak egy világpiac van. A nemzetközi gazdasági kapcsolatokat egyetlen információs, kommunikációs és közlekedési hálózat fogja össze. Az ipar internacionális: a kapcsolatok elválaszthatatlanul összefonódnak és senki sem tudná megmondani, hogy Amerikában, Németországban, vagy bármelyik más fejlett ipari országban mekkora a külföldi és a hazai beruházások, a külföldi vagy nemzeti kézben lévő vagyon aránya. A technológiai kutatás, fejlesztés és alkalmazás univerzális jellegű. Legkésőbb Csernobil óta az is köztudomású, hogy a környezet szennyezése vagy védelme sem szorítható be nemzeti határok közé. Hogy ez az egységes játékszabályok alapján működő világgazdaság paradicsomnak tekinthető-e, arról lehet vitatkozni. Kis országok számára azonban nem nyí-

lik más alternatíva, mint a beilleszkedés abba a szerkezetbe, amelyen kívül az adott körülmények között nincs sem biztonság, sem gazdasági fejlődés. Ezért, Magyarország számára sincs más opció; „harmadik utak", „nemzeti megoldás" ebben a világban, amelyben élünk, még illúziónak sem, legfeljebb demagógiának bizonyulna.

Ennélfogva sem az autarkia, sem az egyéb partnerek és piacok felé való orientálódás nem tekinthető alapnak a magyar gazdaság — és hosszabb távon a magyar társadalom — megújhodásának. Bármilyen súlyosak legyenek is a feltételek, ennek a politikának, ennek a gazdaságnak, ennek a társadalomnak nyugat felé kell fordulnia, hogy Európán keresztül illeszkedjék be a demokratikus nemzetközi intézményrendszer és a piacgazdaság szerkezetébe. Minél hamarabb, minél céltudatosabban, minél erőteljesebben indulnak meg a törekvések ebben az irányban, annál elviselhetőbb lesz az átmenet is, amelyet Ralf Dahrendorf, a közép-keleteurópai országok esetében „a siralmak völgyének" nevezett. Minden késedelem és minden habozás a szerkezetátalakítás hatékonyságának rovására megy. Bizonyos, hogy az út göröngyös lesz, de minden egyéb út, amely más irányban halad, nem vezet sehová.

VINCZE ANDRÁS

A médiák szerepe Nyugaton

A hírközlés eszményi feladata az, hogy tájékoztassa az embereket az igazságnak megfelelően és késleltetés nélkül, részrehajlástól mentesen tárja elébük a környező világot és segítségükre legyen a reális nézőpont kialakításában.

Mielőtt részletesen foglalkoznék a hírközlés, a tömegtájékoztatás nyugati vetületeivel, szeretnék néhány idevágó fogalmat tisztázni. Tömegtájékoztatásról akkor beszélhetünk, ha valamely ismeret nem egy személyhez, hanem közönséghez jut el. Ez a közönség a legkülönbözőbb nézetek, felfogások képviselőiből tevődhet össze. Hozzájuk szólnak az újságok, a rádió és a tévéállomások.

Ezzel már el is jutottunk a médiák fogalmához. A médiák két fő csoportba oszthatók: az írott és az elektromos hírközlő eszközök csoportjába. Írott, vagy nyomtatott médiának tekinthetők a röpcédulák, azaz újabb nevükön a szórólapok, továbbá az újságok és a folyóiratok. Elektronikus médiaként tartjuk számon a rádiót, a televíziót, és a képmagnót.

Vessünk egy pillantást a tömegtájékoztatás történetére. A médiák bölcsője az ókori Róma volt, itt jelent meg a kézzel sokszorosított *Acta Diurna*, vagy *Acta Publica*. A szélesebbkörű tömegtájékoztatást azonban csak *Gutenberg* korszakalkotó felfedezése, a nyomda tette lehetővé.

Az első időszakos sajtótermék a XV. század vége felé Nürnbergben, Kölnben és Augsburgban láttak napvilágot. Röviddel ezután Velencében megjelent az első újságformájú kiadvány, az *Avvisi*. Angliában erre csak jóval később került sor, mert bár az első nyomda már 1476-ban megkezdte működését, a rendszeres újságkiadást csupán 1701-től számíthatjuk, ekkor jelent meg ugyanis a *Daily Courant*. A történelmi adatok szerint Amerika megelőzte Angliát, mert az első rendszeresen kiadott hírlap a *Public Occurences both Forrein and Domestic* címmel még 1690-ben, az akkor már nagyforgalmú kikötővárosban, Bostonban látott napvilágot.

Európa volt a nagytekintélyű, befolyásos független sajtótermék szülőhazája. Elég, ha csak a múlt század eleje óta rendszeresen megjelenő *London Times*-t vagy a párizsi *Le Petit Journal*-t említjük. Ez volt egyébként az első milliós példányszámú napilap.

Médiák a nyugati világban

Ezen rövid kitérő után rátérek vizsgálódásunk témájára, a médiák szerepére a nyugati világban. Szeretném előre bocsátani, hogy Nyugat alatt jelen esetben Észak-Amerikát és Nyugat-Európát értem.

Az amerikai médiák globálisan tekintve homogénebbek, mint európai társaik, ami főleg az egységes nyelvből, valamint a kulturális és életszínvonalbeli különbségekből fakad. Általános jellemzőjük még, hogy hatásuk nagyobb a lakosságra, mint az európai médiáké, fenntartásukban pedig nagyobb szerepet játszik a reklám, továbbá, hogy az állam, — főként a rádióra és televízióra — lényegesen csekélyebb befolyást gyakorol Észak-Amerikában, mint Európában.

Ha a jelenkori európai médiákat elemezzük, sajátos tulajdonságaikat leginkább az amerikaival történő összehasonlítás útján domboríthatjuk ki. Az európai média az amerikai, és a diktatúrákban működő hírközlőszervek között foglal helyet, ugyanis politikai szempontból nem élvez akkora szabadságot, mint az amerikai, de mentes a világ többi részében gyakorolt ellenőrzéstől.

Anyagi szempontból is hasonló a helyzet, mert a komoly anyagi bázissal rendelkező észak-amerikai médiákkal szemben szerényebb keretek között működik az európai tömegtájékoztatás, de távolról sem küzd oly mértékben a létfenntartásért, mint például a harmadik világ hírközlő szervei.

Egy nemrég készült tanulmány szerint a tömegtájékoztatás színvonala szempontjából Nyugat-Európa az élvonalba kerülhetne, ha a közel húsz ország főbb hírközlő szervei szorosabban együttműködnének. Az angol BBC például a világ leghitelesebbnek elfogadott rádióállomása, a francia *Antiope* és a brit *Oracle / Cefax* a világ három vezető videotext vállalatának két pillére. A legtekintélyesebb napilapok között szerepel a francia *Le Monde*, a német *Frankfurter Allgemeine Zeitung* illetve a svájci *Neue Zürcher Zeitung*.

Az amerikai és európai médiák azonban nemcsak különböznek, de szoros kapcsolatban is állnak egymással. A kulturális és technológiai ismeretcsere mindig is igen intenzív volt az óceán két partja között. Ez a médiákra is vonatkozik. Számos amerikai sajtóterméket Európában is árusítanak, illetve már itt is nyomtatnak, mint például az *International Herald Tribune*-t vagy a *Wall Street Journal*-t. Ugyancsak nem egy folyóiratot franciára és németre is lefordítanak, a *Reader's Digest* pedig több tucat nyelven jelenik meg. A két legnagyobb amerikai távirati iroda, az *AP* és az *UPI*, továbbá több tekintélyes napilap hírszolgálata komoly európai vevőkörrel rendelkezik. Az európai riválisok viszont sok esetben kiszorulnak Észak-Amerikából. Ezen a téren talán a brit *Reuter* hírügynökség tekinthető

kivételnek. Az amerikai médiák európai jelenlétének bővülése egyúttal befolyásuk növekedését vonja maga után.

Mint már fejtegetésem elején is említettem, az amerikai médiák nagyobb befolyást gyakorolnak a közvéleményre, mint az európaiak. Ezt az állítást szeretném néhány konkrét adattal alátámasztani.

Alapvető különbség mutatkozik a hírközlés iránti érdeklődésben. Az *UNESCO* statisztikai évkönyve szerint Nyugat-Európában ezer főre átlag 243 újság esik, Amerikában viszont 281; ennél jóval nagyobb az eltérés az elektronikus médiák terén, ugyanis ezer főre Amerikában 1793, Európában pedig csak 334 rádiókészülék jut. A tévékészülékeknél ez az arány csaknem dupla Észak-Amerika javára. Itt említem meg, hogy a televízió a tömegkommunikációs eszközök hatásának változásában döntő szerepet visz, ugyanis a képernyőre meredő, szinte megbabonázott nézőre csak korlátozott mértékben érvényes a két másik hírközlőszervvel, a rádióval és az újságokkal kapcsolatban kialakult tétel, amely szerint a hatás inkább a közönség tulajdonságaitól függ, mint a közlemények tartalmától. Ez a tétel arra a megfigyelésre épült, hogy az emberek válogatnak a tömegkommunikáció közleményeiből és csak azokat fogadják be, amelyek megerősítik saját nézeteiket. A rendszeresen műsort sugárzó, Amerika és Európa csaknem valamennyi lakásába eljutó televízió azonban mind inkább szuperkommunikációs eszköznek tűnik, amely végül is áttöri a szortírozó befogadás védőfalait. Az új meggondolások alapján a tévé rendkívül felértékelődött. Van olyan nézet, hogy a modern ipari társadalom nem létezhetne nélküle, de olyan is amely egyetemes érték-, norma- és magatartásformáló lehetőségét a vallás középkori szerepéhez hasonlítja. Noha ez a feltételezés teljes mértékben túlzott, az újabb felmérések alapján már aligha lehet megkérdőjelezni, hogy a televíziónak a korábban elképzeltnél lényegesen nagyobb a hatása és ennek megfelelően kommunikátorainak felelőssége is nagyobb. Erre mind Európában, mind pedig Észak-Amerikában felfigyeltek, úgyhogy nem véletlen, hogy éppen a tévénél tapasztalható az állam irányító, vagy legalábbis ellenőrzést célzó erőfeszítése.

A legalapvetőbb különbség az amerikai és az európai médiák között az állam befolyásában rejlik. Európában ugyanis az állam bocsát a médiák rendelkezésére szervezeteket — általában az oktatásügyi minisztériumok révén —, védelmet az igazságszolgáltatáson keresztül és hozzáférhetővé teszi számukra a tudományos kutatás eredményeit. A rádióállomások zöme Európában állami irányítás alatt áll, és csak az elmúlt évtizedben honosodtak meg a kommerciális adók, habár jelentőségük általában helyileg korlátozott. Az adótornyok az ő esetükben is szinte kivétel nélkül állami tulajdonban vannak. Azokban az országokban — ide sorolható lassan csaknem valamennyi nyu-

gat-európai ország —, amelyekben állami és kommerciális adók működnek, az érdeklődés 50-50 százalékban oszlik meg, noha az úgynevezett magánrádiók megjelenését követően Nagy-Britanniában és Olaszországban komoly versengés indult meg a BBC, illetve a RAI és az új adók között, ami a két nagy hivatalos rádió jelentős színvonalemelkedéséhez vezetett.

Az állam beleszólását biztosítja továbbá a rádió, valamint a tévé-állomások költségvetési rendszere, ugyanis fenntartásukról az állam gondoskodik, kiegészítve az előfizetésekből és a hirdetésekből befolyó összegeket.

A hirdetések Európában lényegesen kisebb szerepet játszanak a médiák fenntartásában, mint az Egyesült Államokban.

1980-ban az Egyesült Államokban a nemzeti össztermelés több mint két százalékát hirdetések tették ki, míg Nyugat-Európában ez átlagban 1 százalék alatt maradt. Nem csoda ezek után, hogy még Olaszországban is külső támogatásra szorulnak a médiák, holott az olaszok nemzeti össztermelésének csaknem másfél százalékát a hirdetések jelentik. Olaszországban a vegyi és textilipar szubvencionálja — a reklámon túl — a médiákat, Nagy-Britanniában az északi-tengeri olajkitermelésből befolyó összegek egy töredékét fordítják a médiák támogatására, Norvégiában pedig a költségvetés közvetlenül gondoskodik a tömegtájékoztató szervek segélyezéséről. Ez viszont természetesen együtt jár főként az újságok politikai és ideológiai színezetének kidomborodásával. Ez akkor ötlik leginkább szembe, ha például összehasonlítjuk az amerikai hírmagazinokat (*Time, Newsweek*) néhány európaival (*Der Spiegel, Le Nouvel Observateur, Europeo*). Noha mindegyik az objektív tájékoztatást hirdeti, az események megközelítésében és tálalásában más és más szempontok vezérlik a cikkírók tollát.

A szerkesztés problematikája

Ezzel elérkeztünk a szerkesztés problematikájához. A kiadók Nyugaton a legritkább esetekben avatkoznak be az újságírói munkába, vagy a műsorösszeállításba. Annál gyakoribb azonban a hangadók fellépése, amit főleg az tesz lehetővé, hogy az újságírók, illetve a műsorszerkesztők — szívük szerint — a szakmának írnak, főleg kollégáik véleményére adnak, tőlük is várják az elismerést. Így fejlődhet ki bizonyos témáknál a konformitás-nyomás, amin azt értem, hogy a médiák szinte kivétel nélkül azonosan közelítenek valamely tárgykörhöz. Például az ipari országok és a harmadik világ tematikáját taglalva szinte szükségszerű okozati összefüggést emlegetnek az iparilag fejlett államok jóléte és a harmadik világ szegénysége között. Némileg hasonló a helyzet a Dél-Afrikai Köztársasággal kapcsolatban is. Indokolt a kérdés, sőt a felháborodás is amiért az ott

élő fehérek, több joggal rendelkeznek, mint a feketék, de szinte soha egyetlen média sem utal arra, hogy a többi afrikai országban is valamely törzsi kisebbség erőszakolja rá akaratát a többségre. Elég ezzel kapcsolatban a nigériai polgárháborút, vagy az ugandai helyzetet felemlíteni. Ez is egyfajta hangulatkeltés és hovatovább senki nem mer ellene szót emelni, legalábbis azok a médiák nem, amelyek fontosnak tartják, hogy a korszerű, haladó — úgymond — el nem kötelezett jelzővel illessék őket. Egyébként sem akar egyetlen média sem kilógni a közhangulatból. Inkább agyonhallgatnak bizonyos témákat, mert nem kívánnak ujjat húzni a hangadó — kisebbséggel.

A német nyelvterület egy kimagasló publicistája, Elisabeth Noelle-Neumann *Die Schweigespirale*, a Hallgatás spirálja című könyvében a francia forradalom példáján mutatja be, hogy a kezdetben túlsúlyban lévő királypártiak, konzervatív katolikusok bénult hallgatásba burkolóztak és így közvetve hozzájárultak a forradalom győzelméhez, mert azoknak engedték át a hangadást, akik minden eszközzel a rendszer bukását követelték. De van időszerűbb példája is. Idén, amikor a Perzsa Öböl menti háborút Szaddam Husszein végül is ráerőszakolta a szövetségesekre, a nyugat-európai médiák — az angol hírközlőszervek kivételével — erősen pacifista légkört próbáltak teremteni, egy kalap alá véve az agresszort és a törvényes rend nevében fellépőket. Hasonló volt a helyzet a perzsa sah bukását megelőzően, amikor az emberi jogok Iránban történő megsértése ellen fellépő médiák olyan légkört teremtettek, amelyben a politikusok nem mertek a sah segítségére sietni és így közvetve ugyan, de lehetővé tették egy jóval kegyetlenebb diktatúra kialakulását Iránban.

Mindezek ismeretében felmerül az újságírók, tudósítók, műsorszerkesztők felelősségtudatának kérdése. A politikusoknak ugyanis számot kell adniok cselekedeteik indítékairól, a médiák — ilyen szempontból legalábbis — esetleg a hallgatók, vagy olvasók kérdőrevonásaitól eltekintve, mentesek a felelősségre vonástól. Nem beszélek itt esetleges sajtóperekről, amelyek általában becsületsértésből, vagy rágalmazásból fakadnak. Az újságírók azzal érvelnek: ők csupán tájékoztatnak, ismereteket továbbítanak. Pedig ha valaki ezt a pályát választja, elsősorban azért teszi, mert hivatást érez mások meggyőzésére a tájékoztatás révén. Valahol itt kereshető — legalábbis Nyugat-Európában — a baloldali médiák többségének magyarázata. Akik a médiákat tekintik hivatásuk eszközének, általában a politikai középtől balra állnak és az is a baloldaliság egyik alapjellemvonása, hogy tudatosan kezelik politikai missziós tudatukat, azaz másokat is aktivizálni próbálnak az általuk pozitívnak ítélt változások megvalósítása érdekében. Egy néhány

évvel ezelőtt készült franciaországi kimutatás szerint az újságírói pályára lépő fiataloknak csupán kis töredéke származik konzervatív polgári családokból. Ebbe a témakörbe tartozik egy lélektani jelenség is. Mégpedig az, hogy számos konzervatív politikus tart attól, hogy a médiákkal esetleg összeütközésbe kerül, tehát igyekszik véleményét olyan formában kifejezni, hogy megfeleljen az újságírók elvárásainak, mert — úgy hiszi — hogy csak így őrizheti meg népszerűségét.

Kiknek a kezében vannak a médiák?

Az elmúlt harminc-negyven évben Észak-Amerikában is rendkívül megnőtt a médiák feladata és szerepe. Az információéhes társadalomban reájuk hárult ugyanis a társadalmi és politikai elit összekapcsolásának feladata a közvéleménnyel. Ez a rendkívül szövevényes szerep biztosítja mind Amerikában, mind pedig Európában a médiák kulcshelyzetét. Hogy a médiák Amerikában nagyobb ütemben fejlődhettek mint földrészünk nyugati felében, ez elsősorban a magánkezdeményezésben gyökerezik. Noha az Egyesült Államokban is állami rendelkezések szabályozzák a tévé és rádióállomások működését, gyakorlatilag magánvállalkozásnak tekinthetők, csakúgy mint a legtöbb sajtótermék. A magánvállalkozások pedig köztudottan gyorsabban reagálnak a változásokra, jobban alkalmazkodnak a korszerű technika követelményeihez. Európában pedig — mint már említettem — évtizedeken át csakis állami rádió és tévéállomások működtek, igaz, ez a helyzet az elmúlt évtizedben némileg módosult a magánrádiók és privát-tévék engedélyezése következtében több országban.

Az újságok is gyorsabban fejlődtek, korszerűsödtek Észak-Amerikában, habár első pillantásra odaát és Európában is a lapok túlnyomórészt magántulajdonban vannak. Az európai újságok azonban többnyire politikai szervezetek kiadványaiként kezdték működésüket és később — ha függetlenítették is magukat — szoros kapcsolatban maradtak ezekkel a szervezetekkel. Hasonló volt a helyzet az egyházi pártolással indult kiadványoknál is. Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy Amerikában is voltak és vannak egyházi, illetve pártlapok, de ezek jelentősége elenyésző. Az Egyesült Államokban már a múlt század végén kialakult egy széles alapokon nyugvó ideológiai konszenzus, amely szinte törvényszerűnek tekintette a szabadpiaci rendszert. Ezért is nem alakulhatott ki komoly szocialista párt, vagy tradicionális konzervatív mozgalom, sem vallási, vagy nemzetiségi alapon szerveződő egyéb párt. Valószínűleg ez a magyarázata annak, hogy elsőként Amerikában fejlődött ki a pártatlan hírközlésen alapuló sajtó, még akkor, amikor Európában még a minősítő-magyarázó tájékoztatás volt

divatban. Az ideológiai konszenzus szellemében felnőtt amerikai újságíróknak ugyanis nehéz volt elképzelni a világnézeti zubbony viselését.

Természetesen az azonos nyelv használata is előnyösen értintette az amerikai médiák fejlődését. Európában csereprogramokkal igyekeztek áthidalni a nyelvi határokat, a médiák terén egy-két multinacionális csoport, mint például a német *Bertelsman* vagy az olasz *Del duca*, is kialakult. A rádió és tévéadások nem ismernek politikai határokat. Összehangolásukra előbb létrejött a *Nordvision*, a skandináv tévéállomások között, majd az *Eurovision* Nyugat-Európa számára és az *Intervisio* az akkor még kommunista országok műsorainak tömbön belüli közkinccsé tételére.

Jogi és politikai helyzet

Vessünk egy pillantást a médiák jogi és politikai helyzetére Nyugat-Európában és Észak-Amerikában. Több országban — mint például Nagy-Britanniában, vagy Norvégiában — nincsen kifejezett sajtótörvény. Franciaországban már 1881-ben életbe lépett a sajtótörvény, amelyet később további cikkelyekkel egészítettek ki, ezek között alighanem a legfontosabb az 1935-ben hozott kiegészítés, amelynek értelmében bármely újságíró kiválhat egy szerkesztőségből, és ugyanakkor végkielégítésre is jogosult, ha az újság megváltoztatja profilját, vagy új tulajdonos birtokába kerül. Olaszországban, Svédországban majd a Franco-utáni Spanyolországban a sajtóra vonatkozó jogi intézkedéseket felvették az ország alkotmányába. A federális Svájcban és NSZK-ban a tartományok, illetve a kantonok illetékesek a sajtót érintő törvénykezésben. Helytelen lenne azonban azt feltételezni, hogy a sajtótörvény létezése bármely formában is befolyásolja a sajtószabadságot. Mint említettem, Nagy-Britanniában például nincs ilyen törvény, mégis egy másik intézkedés, az úgynevezett *Official Secrets Act* alkalmasint korlátokat szabhat a tájékoztatásnak. Viszont Svédországban, ahol 1949 óta létezik sajtótörvény, az alkotmány tiltja még háború esetén is a cenzúra alkalmazását és azt is, hogy újságot bárki is kényszeríthessen hírforrásának megnevezésére.

Spanyolországban — minden valószínűség szerint — a létszám korlátozását célozza az az intézkedés, hogy csak az ország három újságíró főiskolájáról kikerült fiatalokat alkalmaznak a médiák. Olaszországban egyszerűbb a helyzet: ott elég ha valaki leteszi az újságíró vizsgát, mert ezzel válhat az újságírószervezet tagjává. Ez a szervezet biztonságot nyújt mintegy 20 ezer tagja számára, ugyanis csaknem lehetetlen felmondani nekik. Hollandiában az állam kezeskedik afelől, hogy a szerkesztők munkájába nem szól bele a kiadó, vagy a vezetőség.

Elektronikus médiák

Ezen a téren az európai államokat három csoportba sorolhatjuk. Az elsőbe tartoznak azok, amelyek csak állami tévéilletve rádióállomásokat engedélyeznek, mint például Svéd- és Görögország. A másodikba, ahol magánrádiók és tévék is sugározhatnak műsort, a harmadikba pedig csak egyetlen ország tartozik, ez Hollandia, ahol a programok mintegy 60 százalékát különböző szervezetek, egyesületek, pártok készítik, vagy legalábbis pénzelik és ezek a műsorok olyan arányban kerülnek közvetítésre, amekkora a taglétszámuk. A holland rendszertől eltekintve általában a kormányok nevezik ki a tévé, illetve rádió elnökét és felügyeleti szervét. Olaszországban ez a parlament hatáskörébe tartozik, a német tartományi adók élére pedig a helyi törvényhozások nevezik ki az ellenőrző szerveket.

Az írott médiák

Az írott sajtó terén Nyugat-Európában az állam már ekkora befolyással sem rendelkezik. A tulajdonosok magánszemélyek, vagy társaságok. A brit újságok mintegy 30 százaléka külföldi tőkés csoportok birtokában van, a dán lapok közel fele különböző alapítványok tulajdonában van. Országonként változik az is, hogy a fővárosban megjelenő újságok dominálnak-e vagy a vidéki lapok. Londonban például csaknem kétszer annyi újságot adnak ki, mint vidéken. Ezzel szemben Franciaországban közel háromszor annyi vidéki lap jelenik meg, mint párizsi.

> Különbség mutatkozik a népszerű sajtótermékek terén is. Nagy-Britanniában öt ilyen kiadvány is létezik, Németországban egy, a *Bildzeitung* emelkedik ki, sőt a határokon túl is népszerű. Olaszországban egyetlen komolyabb példányszámú ilyen lap sem létezik, helyettük van népszerű stílusban szerkesztett hetilap. Hollandiában és Dániában viszont a két legismertebb újság ad ki bulvárstílusban szerkesztett napilapot: a *Telegraaf* a *Het Nieuws van der Tag*, a *Berlingske Tidende* pedig csak két betűvel jelölt *B.T.* címmel.
> A hétvégi kiadványok terén is széles az európai lapok spektruma. A nyolc angol vasárnapi újság 20 százalékkal nagyobb példányszámban kerül az utcára, mint a többi, hétközben megjelenő napilap. Franciaországban az öt nagy napilap közül csupán egynek van hétvégi kiadványa (*Le Figaro*). Norvégiában például egyetlen újság sem jelenik meg vasárnap.

A lapok iránti érdeklődés a közművelődés függvénye is. Kimutatások szerint ahol magasabb a lakosság műveltsége, több újságot adnak el. Szerepet játszik természetesen a lapok

ára is, de az sem jelentéktelen, hogy a napilapokat házhoz továbbítják-e, vagy csak utcai árusoknál szerezhetők be.

Az új technológiák lehetővé teszik, hogy több európai napilapot szinte valamennyi nyugat-európai nagyvárosban — a kiadással egyidőben — vásárolhassák meg az olvasók. Ezt a gyakorlatot a brit *Financial Times* és az amerikai *International Herald Tribune* vezette be még a hetvenes évek elején. Szatelit közvetítéssel a lap Hong-Kongban is egyidejűleg az utcára kerül. A távkiadás terén Japán volt az úttörő.

Manapság talán mindegyik fontosabb amerikai, illetve nyugat-európai újság, vagy folyóirat rendelkezik azokkal a feltételekkel, amelyek lehetővé teszik, illetve tennék a táv-megjelenést. Míg a rádióhallgatás egyre jobban a csaknem tökéletes vételt biztosító ultrarövidhullámon sugárzó adókra összpontosul, egyúttal lokalizálódik is, mert ezek az adók viszonylag szűk távolságon belül élvezhetők csak. Ellentétes mozgás tapasztalható a tévénél, ugyanis az egyes adóállomások műsorát szatelitek segítségével távoli országokba is eljuttatják.

* * *

Fejtegetésem során szó esett a médiák felelősségéről, ami leginkább a hatásban mérhető le, illetve ítélhető meg. Egy pozitív példával zárnám a témát: a példa újkeletű és bennünket közvetlenül is érint. A nyugati hírközlő szervek mindig is behatóan foglalkoztak a vasfüggönyön túl történő eseményekkel. Ezeket az ismereteket a BBC, a Szabad Európa Rádió, vagy Amerika Hangja visszasugározta a térségbe. Ezáltal megtörte az egyenirányított és a valóságtól pártos célzattal ferde képet festő helyi médiák egyeduralmát, így például hozzájárult a kommunizmus bukásához Közép- és Kelet-Európában. Ezek a médiák tehát nagy vonalakban megfeleltek a pápa, *II. János Pál* részéről is hangoztatott feltételnek, amely a médiák feladatát a valóban pártatlan tájékoztatás útján, az igazság keresésének előmozdításában jelöli meg.

PARRAGI LÁSZLÓ

Az emberi jogok és a keresztény médiák

Az emberi jogok *Glaube in der 2. Welt* (Hit a 2. Világban) nevű svájci intézetének példáján szándékozom bemutatni a keresztény médiák szerepét és hatását az emberi jogok érvényesítése terén.

Emberi jogok és a médiák

Bevezetőül álljon itt az a hivatalos jogi meghatározás, amely az *Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatá*ban közvetve vagy közvetlenül a médiákra vonatkozik. A Nyilatkozatot 1948. december 10-én elfogadta és kinyilvánította az ENSZ közgyűlése. A médiákra az 1., 2., 18. és 19. cikkely vonatkozik.

> *1. cikkely:* „Minden emberi lény szabadon születik és egyenlő méltósága és joga van. Az emberek ésszel és lelkiismerettel bírván egymással testvéri szeretettel kell hogy viseltessenek."
>
> *2. cikkely:* „Mindenki, bármely megkülönböztetésre, nevezetesen fajra, színre, nemre, nyelvre vallásra politikai vagy bármely más véleményre, nemzeti vagy társadalmi eredetre, vagyonra, születésre, vagy bármely más körülményre való tekintet nélkül hivatkozhat a jelen Nyilatkozatban kinyilvánított összes jogokra és szabadságokra.
>
> Ezenkívül nem lehet semmiféle megkülönböztetést tenni annak az országnak, vagy területnek politikai, jogi vagy nemzetközi helyzete alapján sem, amelynek a személy állampolgára, aszerint, hogy az illető ország, vagy terület független, gyámság alatt áll, nem autonóm vagy szuverenitása bármely vonatkozásban korlátozott."

Minket itt és a *Glaube in der 2. Welt* nevű intézetet különösképpen az Egyetemes Emberi Jogok nyilatkozatának 18-as és 19-es cikkelyei érdekelnek.

> *18. cikkely:* „Minden személynek joga van a gondolat, a lelkiismeret és a vallás szabadságához, ez a jog magában foglalja a vallás és meggyőződés megváltoztatásának szabadságát, valamint a vallásnak, vagy meggyőződésnek mind egyénileg, mind együttesen, mind nyilvánosság előtt, mind a magánéletben oktatás, gyakorlás és szertartások végzése útján való kifejezésre juttatásának jogát."

19. cikkely: „Minden személynek joga van a vélemény és a kifejezés szabadságához, amely magában foglalja azt a jogot, hogy véleménye miatt ne szenvedjen zaklatást és hogy határokra való tekintet nélkül kutathasson, átvihessen és terjeszthessen híreket és eszméket bármilyen kifejezési módon."

Ez a Nyilatkozat mérföldkőnek számít az emberi jogok terén, de *csak* mérföldkőnek, mert történelmi, jogi múltja s *jövője* egyaránt van. Elég, ha az 1776-os amerikai Függetlenségi-, az 1789-es francia Emberi- és polgárjogi nyilatkozatra, vagy az 1975-ös Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEÉ) Záróokmányának 3. Kosarára gondolunk, amely „Együttműködés humanitárius és egyéb területeken" címen ismeretes. A Helsinkiben megtartott Értekezletet több utóértekezlet követte és követi. Ez az ún. Helsinki-folyamat.

A szépen csengő, de csak papíron rögzített emberi jogok fabatkát sem érnek mindaddig, amíg meg nem valósulnak. Bár a politikusok egyre komolyabban foglalkoznak az emberi jogokkal, de az korántsem elegendő. Sőt, gyakran éppen a politikusok sértik meg az emberi jogokat, közvetve vagy személyesen. Hosszan sorolhatnám a csendesen elhalálozott vagy kivégzett, és a még ma is élő politikusok nevét, akik ide tartoznak.

Ilyen tapasztalatból kiindulva jóakaratú emberek különböző csoportosulásokba, egyesületekbe tömörültek, hogy öntevékenyen vagy közvetve valamiképpen közreműködjenek az emberi méltóság békés forradalma megvalósításában. Hadd említsek néhány csoportosulást: pl. az *Amnesty International* londoni székhellyel, a párizsi illetőségű *Aktion des Chretiens pour l'Abolition de la Torture* (ACAT), az *Internationale Gesellschaft für Menschenrechte* (IGFM) Majna-Frankfurtban, az *International Helsinki Federation* Bécsben, a *Gesellschaft für bedrohte Völker* Göttingában, végül a *Glaube in der 2. Welt.*

Mi szükség van olyan egyházi intézményekre, amely a kommunista és szocialista országokkal kapcsolatosan az emberi jogokkal foglalkozik? Megtudjuk, ha röviden áttekintjük a keresztény egyházak emberjogi felfogását és lehetőségeit ezen a téren.

A *katolikus egyház.* A Vatikán, mint önálló állam, aláírta a Helsinki Záróokmányt. A II. Vatikáni zsinat a vallásszabadságról nagyfontosságú nyilatkozatot adott ki, majd 1985-ben teológusok és jogászok alapvető jelentőségű emberijogi szöveget állítottak össze. A *Justitia et Pax* nevű szervezet az emberi jogok gyakorlati kérdéseivel foglalkozik, de ezen belül a kommunista és szocialista országoknak meglehetősen kevés hely jutott. A Vatikán szocialista országokkal szembeni politikáját jónéhány évvel ezelőtt sokan keményen bírálták.

Protestáns egyházak. Genfben székel az Egyházak Világtanácsa (EVT), A Református Világszövetség (RVSZ), a Luteránus Világszövetség (LVSZ), és az Európai Egyházak Konferenciája (EEK). Ezek a szervezetek együttesen is gyengébbek, mint a katolikus egyház a maga egységes, hierarchikus rendjével. Mindebből az következik, hogy nem tudnak olyan hatásosan kiállni, mint a Vatikán, ha a szocialista országokban az emberi jogokat megsértik. Sőt, ebből a szempontból gyengítette őket, hogy 1961-ben felvették az EVT-ba az Orosz Ortodox Egyházat és más szocialista országbéli felekezetet. Az EVT átszíneződött tehát a szocialista/kommunista országok egyházi képviselői által. Ezek az egyházi személyiségek ugyanis rendre megakadályozták az államaik számára kényes emberi jogi kérdések napirendre tűzését. Ezt viszonlag könnyen elérték, mert a jóhiszemű, naiv nyugatiakkal szemben gondosan kiválasztott, magasan képzett, a szerepre alaposan felkészített szakértők voltak. Ha mindez mégis kevésnek bizonyult volna, akkor nem riadtak vissza a zsarolástól sem.

> Egy példa: 1988 augusztusában Hannoverben üléseztek az EVT vezető testületei. Többek között meg akarták tárgyalni a romániai magyar és más kisebbségek üldözésének problémáját, valamint a világméretű felháborodást kiváltó hírhedt falurombolást. Antonie nagyszebeni (Sibiu) ortodox román metropolita azzal a fenyegetéssel akadályozta meg a tárgyalást, hogy egyháza elhagyja az EVT-t. Maradt tehát egyháza az EVT-ben és Antonie is trónusán ül a mai napig. A moszkvai patriarchátus ambícióit jól érzékelteti az a tény, hogy külügyi osztályán 300 személy dolgozott és dolgozik. Több, mint a Vatikánban, pedig ez utóbbi világegyház.

Talán így jobban érthető, miért volt szükséges a G2W-t létrehozni, mely szervezet ma is fontos munkát végez. Hasonló intézmény, mint a G2W, az egész világon csak kettő létezik.

Az emberi jogok egy keresztény intézete

Tudjuk, hogy az 1. Világ a fejlett ipari társadalmakat jelöli, a 3. Világ pedig az elmaradott, fejlődő országokat. A 2. Világ a kommunista és szocialista berendezkedésű országokra vonatkozik. Ezt az elnevezést a 70-es években kezdték általánosan használni nemcsak nyugaton, mert az a hivatalos kommunista-szocialista forrásokban is fellelhető. A 2. Világ látványos összeomlása megkezdődött ugyan, de korántsem ért véget. Annyit azonban megállapíthatunk, hogy a kommunista és a volt kommunista országokban ma több mint 1,5 milliárd lélek él és ebből 360 millió keresztény. Róluk van szó.

A G2W Egyesület 1972-ben alakult meg a svájci Graubünden kanton fővárosában, Churban, Eugen Voss lelkész, a Graubündeni Protestáns Egyház és a helyi katolikus püspök kezdeményezésére. Az Egyesület azonos nevű tudományos-tájékoztató Intézetet tart fenn Zürich mellett, Zollikonban. A G2W Intézet egyházi indíttatású, független, felekezeteken felüli küldetést teljesít annak érdekében, hogy elősegítse a 2. Világban az emberi jogok megvalósulását. Az Intézetnek 13 munkatársa van jelenleg, alapító igazgatója Eugen Voss lelkész 1991. március 31-én vonult nyugdíjba. Utóda Dr. Erich Bryner professzor lett. Az Egyesületnek Németországban is működik tagozata.

Az Egyesület a közép- és kelet-európai szocialista, valamint a volt szocialista országok és általában az ateista államok emberi jogi, lelkiismereti- és vallásszabadsági tárgykörével foglalkozik. Tájékoztatással és különféle munkatervekkel járul Európa egyesüléséhez és a felekezetek közötti jobb megértéshez, a nemzetek és nemzetiségek közötti viszony rendeződéséhez. Vallja a keresztény hit bibliai alapigazságait, a jogállamiság szükségességét, amely az Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatában, az Európa Tanács 1950 december 4-i emberi jogokról és alapvető szabadságokról szóló egyezményben, az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet okmányaiban rögzítetett.

Az Intézet tevékenysége

„Az információ önmagában még nem minden, de információ nélkül minden rosszul működik, vagy sehogy." E mottó értelmében az Intézet legfontosabb tevékenysége a *tájékoztatás*. A 2. Világból, és a rá vonatkozó hozzánk érkező anyagot feldolgozzuk, különös tekintettel az emberi jogokra. Ha fontos és sürgős hírt kapunk, azt telefax-jelentés formájában terjesztjük, a többi anyag havonta megjelenő folyóiratunk hír-részében jelenik meg országokra bontott csoportosításban.

A folyóirat másik részébe nagyobb terjedelmű tudományos cikkek, háttér-elemzések kerülnek. Nagyon jól jelzi a megnövekedett érdeklődést a 2. Világ és az Intézet munkája iránt az a tény, hogy tavaly 3000-ről 3500-ra emelkedett az előfizetők száma. Ilyen arányú növekedés nem volt a folyóirat történetében. Évente háromszor 200 ezer példányban ad ki az Intézet szórólapot, *Betrift* címmel. Paróklákhoz, gyülekezetekhez küldjük. A szórólaphoz mellékelt befizető csekken kapjuk anyagi bázisunk jelentős részét.

Az Intézet által kiadott jelentősebb könyvek: *Vallások a Szovjetunióban*, — ebben természetesen a Kárpátaljáról is találhatunk tanulmányt — *Vallásszabadság Kelet-Európában*,

Katolikusok Kelet-Európában, Az egyházak szerepe Lipcsében, 1989 októberében. A magyar nyelvű Nemzetközi Teológiai Könyv nevű sorozatból ezidáig 6 kötet jelent meg Magyarországon. További 6 kötet vár megjelenésre. A magyaron kívül természetesen orosz, lengyel és egyéb nyelveken is adtunk ki egyházi témájú könyveket, ill. támogattuk kiadásukat. Egyházi zene, ének is megjelent a G2W kiadásában kazettán, kettő közülük magyar.

Az Intézetnek saját szakkönyvtára van és több, mint 400 újság, folyóirat érkezik hozzánk. A sajtótermékeket az Intézet szempontjából kiértékeljük, a fontos cikkeket besoroljuk. Ez adja a dokumentációs részleg alapját. Gyakran kérnek tőlünk anyagot hírközlő szervek (médiák), különféle intézmények, emberjogi egyesületek, kutatók, egyetemisták szakdolgozatukhoz, disszertációjukhoz, stb. Előadásokra is gyakran kapunk meghívást, immár nemcsak nyugati országokba. Párizsban készül a *Voix de l'Orthodoxie (Ortodoxia Hangja)* című műsor, melynek fenntartásához anyagi támogatást nyújt a G2W.

A második világ nagymérvű és általános elszegényedése miatt nem képes a G2W mindenhova segélyeket eljuttatni, ezért csak bizonyos esetekben segíthet, így pl. krónikus betegeknek, mozgássérülteknek, vagy azoknak, akik életmentő gyógyszerre szorulnak, üldözött, bebörtönzött papoknak, emberjogi aktivistáknak, stb. Szerencsére az utóbbi két fajta segítségre egyre kevésbé van szükség. Sok esetben közvetített az Intézet svájci keresztényeknek a 2. Világban élő beteg, vagy más okokból rászoruló egyének, családok címét az utóbbi 16 évben. A nyugati és a keleti keresztények között kialakult a személyes kapcsolat, gyakran barátsággá fejlődött és a határok megnyílta után nemcsak a svájciak és más nyugatiak utazhatnak Keletre, hanem a korábban üldözöttek ellátogathatnak Nyugatra. Így szövődnek apránként azok a szálak, amelyek Európa két felét újra összekötik.

A személyes segélyezésen kívül családok, gyülekezetek is vállalták szenvedő testvéreik támogatását. Újabban a *testvérgyülekezeti kapcsolat* kezd kialakulni, pl. egy svájci katolikus egy lengyel katolikussal, vagy egy svájci protestáns egy erdélyi protestáns gyülekezettel vesz fel testvérkapcsolatot. Mindegyik testvérkapcsolat, amelyikről tudok, mély keresztény meggyőződésből fakad. Ez a különböző nemzetek közötti közeledés egyik legjobb módja. A távolabbi elképzelés a testvérkapcsolatok bővítése. 2. Világbéli gyülekezet Svájcon kívül is talál még esetleg francia, német, holland, és talán még több országban testvérgyülekezetet. A kapcsolatok így megsokszorozódnak, mert a nyugati gyülekezetek felvehetik egymással a kapcsolatot. Ebben az esetben, ha segélyezésről van szó, megoszthatják a költségeket. A gyülekezettől gyülekezetig tartó kapcsolat lenne a legjobb biztosíték arra, hogy a segélyszállítmány ne tűnjön el

már útközben, mint az Romániában, vagy a Szovjetunióban nemegyszer megtörtént. Természetesen sok más lehetőség is rejlik a testvér-gyülekezeti kapcsolatban, így: kölcsönös gyermek-nyaraltatás, ösztöndíjak megszerzése, stb.

Munkatervek

A történelem és az egyházak változásával a G2W is a körülményekhez mérten változtatja munkamódszerét. A fő feladat eleddig az volt, hogy az Intézet elveihez hűen tájékoztassa Nyugatot a 2. Világról. A megváltozott helyzetben viszont egyre gyakrabban merül fel az az igény, hogy a sok évtizedes *nyugati tapasztalatokat közvetítsük Keletre.* Például: miként kell jól működő egyházi, gyülekezeti életet teremteni? Hogyan kell és lehet a nemzetközi emberijogi egyezményeket azokon a kormányokon számonkérni, amelyek azt aláírták? Mik az emberi jogok tulajdonképpen, hogyan lehet olyan társadalmakban is ezeket a jogokat meghonosítani, ahol a fogalmakat egészen máshogy értelmezik? Tapasztalataink szerint különösen fontos mindez az anyaország határain kívül élő magyar népcsoportoknak, mert Nyugatról úgy látszik, hogy vajmi keveset tudnak azokról a legelemibb jogokról, amelyek őket megilletik.

> Mit gondoljunk akkor, amikor *nem* a nemzetközi médiákból tudjuk meg, hanem poharazgatás közben meséli el az RMDSZ egyik legfőbb vezetője — szenátor —, hogy miként kobozta el tőle a román vámos a Romániában kiadott újságokat. Nyilvánvaló, hogy a képviselői immunitáson kívül a vámos megsértette a már említett Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozatának 19. cikkelyét, az Európa Tanács egyezményét, az EBEÉ 3. Kosarának vonatkozó részeit. Románia ezeket az egyezményeket magára nézve kötelező érvényűnek nyilvánította aláírásával, tehát a vámos cselekedete törvénybe ütköző, vagyis büntetendő. Megállapíthatjuk, hogy az emberi jogok ismerete és megvalósításában sokkal előrébb állnak a balti államok polgárai, mint a magyar népcsoportok és képviselőik.

Másik munkaterv az ún. *önsegélyező segély.* Ez olyan segély, amelyet az adományozott nem használ el, hanem hasznosít. Ilyen pl. egy kisebb nyomda, amellyel nemcsak saját használatra, hanem másoknak is lehet dolgozni megrendelésre, így jövedelemhez jutnak. Intézetünk több nyomdát juttatott már a 2. Világ különböző országaiba.

Az emberi jogok védelme

Feltétlen megemlítendő Eugen Voss, az intézet volt igazgatójának a Svájci Helsinki Bizottság alelnökeként kifejtett tevékenysége. Szorosan összekapcsolta a G2W intézet emberi jogi tevékenységét a Helsinki-utókonferenciákkal, ahol ő szakértőként tevékenykedik. A lehető legjobb hátteret biztosítja neki a G2W, mert a befutó emberi jogi sérelmeket szakszerűen kiértékeli, feldolgozza, dokumentálja.

> Hadd utaljak néhány ismertebb személyiségre, akiknek üldöztetését az Intézet figyelemmel kísérte, hozzájárult személyes védelmükhöz, mert róluk tájékoztatott. Például az erdélyi Borbély Ernőről, Szőcs Gézáról, Tőkés Istvánról, Tőkés Lászlóról, vagy Duray Miklósról Pozsonyból. A folyóirat által biztosított nyilvánosság mellett Eugen Voss lelkész az utókonferenciákon is képviselte emberi jogi érdekeiket sok más nemzetiségű társukkal együtt. Az elszigetelt 2. Világ országaiban gyakran keringtek rémhírek. Ilyen volt például Tempfli Imre alsóhomoródi (Homorod de Jos) katolikus pap halálhíre. A G2W-nek sikerült megtudni az igazságot és közzétette a hiteles cáfolatot.

A pontos, megbízható tájékoztatás, az emberi jogok megsértésének hiteles dokumentációja rendkívül sokat segített az elnyomott, üldözött emberi jogi képviselőknek, sőt, sokszor életet mentett.

A jövőben kívánatos a jobb emberi jogi munka a színhelyen, ott, ahol az emberi jogokat megsértik, a sértett félnek magatartást kell változtatnia. Az eddigi magatartásformák nem vezettek javuláshoz. A „minket mindenki cserben hagy" mentalitás csak a saját passzivitásuk igazolása, holott igenis írnak róluk a nyugati médiák, ha ott történik valami és arról hitelesen, rendszeresen tájékoztatást juttatnak a külvilágba. Az emberi jogokon esett sérelmeket szűkszavúan, de a lehető legpontosabban adatolva (név, hely, dátum) a sérelem pontos leírásával, testi sértés esetén orvosi bizonyítvánnyal, fénykép, video, stb. A jogsértést okozó személy megnevezése, hivatali beosztásának meghatározása, ha ezt nem lehet kideríteni, pontos személyleírása, az öltözetet, esetleg a rendfokozatot szükséges megadni a hitelességhez.

> Nincs rosszabb „hír" az emberi jogok megsértéséről, mint az effele nevenincs megfoghatatlan történet:
>
> „X városban Y (volt) szekus súlyosan bántalmazta Z magyar nemzetiségű tanárt." A „hírt" semmiféle komoly média nem továbbítja, mert értéktelen, vagyis nem hír; vereségélményt sugall és tehetetlenséget, mert a bűnöst lehetetlen

törvényesen felelősségre vonni, ugyanis éppen ez az ál-leleplező „hír" védi őt, mert személytelenségbe burkolja, ami által misztifikálódik. A nemzetiségi ellentétet elvont fogalmi körbe transzformálja ahelyett, hogy a legegyszerűbb módszerrel, a valódi leleplezéssel állítaná pellengérre és a jogos igazságszolgáltatás elé a vétkest. Sajnos, nemegyszer olvastam a fentihez hasonló „hírt". Ezzel a fajtával már csak az vetekedik, amelyik kb. így végződik: „nem mondhatom meg a sértett nevét, mert többször megfenyegették hozzátartozóit, stb". Az általános tapasztalat szerint az esemény nyilvánosságra hozatala után a helyzet hosszabb-rövidebb huzavona után lényegesen javul, vagy egészen megszűnik az üldözés.

A súlyosan üldözött emberi jogi képviselők zsarnokságokat döntöttek meg, amihez nagyban hozzájárult a médiák által biztosított nyilvánosság, a tegnapi üldözöttek közül ma sokan vezető államférfiak, magasrangú egyházi személyiségekké lettek. Nyilvánvaló, hogy az áldozatkész kiállás kevésbé veszélyes, mint a csendes félrehúzódás. De csakis rövid távon. Hosszú távon az előbbit igazolja a történelem. A kiállás önmagában nem elegendő, és az eseményt pontosan dokumentálva kell a megfelelő fórumokon terjeszteni, hogy a védelem hathatós legyen.

Az Intézet emberi jogi munkájához tartozik még a *Wiener Kreis* évenkénti egyházi-emberi-jogi találkozó rendezése, amely a Helsinki-folyamattal kapcsolatban jött létre. A rendezvény egyik védnöke König bíboros. A *Kelet-Európa-napot* Bernben rendezi a G2W, svájci segélyszervezetekkel közösen. Az elsőn ifj. Bibó István tartott nagysikerű előadást a magyarországi egyházi életről, a megújulás esélyeiről. Nem engedte meg, hogy az akkoriban még létező ÁEH megbízottja cenzúrázza a szöveget. Akkoriban nagy bátorság kellett az ilyesmihez.

Annál érthetetlenebb viszont, hogy az idén Kern Mária Budapestről Magyarország rossz hírét keltette alaptalanul. Azt állította nyilvánosság előtt, hogy Magyarországon most sokkal rosszabb a nők helyzete a politikai életben, mint a régi rendszerben, mert egyetlen női parlamenti képviselő sincs ma Budapesten. Ez írásban is megjelent.

Hadd említsem meg, hogy Magyarország sajtója Nyugaton sokkal jobb, mint otthon. Megfordítva ezt úgy is mondhatom, hogy Magyarország sajtója Magyarországon a legrosszabb, ha némely külföldi fasisztának rágalmazó cikkét nem sorolom ide. A nyugati médiák Magyarországot a volt szocialista országok között a legjobbakhoz sorolják.

Végül örömmel jelenthetem, hogy tavaly december 1-jén Eugen Voss lelkésszel Budapestre utaztunk, hogy magyaror-

szági ismerőseinkkel, barátainkkal megalapítsuk a *Glaube in der 2. Welt* testvérszervezetét, a *Hit és Világ Alapítványt.* Az alapító tagok között egyaránt megtalálhatók katolikusok és protestánsok, egyházi személyiségek. *A Hit és Világ* célkitűzése sokban hasonlít a svájci alapítványéra, természetesen a helyi adottságoknak megfelelően módosul. Könyvkiadási, tájékoztatási és karitatív tevékenységet szándékozunk folytatni, részben már megkezdtük azt. Mindennemű további felvilágosítást készséggel megadunk.

Cím: *Glaube in der 2. Welt,* Bergstrasse 6, Postfach 9. CH-8702 Zollikon. Tel.: (0)1-391-37-47, 391-37-48. Fax: 391-44-26.

MÁNDY PÁL

A szociális piacgazdaság működése

„A gazdagok osztálya gazdagságából bástyát emel magának és így alig van szüksége az állami támogatásra. Ellenkezőleg, a nincstelenek osztálya gazdagság hiányában csak az állam támogatására számíthat. Az államnak így különleges gondoskodással kell körülvennie azokat a dolgozókat, akik a szegények osztályához tartoznak."

(Rerum Novarum, 1981,29).

Az állam-egyén kapcsolat alapvető fontossága

A szabaddá lett Magyarország döntések előtt áll. Egyik legnehezebb döntés a jövő *közgazdasági rendszerének* meghatározása, mert a közgazdasági rendszer működésétől függ a nemzet jövedelme, és a nép jóléte is. Ki szeretném emelni a népjólét fontosságát, amelyet különben a közgazdasági irodalom egyértemüleg hangoztat (*Economics of Welfare, théorie du bien-être, Wohlseintheorie).* A jólét fogalma messze túhaladja a nemzeti jövedelem egyszerű számításait, mert a személyek, a néprétegek és érdekcsoprtok egymásközti arányán alapul és így végeredményben a társadalom kohéziójának, összetartásának az egyik legfontosabb kifejezője. Ugyanakkor a közgazdasági rendszer szoros kapcsolatban áll a politikai és jogi rendszerrel — az egyik szilárdsága segíti a másikét —, valamint a szociológiai és erkölcsi rendszerrel is.

A társadalmi rendszerek fogalmával kapcsolatban egy *alapkérdés* vetődik fel, amelyre feleletet kell adnunk az értekezésem elméleti megalapozása érdekében. Szükséges-e ezeket a társadalmi *részletrendszereket* tanulmányozni, egyiket a másiktól szétválasztva, ahelyett, hogy a társadalomról a maga *egészségében* beszélnénk? Kétségtelen, hogy a társadalom szétválaszthatatlan összességet képez. Mi az előnye akkor a különböző tudományos elemzéseknek, amely egy társadalmat kizárólag politikai, jogi, ökonómiai, szociológiai vagy erkölcsi szempontok szerint szemlélik? Ezt a fontos módszertani alapkérdést más szavakkal így fejezhetném ki: Miért kell párhuzamosan egy politikai, jogi, közgazdasági és szociáletikai tudományágat kidolgozni ahelyett, hogy egyetlen „társadalomtudomány" elmélyítésére összpontosítanánk minden szellemi energiánkat?

Az egyetlen „társadalomtudomány" kidolgozásán fáradozó nagy, évszázados kísérletet — a *Moral Philosophy* az angol nyelvű világban, a *science de la société* a francia nyelvű körökben és a híres *Gesellschaftslehre* a nagy német múltszázados

és századfordulós tudósok részéről — teljesen megbukott, mert a társadalmat csak *leírni* tudta a társadalom sokoldalú működésének a *megértése*, vagyis kifejtése nélkül. Viszont a társadalom megértése csakis a különböző *szaktudományok sémái*, formulái által történhet, amelyket minden tudományág alapvető elvéből, azaz axiomájából vezet le tisztán logikus úton. Így például a közgazdaságtan, az ökonomizálás vagyis a gazdaságosság elvéből kiindulva, logikusan levezeti mind a kereslet és kínálat sémáit, mind pedig a szociális egyensúly propozícióit, amelyek megértetik velünk az emberi döntések és cselekvések gazdaságos voltát és ugyanakkor feltárják logikai biztonsággal, hogyan kell a társadalomnak működnie, ha el akarja kerülni az erőforrások pazarlását. Ezzel szemben, az általános gondolat, vagyis a nem analitikus, hanem szintetikus eszmeirány, akármilyen megfigyelő és leíró képessége is legyen, képtelen a közgazdaság működésének logikusan megalapozott szemléletére, mert nem rendelkezik az ehhez szükséges elemzési eszközökkel. Voltaképpen nem véletlen, hogy a társadalom tanulmányozása tekintetében is, a világ minden egyeteme kivétel nélkül mindinkább fakultások, vagyis különböző szaktudományok szerint fejlődött ki, mert egy társadalmat nem lehetett globálisan megérteni és megmagyarázni.

Ugyanakkor a különböző társadalmi szaktudományok nélkülözhetetlen szolgálatot nyújtanak a társadalom vezetőinek, ezért *szociális hasznosságuk* óriási. Az ő meditációs szerepük által foghatjuk csak fel, hogyan tud egy társadalom *jól működni* a különböző életszférákban és következésképpen, hogyan tudja elkerülni a mellékes elemeket. Meg kell tehát győződnünk a közgazdaságtudomány rendkívüli hasznosságáról. Segít minket egy jó közgazdasági rendszerváltás útján, ami éppen az értekezésem alaptémája.

Ebben az évben XIII. Leo pápa *Rerum novarum* szociális körlevelének századik évfordulóját ünnepeljük. Amint a fenti idézetből kitűnik, a körlevél még egy század elmúltával is teljesen időszerű, mert az *állam és egyén közötti kapcsolatot* és ugyanakkor az *állam közbelépésének* kérdését helyezi a modern ipari társadalom szervezésének központjába.

Erre vonatkozólag érdemes megjegyezni, hogy ez a pápai társadalomszemlélet sokkal mélyebbnek látszik, mint az, amely nem az állam-egyén viszonyt, hanem az *egyén és javak közötti kapcsolatot*, vagyis a birtoklás, a *tulajdonjog* kérdését tekinti a társadalom legfontosabb kérdésének. Végeredményben, mint a marxi munkaérték és kizsákmányolás elméletére épített kommunizmus, az emberiség legnagyobb szociális kísérletének kudarca, világosan mutatja, Marx nagyon rövidlátó volt az ipari társadalom szemléletében: azt hitte naiv módon, hogy a termelési eszközök tulajdonának megszüntetése megoldja az emberiség közgazdasági problémáját. Ma nemcsak tu-

dományos közgazdászok előtt, hanem az egész világ előtt is világos lett tévedése.

Véleményem szerint a *közgazdasági rendszerválasztás alaptétele* a következő: egy emberi jogokat elismerő és előmozdító közgazdasági rendszer kiépítésében, vagyis az újonan formálandó magyarországi közgazdasági rendszer megalapozásában — és ez éppen úgy aktuális egész Közép- és Kelet-Európában, sőt más földrészeken is — nem a tulajdonjog problémája, hanem az állam és egyén viszonyának kérdése képezi a központi és a legfontosabb problémát, amelyre a pápaság száz év óta felhívja a figyelmünket. Ennek az alaptételnek bizonyításáról állítom, hogy az ún. szabadelvű, liberális közgazdasági rendszer, éppen az állam és az egyének kapcsolatára vonatkozó szűkkeretű állásfoglalása miatt, nem tudja az ország jólétét biztosítani. E cél eléréséhez, a liberalizmus ökonómiáján túl egy olyan közgazdasági rendszer szükséges, amely nemcsak az *egyéni szabadság* tiszteletbentartását hangsúlyozza, hanem ezen messze túlmenően, az *emberi méltóság* előmozdítását is kitűzi céljának, ami azonban nem lehetséges az egyéni szabadság bizonyos korlátozása és az állam beavatkozása nélkül. Ha az újkorban a liberális mozgalom, főként politikai síkon, felmérhetetlen pozitív szerepet játszott is az emberi személyiség tiszteletbentartását és az emberi jogok kiharcolását illetőleg a konzervatív elemekkel szemben (a katolikus Egyház magatartását is beleértve) — gondoljunk a lelkiismeret szabadság, a vallásszabadság, a *habeas corpus* és a többi alapszabadság előmozdítására —, szerepe, sajnos, nagyon mérsékelt, sőt elégtelen az emberi méltóság előmozdítását illetőleg, éppen az állami beavatkozás nagyméretű korlátozása miatt. Ez utóbbi, az ökonómia szférájában, szerinte felesleges, hiszen *Adam Smith* óta egészen a mai neo-liberális monétarizmus és *supply-side economics* irányvonaláig, vagy az intézményrendszert nézve, a manchesteri liberalizmustól egészen a thatcheri és reagani neoliberalizmusig, az önérdekeken alapuló, de ugyanakkor a szabadverseny irányában a „természeti rend" keretein belül a „láthatatlan kéz" (*invisible hand*) kormányozza.

Az elmúlt századok fejlődése nem tükrözi vissza ezt a tisztán emberi szabadságra épített közgazdasági rendszert: a „szociális kérdés"-re való felelet nem lehetett más, mint az állam intenzív közbelépése. Alaptételem tehát röviden az, hogy szabadság *és* méltóság, személyiség *és* szolidaritás képezik, egy államtámogatásos közgazdasági rendszer két alappillérét.

Az empirizmus kudarca

Az empírizmus közgazdaságtani tételei a múlt század derekán, a marxizmussal egyidőben kialakult *történeti iskola* gyökereire nyúlnak vissza (W. Roscher, B. Hildebrand, K. Knies stb.), de befolyása, különösképpen Németországban, ahol legjobban kifejlődött, egészen az első világháború idejéig tartott. Századunk elején Max Weber és Werner Sombart jelentős történelmi tanulmányokat végeztek a kálvinizmus, valamint a zsidóság szerepéről a kapitalizmus eredetére vonatkozólag.

A történeti iskola talán legfontosabb fázisa a múlt század végi *Methodenstreit* volt. Gustav Schmoller vezetésével ez az iskola széleskörű módszervitába szállt a születő neo-klasszikus bécsi iskola gondolatrendszerével, amelynek Karl Menger volt a fő képviselője.

A történeti iskola eszmeáramlata a társadalmat csakis *agrégatív és kollektív* fogalmakon keresztül elemezte, amelyeket megfigyelhetett közvetlen módon a társadalom történeti fejlődése folyamán és pontosan leírhatott *konkrét intézmények* formájában.

Az új *bécsi iskolának* ezzel ellentétes nézete volt. A kollektív fenomének világából az *egyén lélektani valósága* felé irányította a figyelmet.

Az ökonómiai élet nem vezethető vissza egy öntudat nélküli mechanikus valóságra, sem pedig, mint azt Schmollerék hitték, egy organizmus fejlődésére, amelynek szintén nincs öntudata. A társadalom nem szociális organizmus, mert a közgazdaság valósága öntudatos emberi cselekvésből és döntésekből, választásokból formálódik.

Csak az egyénekenek van öntudata és az innen folyó, a cselekvéseket meghatározó célkitűzése, motivációja, előrelátása és várakozása. Csak az egyének azok, akik kereshetik érdekeik, céljaik elérését a fogyasztásban, a termelésben, a beruházásban, a spekulációban... Innen világosan következik, hogy csakis a motivációk, szándékok, célok feltárásával, azonosításával lehet a közgazdasági életet megérteni és kifejezni. Lényeges különbség van tehát a természettudományok kifejtése és a társadalmi tudományok kifejtése között, amit egy közgazdász sosem felejthet el, nehogy a „divat" hatására mechanikusan vagy biológus módszerekkel folytassa kutatásait.

> Hogyan lehetséges azonban az egyén ökonómiai motivációinak a megragadása? Agregatív fogalmak jelentéktelenek ezen a síkon. De éppen itt tett a neo-klasszikus eszmeáradat óriási lépéseket a közgazdaságtan haladásában. Hogy az egyének magatartása *gazdaságos* legyen, kell, *per definitionem*, hogy a *gazdaságosság alapelvén* épüljön fel. Így a neoklasszikusok, ebből az axiómából kiindulva, — a híres, so-

sem létezett, csak feltételezett *homo oeconomicus* modellje alapján, logikus úton levezették a különböző ökonómikus magatartásokat, amelyek formális kifejezéseket kaptak a funkciók, sémák, formulák által. Ezek feltárják és ugyanakkor megértetik, hogyan dönt, választ, cselekszik az egyén, ha gazdaságosan akar cselekedni. Összességükben a gazdasági hatékonyságnak a logikai eszközeit és így az emberek gazdaságos döntéseinek és választásainak a kritériumait képezik. Ezeknek a sémáknak érvényessége egyetemes jellegű térben és időben, mert a tiszta logikán és semmiképpen sem ideológián épültek fel. Ugyanakkor megengedik a társadalom ökonómikus értelmezését is. Ha a valóság megfigyelése és a statisztikai módszerek alkalmazása által, korrelációk útján, olyan szisztématikus megatartásokat állapíthatunk meg a piacon, akár egy vidéken, egy iparágban, egy országban, vagy a világtérben, amelyek megegyeznek az ökonómiai motivációkat kinyilvánító logikai, formális sémákkal, akkor mondhatjuk, hogy a társadalom tagjai gazdaságosan cselekdtek és megértjük akcióik mibenlétét.

Az előbbiek megértetik velünk a bécsi iskola győzelmét a német történeti iskola felett. Szembetűnő az ok: minden leírási gazdagsága ellenére, ennek a kizárólag indukciós iskolának nem volt olyan alapelve, mint az ökonómiai hatékonyságé, nem voltak logikus sémái és választási kritériumai egy közgazdasági rendszer kidolgozásához. Ez a bukásának az oka.

Hogyan történik az empirikus rendszerváltás? A meghatározás szerint csakis tapasztalati módon. Figyeljük meg tehát a világ országaiban és a történelem folyamán már megvalósult közgazdasági rendszereket, hasonlítsuk össze őket. Az uralmon lévő miniszterelnök és pénzügyminiszter kiválasztják azt a rendszert, ami nekik megfelel. Mivel vannak szélsőséges rendszerek — mondjuk a szovjet kommunista rendszer egyrészről és a vad dzsungelszerű liberális rendszer másrészről —, keressünk jószándékkal egy ún. középúton elhelyezkedő rendszert, ami mindkettőből a jót megtartja és a rosszat kiküszöböli. A jó és a rossz fogalma természetesen a miniszterelnök és a pénzügyminiszter felfogása szerint értelmezhető. És amint a kormány változik, a jóból rossz, a rosszból pedig jó dolog lesz és minden simán megoldódik. Konréten, hogy teljesen világos legyek: ma válasszuk a közfelfogás szerint középúton álló német szociális közgazdasági rendszert, holnap pedig talán majd a thatcheri vagy reagani jó liberális rendszert. Elég szegény Lengyelországot felidézni!

Szándékom, hogy átadjam negyvenéves tudományos működésem egyik alapkonklúzióját: az empirizmus a társadalomszervezés átka. Sajnos a leírások, a jó szándék nem elég a társadalmi rendszer kiválasztásához! Hagyjuk el tehát az empi-

rizmus vonalát és forduljunk a közgazdaságtudomány felé, annál is inkább, mert a közgazdaságtan, helyesen értelmezve, kidolgozott egy formális rendszert.

A közgazdaságtan formális rendszere

A negyven éves szocialista uralom alatt a magyar közgazdászoknak, sajnos, nem nagyon volt alkalmuk az ökonómia formális rendszerét tanulmányozni, mert a marxista ún. közgazdaságtudománynak, amely valóságban inkább közgazdasági ideológia vagy doktrína, nincs formális, hanem csak intézményes, kapitalista vagy szocialista rendszere. Ez óriási hiány! Nézzük, mit mond az ökonómiai formális rendszer az ökonómiai rendszer kiválasztásáról.

> A rendszer minden tagja egy *központra*, egy alapelemre utal és attól függ: a rendszer minden tagja függvény, funkció lesz. Beszélhetünk naprendszerről, mert van egy központ, a nap és a rendszer mindegyik tagja a napra utal, a naptól függ, a nap körül kering. Beszélhetünk idegrendszerről, mert az agy a központ, mértékrendszerről, mert minden távolság az alapértékre utal, azáltal fejeződik ki. Az ökonómiában beszélhetünk bankrendszerről, ha van egy központi bank, de az Európai Közösségnek nincs bankrendszere, mert még nincs egy európia centrálbank. Beszélhetünk árrendszerről is, ha minden ár egy alaptényező, egy értékmérő egység által nyer kifejezést.
>
> Egy rendszer tagjai *egymás között általános kapcsolatban* vannak. Egy bankrendszerben a tagbankok nemcsak a központi bakra utalnak, mert annak a bakjegyétől függenek, hanem a napi klíring ülés által egymás között is szoros kapcsolatban vannak. Egy rendszer nem egymás mellett lévő elemekből, tagokból, hanem kapcsolatokból áll.
>
> Minden élő rendszernek, mint a bankrendszernek is, egy harmadik sajátossága van: állandó fejlődésben és egy bizonyos miliőben él, ezért, hogy a rendszer működjék, állandóan *alkalmazkodnia* kell az időhöz és a térhez.

Minden élő rendszernek meg kell valósítania ezt a hármas tulajdonságot, hogy működni tudjon, és hogy kikerülje a zavaró, diszfunkcionális elemeket.

Központi témám a következő: Egy ország, vagy közösség konkrét, intézményes gazdasági rendszere csak akkor tudja a gazdasági sikert, hatékonyságot elérni, ha eleget tesz a közgazdaságtudomány által tiszta logikai úton kidolgozott formális rendszer követelményeinek. A konkrét, intézményes rend-

szerválasztásnak tehát a formális rendszer típusára kell támaszkodnia azért, hogy sikeresen működhessen.

A formális rendszer éppen azt állítja, hogy az ökonómia csak akkor tud működni, ha rendszer. A rendszertelenség esetében megszűnik létezni. Az ökonómiai működés az *ökonómiai probléma* megoldásában áll. Ez a probléma univerzális, egyetemes jellegű:

— mivel egyrészről, az emberiség erőforrásai a ritkaság törvénye alá vannak rendelve,

— mivel másrészről, az emberiség és minden egyén szükségletei határtalanok,

— csakis ökonómiai, vagyis gazdaságos magatartással tud az ember a sokoldalú szükségleteire elfogadható feleletet adni és csak így tudja az ökonómiai problémát megoldani.

> Ez a probléma a ritka erőforrások és a rengeteg szükséglet közötti legkedvezőbb összekötetésből, vagyis *átmenetből* áll. Hangsúlyoznunk kell a *sokoldalú* szükségleteket, mert éppen ezek által tudjuk a közgazdasági rendszert a merőben technikai rendszertől megkülönböztetni. Egy technikai rendszer keretében, a „technikus" csak *egy* meghatározott *mű* megvalósítására használja fel az erőforrásokat, természetesen a lehető legjobb technikai úton, ahol az alternatív választások problémája nem is merül fel (autókat, vagy közforgalmi eszközöket, vagy pedig korházberendezéseket, vagy talán családi házakat kell- épiteni, mert a ritka erőforrások nem engedik meg minden szükségletnek a termelését). Sajnos, ez a lényeges különbség a két rendszer között nemcsak a közéletben, hanem a politikai döntésekben is sokszor elmosódik, aminek az a lesújtó következménye, hogy a társadalom technikai dimenziója túlzott lesz a közgazdasági szférával szemben.

Ahhoz, hogy az optimális átmenet megvalósuljon, nemcsak technikai úton, hanem ökonómiai úton is, az alapvető kérdés a következő: *ki választja*, ki határozza meg az emberek szükségleteit? Két megoldás lehetséges: vagy a *hatalom*, amely egy diktátorban vagy egy egyedüli pártban fejeződik ki, és kényszer, *parancsolás* útján termel javakat, vagy pedig az *egyének* maguk *szabadon* választják meg szükségleteiket és, következésképpen, szabadon termelnek. Tehát kétféleképpen tudjuk a közgazdasági működést stilizálni: *parancsökonómia*, vagy pedig *szabadökonómia* útján. Nézetem szerint ez a kettősség helyesebben fejezi ki az alapproblémát, mert két működési alapelvre utal, mint a közismert szembeállítás, azaz tervgazdaság és piacgazdaság, mert ezek a fogalmak alapelv helyett csak

részleges intézményekre utalnak, amelyek nem fejezik ki a rendszert a maga teljességében.

A parancsökonómia formális működését itt csak röviden érintem.

> Egyedül a hatalom (mint a „párt" vagy egy diktátor) határozza meg a társadalom szükségleteit és, következésképpen, *megtervezi* az erőforrások, a termelőeszközök használatát. Így ezek, logikusan, nem maradhatnak magánkézen. A döntések, parancs útján, kényszerrendelésekké válnak a *termelés* elemei irányában. Ezek nem „vállalatok", mert semmit sem vállalnak, hanem egyszerű végrehajtó szervek: elkönyvelik a végrehajtás eredményét. Voltaképpen nem ökonómiai, hanem pusztán egy könyvelési rendszerről van szó igazi *management* és igazi pénzműködés nélkül. A termelés szférájában használt pénz csak egy könyvelési számolópénz, adásvételi pénz helyett. A fogyasztási termékek *elosztása* kollektív korlátozás keretei között történik. Mivel azonban a fogyasztó csak azt veheti meg, amit a hatalom kíván termelni, nem beszélhetünk igazi piacról, ahol szabad választás van a szabad kereslet és a szabad kínálat között. A pénz csak fogyasztási javak vásárlására fordítható a termelő javak teljes kizárásával. Így tehát egy *pénzügyi dichotómia* van a termelés és a fogyasztás között: a pénz nem a szabad választás kifejezője. Mivel a hatalom határozza meg az árakat és mivel nincs magánhitel termelésre, nincs *sem árrendszer, sem bankrendszer*... Voltaképpen nincsen rendszer, és mivel nincsen rendszer, *nincsen közgazdasági hatékonyság* sem: a társadalom közgazdasági problémája, vagyis az erőforrások és a szükségletek optimális áthidalása nem oldódhat meg.

Forduljunk a *szabadság közgazdasága* felé, amelyet nem szabad azonosítani a szabadelvűségen alapuló, vagyis a liberális közgazdasággal.

A szabadökonómia stilizálása egészen más: itt valóban kapcsolatokról, kohéziókról, „rendszerességről" van szó. Egyirányúság helyett egy hármaskapcsolati, triptichon szerű képben lehet felvázolni:

TERMELÉS — PÉNZ — CSERE

Érdemes megjegyezni, hogy a csere fogalmát, amely a piacon megy végbe, és ami természetesen a rendszer lényeges komponense, mint a másik két fogalom, csak a harmadik helyen idézem. Ennek nem annyira logikai oka van, amely szerint mindhárom fogalom egy „egység"-be olvad össze, hanem krono-

lógiai oka: egy modern közgazdaságban először termelni kell a pénz segítségével, hogy azután a termék a piacon megjelenhessen. Így hát nem szabad egy szabadökonómiai rendszert a piacgazdasággal azonosítani. Éppen ez a liberalizmus egyik gyengéje, mivel elgondolása a pénz és a termelés modern fogalma előtt lett kidolgozva, és így figyelmét főleg a piacra és a szabadversenyre összpontosította.

Talán meglepődve kérdezik, miért a pénzt helyezem a formális szabadrendszer központjába? Azért, mert a szabad önkonómiai rendszer alapelve, *per definitionem*, a választásszabadság a rendszer minden tagja részéről, és a közgazdasági választásszabadság konkrét kifejezője a pénz. Tudni kell, hogy a pénz, meghatározása szerint, választásszabadság (*liberté de choix* vagy *pouvoir de choix*):

— a különböző fogyasztási javak között;

— a fogyasztási javak és a beruházási javak között az ingó értékeket is beleértve, mint részvény- vagy kötvénypapír;

— a javak mai vagy holnapi megszervezése között;

— a javak térbeli, itt vagy másutt való megszerzése között (ha a pénz kovertibilis, akkor vásárolhatok vagy itt, vagy Amerikában, vagy Japánban szabad választásom szerint);

— a javak különböző eladónál való beszerzését illetőleg, természetesen csak akkor, ha nincsen monopólium.

A pénz tehát választásszabadság a javak irányában, időben, térben, és személyek között.

A pénz így a szabad közgazdaság „központja". Már Széchenyi tudta a *Hitel* írásakor, szinte egy századdal Schumpeter és Keynes előtt, hogy a pénzhitel óriási módon hat a modern termelésre és a fizikai termelést átváltoztatja *pénzes termelésé*. A pénz és a termelés között nagyon szoros kapcsolat van éppen a *bankrendszer* működése által, ami lehetővé teszi a közgazdaság növekedését és termelékeny kifejlődését.

Húzzuk alá a *termelés és a csere* kapcsolatának sorsdöntő kérdését az ország jelenlegi rendszerváltozási stádiumában. Nagyon sokszor, különösen liberális körök, kihangsúlyozzák a piacgazdaság fontosságát és a piacot teszik az új rendszer központjába. Tévednek, mert piac nem alakulhat ki termelés nélkül, aminek hiánya szükségképpen inflációhoz vezet. Formális elemzésünk szerint a piacnak csak akkor van értelme, ha szoros és egyensúlyba hozott kapcsolatban van a termeléssel. Egy igazi rendszerben nincs infláció-probléma.

Az ökonómiai tudomány ezen a hárompólusú, szorosan összefüggő és rendszert alkotó tényező-együttesen alapulva tudja kidolgozni a gazdaság hatékony működési feltételeit. A *formális rendszernek* egyetemes hatóereje van. Feltárja előttünk, hogyan tud az ökonómia működni hatékony módon. Ez a formális rendszer társadalmi hasznossága.

Az előbbieknél világos, hogy a szabadökonómiai intézmények kialakulása kell, hogy a formális rendszer követelményét kövesse, mert csak akkor lehet hatékonyságát biztosítani.

Három fontos intézményi problémára térek ki röviden.

1. Az első a *pénz központi szerepéből* eredő bankrendszer problémája. A bankrendszer kialakításában a központi, vagyis a *nemzeti banknak* valóban központi szerepe van. A kormánytól való függetlenségét törvényileg biztosítani kell, mert a pénzügyminiszternek soha sincs elég pénze. Ha a nemzet az inflációt el akarja kerülni, akkor a nemzeti bank nem lehet a politika függvénye. De ez a kisebbik probléma.

A fő probléma a nemzeti bank ökonómiai funkcióját illeti. Ma, a monetarista doktrína hatása alatt sokszor a nemzeti bank fő céljának az árak általános szintjének stabilizálását tekintik. Ezen a véleményen van, sajnos, a német Bundesbank vezetősége is.

A formális rendszer mutatja, hogy a pénznek ugyanolyan szerepe van a termelésben, mint a cserében és az abból kialakult piacárakban: egy központi bank fő célja nem lehet tehát az árak színvonalának stabilizálása, annál kevésbé, mert a formális ökonómia szerint az árak a millió és millió kereslet és kínálat függvényei szerint képződnek a piacon és nem függnek, nem függhetnek, a nemzeti bank elnökének akaratától vagy kívánságától! Amint az egész világon, a nemzeti bankok intézményének kialakulása és működése világosan mutatja, egy nemzeti bank alapszerepe abban áll, hogy a tőle függő ökonómia likviditását biztosítsa. A központi bank a többi bank „utolsó hitelezője", azért, hogy a bankpánikokat és az abból eredő bankcsődöket elkerülve és így a nép betétjeit biztosítva, a bankok útján az egész gazdaságnak elegendő pénze legyen a termelés kifejlődésére és a cserék nehézség nélküli lebonyolítására. Különben megáll a gazdaság működése és megbénul mind a termelés, mind a fogyasztás! Sajnos a német Bundesbankot nem lehet ideálnak tekinteni annál kevésbé, mert nagy felelősséggel tartozik az Európai Közösség lassú tempójú fejlődéséért a nyolcvanas évek folyamán. Keresni kell tehát egy olyan intézményes keretet, amelyben a Magyar Nemzeti Bank a végső hitelező szerepét teljes függetlenséggel be tudja tölteni.

2. A második intézményi probléma a *termelési szerkezet* minden áron való működése és, ha lehetséges, a termelés növelése, amely a jóléti társadalom elkerülhetetlen tényezője. Ebből a szempontból előadásom egy vészkiáltás, amelyre a volt Kelet-Németország jelenlegi lesújtó gazdasági helyzete visszhangot ad.

Minél inkább megáll a termelés, annál inkább nő és fokozódik a munkanélküliség és ebből kifolyólag nő a nép nyomora, de ugyanakkor jobban csökken és zsugorodik az államháztartásba befolyó adóösszeg, ami lehetetlenné teszi azt, hogy az állam a szociális támogatások rendszerét finanszírozni tudja. Ugyanakkor, a termelés leállása piaci hiányt okoz és a piac nem tud hatékonyan működni: a termékhiány miatt spekuláció és infláció keletkezik, aminek súlyát szintén a szegény nép hordja a vállán.

Ha a piaci hiányt az állam behozatallal akarja mérsékelni, abból a külkereskedelem deficitje következik, az állam eladósodik a külföld felé. Ki fizeti vissza a külföldi adósságot a kamatokkal együtt, amelynek súlya alatt már évek óta nyög a nemzet?

Nem tudom elfogadni azt az érvelést — liberális érvelés —, amely szerint az ország gazdasági átállása megkívánja a jelenlegi termelés nagy részének leállítását és az abból fakadó rendkívüli munkanélküliséget. Nézzék meg, mi folyik a volt Kelet-Németországban, ahol egyes helyeken a munkanélküliség eléri az 50%-ot!

Egy átálló gazdasági rendszerben nem a termelést kell leállítani, hanem a beruházásokat azokban a gyárakban és szektorokban, amelyeknek termelése nem rentábilis. Így a *beruházások átirányításának* a rentábilis vállalatok és szektorok felé kell a lényeges szerepet betöltenie az átállás folyamatában.

A technikai és az organizációs haladás következtében az új beruházások az *átlagtermelékenység növekedését* vonják maguk után. (Ez utóbbit, ami a munkaerő szempontjából, az össztermelés és az összfoglalkoztatottság arányát fejezi ki, nem szabad a fentiekben elemzett határtermelékenységgel összetéveszteni, amely az újonnan felveendő munkaerők és az ő várható termelésük közötti arányra vonatkozik). Mivel az átlagtermelékenység növekedése nélkül nem lehet a nép jólétét előmozdítani, az átlagtermelékenység növekedés előmozdításának *intézményes síkon* is kifejezésre kell jutnia.

> A második világháború következtében lerombolt nyugati gazdaságokban különös súlyt helyeztek ilyen intézmények megteremtésére. Szinte azt lehet mondani, hogy a „produktivitás" előmozdítása a közgazdaság központi konkrét, mindennapos célkitűzése lett. Példaképpen említsük meg a belga *Office Belge pour l'Accroissement de la Productivité*, azaz OBAP-ot, amely sokoldalú intézményes munkásságával, — szakfolyóiratok által, a munkások és managerek számára rendezett továbbképző tanfolyamok által még egyetemi síkon is, a gyárak részére való állandó tanácsadások által, az egyes iparágak egységei közötti termelékenységi összehasonlítások által és számos, a termelékenységet érintő más kutatómun-

ka és konkrét akció által — messzemenő szolgálatot tett a belga gazdaság általános átlagtermelékenységének a javítására. Húsz év kemény, intézményes munkájával, így tudta a nyugat-európai ökonómia az Egyesült Államok termelékenységnívóját utolérni a hatvanas évek folyamán.

Szerintem, az országnak szüksége van egy ilyen központi intézményre. De ennek jogosan várható általános eredményein túl, különösképpen rá kell mutatnunk a következő jogos szempontra. A formális rendszer elemzése szerint az átlagtermelékenység növekedésének döntő befolyása van a bérek és fizetések emelhetőségére infláció nélkül. Azért, hogy ezt az utóbbit egy közgazdaság elkerülhesse, a reálbérek százaléka csak az átlagtermelékenység növekedési százaléka arányában történhethet. Ebben az esetben a termelés profitja is ugyanolyan arányban emelkedik és megengedi az önfinanszírozási beruházásokat.

Ez a termelékenység és a fizetések közötti kapcsolat képezte a híres belga *termelékenységi szerződés (Pacte de Productivité)* működési alapelvét, amely a vállalatok érdekképviselete és a dolgozók szakszervezete között jött létre az ötvenes évek elején, amely évtizedeken keresztül tudta Belgiumban a szociális konszenzus és jelentősebb sztrájk nélkül a békét biztosítani. Így az államnak nem kellett a bérek és fizetések alakulásába beleszólnia; ezek a termelékenység növekedésének arányában szinte automatikusan emelkedtek az érdekképviseletek közreműködése útján inflációs hatás nélkül, mert nem a „több pénz", hanem a „több termék" ellensúlyozta a fizetések emelkedését.

A közgazdasági rendszerválasztás kérdésében és a rendszerváltás folyamatában, a liberalizmus *laisser faire*-t hirdető, individualista szellemével ellentétesen, az *érdekképviseletek szociális egyetértése* lényeges szerepet játszik. A társadalom nemcsak egy összesség, hanem ugyanakkor egy közösség *(commun-auté)* is. Amennyiben a társadalom gazdasági tényezői között nincs meg egy alapösszetartás, egy kohézió, a közgazdaság is szétesik és működésképtelenné válik. Azért, hogy egy választásszabadságra épült ökonómia működni tudjon, a szociális konszenzusnak intézményes síkon is meg kell szerveződnie. Ez a szervezés azonban nem támaszkodhat pusztán empirikus nézetekere. Itt is kell, hogy a formális közgazdasági rendszer elvei irányítsák a szervezési intézményes formákat. Amint láttuk, ilyen elvet képez a termelékenységi kollaboráció elve.

A közgazdaság működése szempontjából a termelés síkján, egy második szempontot is figyelembe kell vennünk: nem a magántulajdonjog és ennek az átmeneti folyamata, hanem a *management* játssza a fő szerepet. Akármilyen fontos is legyen az egyének számára, a tulajdonjog kérdésének nem lenne sza-

bad az üzemvezetést és a termelést aláaknáznia! Tudom, hogy a liberális doktrína szerint a magántulajdon az elsődleges probléma. De az a doktrína csak mikroökonómiai érveket tud felhozni. A makroökonómiában, — amelynek fontossága éppen olyan nagy mint a mikróé — a jövedelem és a termelés dominálja a gazdasági működés szerkezetét. A nyugati példák, — francia, olasz, belga példák — meggyőztek minket arról, hogy állami tulajdon ellenére is, a nagyvállalatok, ha a management jó és ha kellő autonómiával rendelkeznek, akkor életképesek és működni tudnak. Ellenkezőleg, a termelés és jövedelem összeomlása az egész gazdaság krízisét vonja maga után.

Az átállás intézményes politikájában a termelés síkján, a hangsúly

— a beruházások irányításában, nem a termelés leállításán;

— a termelékenység intézményes előmozdításán legyen az individualista spontaneitáson;

— a management előmozdításán legyen, nem a tulajdonjog problémájának azonnali megoldásán.

3. Végül is, a közgazdasági rendszerstilizálásunk harmadik intézményi kérdése a termelésről a *piacra* vezet minket, amely egy hatékonyan működő ökonómiában nem a puszta cserekereskedést, hanem a pénzen alapuló adás-vételkereskedést foglalja magába.

A piacot érintő intézményi problémák tárgyalását kezdjük el a külkereskedelmet érintő jelenlegi égető problémával.

Tudjuk, hogy a KGST képezte a tagállamok külkereskedelmének kb. 70%-át. Sajnos a szocialista nemzetközi munkamegosztás csak kétoldalú, szinte közvetlen cserére (egyszerű cserekereskedelem), voltaképpen pénznélküli cserére alapult. A „transzferábilis rubel" csak számolópénz volt, nem tudta betölteni a pénz többi funkcióját, mindenekelőtt a többoldalú adás-vétel szerepét. Egy ilyen cserekereskedelem, mihelyt a parancsnokság megszűnik, pusztulásra van ítélve. Ezt már a kínaiak is tudták, amint egy több ezer éves kínai közmondás már megállapította: „A csere sohasem fogja megszüntetni a pénzt; mert, hogyha az emberek feltalálták a pénzt igen-igen régen, az azért történt, hogy a pénz megszüntesse a cserekereskedelmet!"

Így tehát a KGST-nek meg kellett buknia. De vele együtt összeomlott Magyarországnak a KGST államok felé való kivitele is, ami megbénítja a termelést és nagy munkanélküliséghez vezet. Újra ki kell emelnem a termelés és a csere közötti kapcsolatot, amelynek egy igazi rendszerben pénzkapcsolatnak kellene lennie. Következésképpen, a magyar közgazdaság egyik jelenlegi legnagyobb intézményi problémája abban áll, hogy a

régi KGST- és cserekereskedelmet, pénzes, valutakereskedelemmé alakítsa át.

Ha reálisan nézzük a Közép- és Kelet-Európa és Nyugat-Európa közötti kereskedelmi lehetőségek kérdését, egyszerűen lehetetlen, hogy a KGST-nek ezt a 70%-os külkereskedelmi hányadát egy-két év alatt Nyugat-Európa felé való kivitellel lehessen helyettesíteni. Közép- és Kelet-Európa termelési szerkezete, a termékek minősége, Nyugat-Európa mezőgazdasági túltermelése és protekcionális intézményszervezete ezt valóban lehetetlenné teszi.

A világpiacon sem lehet ezt a lényeges hányadot pár év alatt helyettesíteni az ott uralkodó szabadverseny, vagy éppen az ott is nagy méreteket öltött protekcionizmus következtében.

Azért, hogy milliók munkahelyét megmentsük Magyarországon, Lengyelországban, Csehszlovákiában és, egész Kelet-Európában, egy nemzetközi klíring únió, vagyis egy közép- és kelet-európai valutafizetési únió létrehozása képezi az egyik legnagyobb, a pénzen alapuló kereskedelmet illető intézményi problémát.

> Megjegyzem ezzel kapcsolatban, hogy a háború utáni évtizedben Nyugat-Európát éppen ilyen, a Marshall-terv által dollárban finanszírozott klíring únió, az ún. *European Payments Union* (EPU) mentette meg a háború utáni cserekereskedelemtől és lehetővé tette, hogy 13 év után, 1958-ban, Nyugat-Európa konvertibilis legyen a világgal. Szerintem, ezen a síkon kell azonnal Nyugatnak pénzbelileg segítenie, hogy ellensúlyozza a munkanélküliség óriási problémáját. Ha a hosszútávú beruházási segítségek igen fontosak, egy ilyen klíring-úniószerű, rövidtávú, vagyis a termelést és a munkát direkt módon érintő segítség éppen olyan fontos. Rendszerben szemlélve, a hosszútávú és a rövidtávú intézkedéseknek össze kell kapcsolódniuk. Nemcsak a *jövő fejlődését* kellene Nyugatnak a Világbank, az újonan alapult Európai Bank és más pénzügyi intézmények által Közép-Európában finanszírozni, hanem ugyanakkor *jelen termelését* is, amelynek leépítése csak diszfunkcionális zavarokat okozhat a rendszerváltozás folyamatában. Így tehát egy *Közép- és Kelet-Európai Fizetési Únió* intézményes megszervezése jelenti az elsőrangú sürgősséget.

A KGST államok közötti külkereskedelem összeomlása jelentősen érinti a munkanélküliség növekedését, és az onnan eredő jövedelemveszteség kihat a belső piac keresletére is. De ez a belső kereslet lényegesen csökken amiatt is, hogy a nyugdíjasok jelentős százaléka nem tudja megtartani keresleti volumenjét az árak, és különösképpen a szolgáltatási árak hihetetlen emelkedése miatt. Tudjuk, hogy Magyarországon a nyugdí-

jasok arányszáma igen magas. De minden keresletcsökkenés új munkanélküliséghez vezet, ami még inkább csökkenti a keresletet. A nyugdíjasok részéről való panaszok, tanuságtételek az életnívójuk lényeges esésével kapcsolatban megdöbbentőek. Az elmúlt évek nosztalgiás felidézése, a „sokkal jobb volt a sorsunk mint ma", a reménytvesztett, sőt a kétségbeesés küszöbén álló emberek érzelmeit tükrözi. Az alapvető élelmiszercikkek, a lakbér, a fűtőanyagok, a közlekedési jegyek, a víz és villanyszolgáltatás stb. árairól van szó, amelyeknek emelése messze túlhaladja a nyugdíjemeléseket.

Ilyen helyzetben, a lakosság ezen jelentős hányadának a jólétét illetőleg, a közhatalomnak, nézeteim szerint, közbe kell lépnie. Vagy graduálissá teszi a közszolgáltatási árak emelését annyira, hogy a köznép azt el tudja viselni, vagy pedig egy közjóléti árindex kidolgozása által indexálja legalábbis a nyugdíjasok fizetését és a munkanélküliek segélyét, valamint a családi pótlékot a kisfizetésű dolgozóknál. Az ökonómiai elemzés nem híve az általános indexálásnak az inflációs veszély és az inflációs előrevételezések gyakorlata miatt, de a részleg-indexálások bizonyos társadalmi rétegek számára védhetők még egy ökonómiai elemzésben is az általános kereslet nívójának és megőrzése céljából. Említsük meg itt, hogy a nyugati szociális politika számos esetben közbelép bizonyos alapszolgáltatások vagy népjóléti cikkek árainak a szigorú kontrollálása által (kenyérár, lakbérár, vonatjegyár, telefon- és villanytarifa és így tovább). Belgiumban, az Árbizottság *(Commission des Prix)* intézményének széleskörű kompetenciája van az árnövekedési kérelmek felülvizsgálására és elfogadására.

Ha tehát szigorú árkontroll jelemzi a nyugati ökonómiát, — árkontrollról, nem pedig árszabályozásról vagy ár- és bérfixálásról van szó — meglepő lenne, ha a magyar közgazdasági rendszer átváltozásának nehéz folyamatában az államhatóságok teljesen elvesztenék vagy öntudatosan kiadnák a kezükből az árak kontrollálását. Az igazi gazdasági árak kiformálódása a kereslet és a kínálat útján egy hosszú folyamatot jelent, amely nem érheti el egy vagy két nap alatt az egyensúlyi ár ökonómiai igazolását. Akár a hiány a kínálat részéről — ami nem azonos a javak ritkasságával — akár a kereslet megbénítása, ami a magyar közgazdaság jelenlegi nagy veszélye, eltorzítja az árak egyensúlyának kialakulását és így a piac hatékony működését.

A formális rendszer egyensúlyi elmélete szerint, az intézményes piac csak akkor tud megfelelően működni, ha az egyéni és szervezett erők ugyanolyan súlyt képeznek a kereslet és a kínálat oldalán. Ez a termékpiacon a monopóliumok hatalmának szabályozását, a munkaerő piacon pedig a munkaadók és a dolgozók szervezeteinek egyenrangú struktúráját jelenti. Csak ekkor tudnak az árak és bérek hatékonyan kialakulni.

Ezen a hármas, a pénz, a termelés és a piacot érintő néhány alapvető intézményen túl, egy fejlődő, szabad közgazdasági rendszer mind több és több intézményt teremt működésének a megkönnyítésére. De bármelyik intézményről is legyen szó, ennek rendszerbe kell olvadnia azért, hogy ne veszítse el gazdasági hatékonyságát.

A közgazdasági redszer jó működése szempontjából hangsúlyoznunk kell tehát a „hármasság" közötti kapcsolatokat. Így a PÉNZ-TERMELÉS kapcsolata döntő jelentőségű nemcsak a bankrendszert illetőleg, hanem a *pénzügyi intézményein* keresztül is, amelyek a legutóbbi évtizedekben szédületes módon kifejlődtek különösképpen a rövidlejáratú, negociálható értékpapírok által. Azonban, — és ez sorsdöntő egy gazdasági rendszer működését illetőleg — ha, a szó szoros értelmében, nem „finanszírozzák" a termelést és az ebből eredő népjövedelmet, hanem csak a tulajdonjog körül forognak és csak önmagukba süllyedve és a termeléssel való kapcsolatot teljesen elveszítve, a puszta pénzt akarják túlértékelni *(plus-value)* spekuláció útján akár a valutapiacon, akár a különböző tőzsdéken, egy rendszertörés keletkezik a pénz és a termelés között. Ez végeredményben munkanélküliséget idéz elő a gazdaság életében, mert a társadalom rendelkezésére álló pénzerőforrás nem a termelést, hanem saját magát finanszírozza. A magyar tőzsde és más pénzintézmények kialakulása alkalmával az államhatalomnak ügyelnie kell arra, hogy Keynes szavaival élve, ne váljanak kaszinóvá a „spekuláció" által, hanem „vállalattá" másuljanak át. A tőzsdének a közgazdasági rendszerből levezetendő igazolása abban áll, hogy a befektetők esetleges likviditását biztosítsa, hogy az új beruházásokat előmozdítsa és hogy a már meglévőket a rentábilisabb szektorok felé irányítsa. A magyar ökonómia elmaradottságát és több népréteg nyomorát tekintve, az országnak nincs szüksége kaszinókra!

Ebben a témakörben igen fontosnak látszik számomra az, hogy a *közép és kisvállalatok* hatékony finanszírozása biztosítva legyen. A *vállalati szabadság* egy szabad közgazdaságnak lényeges elemét képezi. Szociológiai síkon a *vállalatok középosztálya* tükrözi ezt az alapelvet, amelynek kifejlődése nélkül egy ökonómia csak sántítva haladhat előre. Ez a középosztály igen érzékeny a piac szankciójára, a „piacban él", megvalósítja a TERMELÉS—PIAC közötti állandó kapcsolatot, szorossá szövi a magyar gazdaság szövetjét a vállalatok és szektorok közötti kapcsolatok elmélyítésével *(input-output* szerkezet), amely nélkül nincs hatékony rendszer és így a piacgazdaságra való átmenetel legkiválóbb tényezőjeként kell tekinteni. E közép- és kisvállalatok kedvező feltételek melleti finanszírozásán túlmenőleg, az *adórendszer* keretében nem kell megadóztatni a nyereségüket akkor, amikor ezt a vállalkozók a saját maguk *önfinanszírozására* fordítják. Minden új befektetés új munkalehe-

tőséget teremt, ezek megadóztatása az állampénztárt messzemenően kompenzálja.

Ami az ország *külföldi finanszírozását* illeti, nagy óvatossággal kell kezelni az új kölcsönöket, hiszen az ország már túlzottan eladósodott. A következő tényt kell megállapítanunk. Egy nemzetközileg eladósodott ország kénytelen gyártani termékeit nem import ellenében, ami előnyös az országnak, hanem kamatok és részvényjutalékok, profitátutalások ellenében. Ez utóbbi rontja a külkapcsolatok folyószámlájának a mérlegét. Ebben az esetben a „nemzeti termelés" és a „nemzeti jövedelem", vagyis ami a termelő nép számára *visszajön* nem lesz többé egyenértékű: a nemzet tagjai termelésük egy részével nem rendelkezhetnek. Magyarország esetében ez nagyon súlyos áldozat. Körülbelül a nemzeti termelés 7%-a elvész így a nemzet számára. Ez azt jelenti, — megdöbbentő tény —, hogy a nemzeti termelés évi 7%-os növekedésével, ami már egy rendkívül magas növekedési számarány, a nemzet életnívója semmivel sem emelkedik. Termelési stagnáció esetében, ami az elmúlt évek esete, a nép jóléte csökken.

Ezt a tényt figyelembevéve, a formális rendszer által levezetett *abszolút szabály* a következő: a nemzet csak akkor kölcsönözhet külföldről, ha a kölcsönt olyan beruházásokra fordítják, amelyeknek a rentabilitása fedezni tudja a kamatok és jutalékok fizetését, és magának a kölcsönnek a visszafizetését is.

A mai magyar demokratikus államvezetés nem személyesen, hanem csak jogilag felelős a nyolcvanas években a kommunista rezsim által elpazarolt nagyméretű nyugati kölcsönökért, amelynek a súlya alatt nyög jelenleg az ország. Úgy gondolom, hogy ennek a paradox helyzetnek a közeljövőben nemzetközi tárgyalások elé kell kerülnie és megoldást kell találnia, azért hogy ez a kolosszális teher ne bénítsa meg az újonnan képzett demokrata ország gazdasági átállását és fejlődését. De ami a jövő illeti, a közhatalomnak nem lehet többé alibije. A fent említett abszolút szabály szigorú megtartása érdekében, egy intézményalapítás nem bizonyulna feleslegesnek, amely nyilvánosan ellenőrizné a külföldi kölcsönök beruházását és termelékeny jellegét.

Az állam szerepe a közgazdaságban

Az állam közbelépésének a kérdése végül is az igen fontos *állam-egyén kapcsolatok* problémájának megvilágításához vezet.

Mi az állam szerepe a gazdasági életben, és ha van szerepe, azt hogyan kell gyakorolnia? Ugyanakkor ez a kérdés veti fel a liberális rendszer, vagy más típusú rendszer közötti választás égető kérdését is.

Ismétlem — és nem győzöm eléggé hangsúlyozni —, az empirizmus nem tud elfogadható feleletet adni. Állandóan ingadozik ilyen vagy olyan rendszer között, a politikai konjunktúra szerint. Ismét a formális közgazdaságtan elveihez kell fordulnunk, amelyek kristálytiszta választ adnak. Sajnos, általában sem a közvélemény, sem a politikai körök nem törődnek a tudománnyal, sőt kifejezetten leértékelik és akadályozzák fejlődését. A közgazdaságtudomány elvesztette hitelét. A közgazdaságtudomány *társadalmi hasznossága* abban rejlik — és mivel valóban „rejtőzködik", napvilágra kell hozni —, hogy *közvetítő szerepet tölt be* az emberiség alapvető gazdasági problémájának hatékony megoldásában. Tudjuk, miben áll ez a közvetítés: az optimális átmenet útját megmutatni a ritka erőforrások és a végnélküli szükségletek között.

A tudomány egyetemes jellege miatt, nem áldozhatja fel *semlegességét* az ideológiák oltárán. A tudomány semlegessége alapvető fontosságú kérdés: éppen a közgazdaságtan semlegességének visszaállítása szükséges ahhoz, hogy tudományom ismét hihető, hiteles legyen a közvélemény és a politikusok előtt.

Mindenki hisz a fizika tudománya és az azon alapuló technológia semlegességében és egyetemes jellegében. Ki ne hinne ebben, amikor repülőgépen ül, hiszen enélkül a repülőgép lezuhanna... és mégis kellemetlen lenne, ha ön vagy én lennék egy zuhanó gépben! De ugyanakkor nem látjuk a közép-európai gazdasági rendszerek és az egész óriási szovjet birodalom bukását? A törvényszerűségek a társadalomban is érvényben vannak, mégha az erkölcsi világban nincs is azonnali „szankció", mint a fizikai világban. De előbb-utóbb, a szankciók elkerülhetetlenek, mint a szovjet típusú parancsközgazdaság sorsa azt világosan mutatja!

A választás szabadságára épülő közgazdaságtudomány kimondja tehát az optimális, hatékony átmenet tételeit. A tudományban csakis erről az átmenetről lehet szó, mert a tudomány semleges. Éppen a semlegessége miatt, a közgazdaságtudomány mind az erőforrások mibenlétét, mind pedig a javak választásának a mibenlétét adottságként tekinti. Ám az adottságok az elmélet előfeltételeit érintik, de nem a tudományt magát. Ez egész világos a szabad válalasztáson alapuló formális rendszerben.

Ami az *erőforrásokat* illeti, nem a tudománytól és nem a tudóstól függ, hogy az erőforrások kihez tartoznak, és nem a tudóstól függ, hogy a tulajdonosok hogyan szerezték meg erőforrásaikat és jövedelmeiket: szorgalmas munkával, vagy adomány és örökség útján, vagy talán erőszakkal mint Sadam Hussein Kuvaitot, vagy talán adócsalással, mint annyi és annyi adózó, vagy esetleg tőzsde- és más spekulációk által.

Hiszen hogyan képződhettek volna a történelem során az óriási magán- vagy állami birtokok csínyek, csalások erőszak nélkül. Tisztelet a kivételnek! Amint már azt a nagy közgazdász Léon Walras több mint száz évvel ezelőtt örökérvényűen kimondta, az *Economie politque pure*, vagyis a formális, tiszta közgazdaságtan című munkájában, „Csakis az erőforrások kisajátíthatósága jelent tudományos problémát, az erőforrások tényleges kisajátítása, vagyis a tulajdon és a tulajdonjog, erkölcsi problémát jelent", ahol a tudomány, éppen semlegessége következtében, semmit sem mondhat.

Ami a *javak választását* illeti minden egyén szükségletei szerint, szintén — a szabad, formális, tudományos közgazdaságtanban — nem a tudomány, nem a tudós dönti el az önök szükségleteit és a javak választását. Ez önöktől függ és az önök választását nem lehet másként kezelni, mint a tudomány másik *adottságát*. A tudós adottnak tekinti anélkül, hogy azt bírálná, jónak vagy rossznak tekintené. A tudós semleges. Hogy ön, a személyisége szerint mit választ mint fogyasztó: szeszes italt vagy almaszörpöt, orvosságot vagy kábítószereket, hogy ön, mint esetleges vállalkozó mit termel: luxus dolgokat, vagy fegyvereket, vagy népjóléti tényleges „javakat", az öntől függ és nem a tudóstól. Ő nem mond ítéletet róla, de mindenkinek megmutatja a hatékony átmenet egyedüli útját.

Még egy nagyon fontos dolgot szeretnék tisztázni. A tudományban annyi optimális megoldás van, mint amennyi résztvevő; nincs abszolút versenyidő, mert minden eredmény a résztvevők adottságától függ. Minden jó közgazdász tudja, hogy annyi Pareto-optimum van, mint amennyi különböző adottság és a Pareto-optimumok között nincsen hierarchikus rend: mind egyformán optimum. Hiszen kevés pénzzel csak kevés terméket lehet venni, sok pénzzel sok terméket. Az optimális megoldás azt mondja meg minden esetben, melyik a legjobb megoldás és nem lehet tudományosan összehasonlításokat tenni a különböző megoldások között.

Ebben a keretben keletkezik az *állam-egyén kérdése*, vagyis az *állam közbelépésének* problémája, amit gazdasági és szociálpolitikának szoktak nevezni. Két probléma mutatkozik itt:

— Szükséges-e, hogy az állam közbelépjen?

— Ha igen, akkor hogyan kell az államnak közbelépnie?

1. Az állam szociális közbelépésének indoklása

Az *adottságok*, amelyek nem függnek a tudománytól, a valóságban *nagyon különbözőek* lehetnek.

Ami az erőforrásokat illeti: amint a síkfutásban nem mindegy, hogy Ben Johnson Carl Lewis-szal fut-e, vagy pedig egy óriás egy kisgyerekkel; egy egészséges, ép atléta egy beteg, vagy

sánta atlétával..., éppen így van ez általánosságban is. Az emberiség erőforrásai nagyon különböznek. E tekintetben nyilvánvaló az aránytalanság egy dúsgazdag és egy nincstelen között, egy kedvező miliőből származó mérnökember és egy elmaradott fiúból lett segédmunkás között, egy gazdag állam és egy elmaradott állam között, egy szabad Nyugat-Európa és egy tönkretett Közép-Európa között, egy termékeny síkság és egy sivatag között.

Ebben a két lényges vonatkozásban mutatkozik, a nemcsak szabad, hanem a szabadelvű, vagyis liberális közgazdasági rendszer kényes álláspontja. Ez a rendszer a szabadságot, a puszta szabadakarat *elvén* értelmezi és nem tekinti a személyeknek a szabadság *használatában* való gyakori és sokszor komoly korlátozását. A liberális közgazdaság rendszere szerint az államnak csak arra kell vigyáznia, hogy a szabadverseny a szabályoknak megfelelően folyjon, de ez minden. Mivel mindenki szabadon dolgozhat, ez a rendszer nem tekinti a személyek erőforrásaiból, valamint a javak választásából adódó óriási különbségeket. Így egyrészről nem gyakorol jövedelemelosztó politikát a kedvezőtlen helyzetben lévő társadalmi egyének vagy régetek számára, másfelől nem szabályozza egyes ártalmas javak (alkohol, fegyverek stb.) termelését és kereskedelmét. Természetesen, mivel az optimális megoldást respektálja, a liberális rendszer működik. A két kérdés azonban: Kiknek a javára, vajon mindenki javára, vagy pedig csak egyes rétegek javára, és másodszor, milyen termékekkel, mert pl. Hollandiában a liberális rendszer még a gyenge kábítószerek piacát is megengedi.

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a liberális közgazdasági rendszer minden vívmánya ellenére, nem tudta a nyugati társadalmat egyértelműen meggyőzni. A múltszázadbeli manchesteri ún. vadliberalizmus óta egészen a közelmúltbeli reagan-i és thatcher-i formájáig, mindig ellenkezést váltott ki, aki igyekszik a jövedelem és vagyonelosztási túlzásait, valamint a teljesen szabad termelési túlzásait szociális intézkedésekkel és jó szociálpolitikával kiegyensúlyozni.

De a rendszer hatékonysága érdekében határozottan ki kell emelnünk azt, hogy az állam egyént védő szociális politikája nem valósulhat meg akármilyen módon.

2. Az állam szociális közbelépésének módja

Az állam nem léphet közbe megkülönböztetés nélkül a gazdasági átmenet folyamatába, mert egy ilyen közbelépés megszüntetné a szabad gazdaság hatékony működését. Ha nem akarják a magyar gazdaságot működésképtelenné tenni, akkor az állam politikájának nem szabad az árak képzésébe,

sem a bérek alakulásába, sem pedig a munkafeltételek és a munkaerő kereslet- és kínálat kérdéseibe beleszólnia. Egy szabad közgazdaságnak nincs szüksége sem árpolitikára, sem bérpolitikára, mert az a szabad piac dolga.

Az állam hatékony szociális politikája az *adottságokon keresztül* működik, egyrészt új jövedelemelosztás útján, másrészt pedig termékszabályozás útján. Ebben az esetben és csakis ebben az esetben, csak a gazdasági keret fog megváltozni, a gazdasági folyamatba nem avatkoznak bele és így az új keretben a gazdaság éppen olyan hatékonyan tud majd működni, mint a régi keretben. A szociálpolitika így tud szimbiózisba lépni a hatékonysággal! Minden más esetben a hatékonyság fékeződik és a nép az, amely végeredményben áldozata lesz a rossz szociálpolitikának.

A nemzeti szolidaritás elve alapján, az állam közbelép egy *Társadalmi Biztonság* kiépítése érdekében, amely csakis az egyének és magánszektorok alapján sok egyenlőtlenséghez vezetne. Hogyan tudná, például, egy kisfizetésű szívbajos munkás életbiztosítását fizetni, vagy pedig egy veszélyes iparág munkásai betegségbiztosításukat fedezni a társadalom szolidaritása nélkül? De mindezen túl, az *emberi méltóság fejlesztése*, amelyet sok esetben a piaci kapcsolatok nem valósíthatnak meg, és amely éppen a *szociális haladás* kifejezője, az állam szociális politikájához tartozik. Azért, hogy a társadalom kohézióját megtarthassa, kell, hogy az állam közbelépése által, minden egyén, minden népréteg „társ"-nak érezze magát a társadalomban azáltal, hogy a közösség „közös" értékeit gyakorlatilag is magáénak mondhatja. Sajnos, amint a neo-liberalizmus tapasztalata mutatja, ebben a rendszerben sok egyén, sok népréteg a társadalom margóján marad igazi integrációs politika nélkül.

3. Az állam gazdaságpolitikája

Az állam három alapelvre építheti a gazdasági életbe való közbelépését:

— A *szubszidiaritás* elve. Az állami közbelépés kiegészíti azt, amit az egyének és magántársulatok nem termelnek (közjavak, nemzetvédelem stb.).

— A *korrekció* vagy jóvátétel elve. Az állami közbelépés kijavítja, helyreállítja az egyének vagy társulatok helytelen magatartását (monopóliumok, kartelek egyoldalú árpolitikája, az „externalitások" és a szociális költségek fedezése, az emberi méltóságnak megfelelő, törvényileg is biztosított minimális alapbér meghatározása és így tovább...).

— Az *előrelátás* elve. Az állam hosszútávú közbelépésével irányítja a közgazdaság ütemét és menetét, amelyet az egyének

és magánszerveztek általában nem tesznek meg (a nemzedékek közötti problémák, előrelátó egészségügyi intézkedések stb.).

Az előbbiekből világosan kitűnik, hogy az államhatóságok csak akkor léphetnek közbe a gazdaság folyamatában, ha a szabadságon alapuló gazdasági egységek nem tesznek eleget a formális rendszer követelményeinek. Ilyenkor az államközbelépés voltaképppen csak szabályozza ahelyett, hogy meghatározná és irányítaná azokat a gazdasági folyamatokat, amelyek spontán módon egyenlőtlenségeket, vagyis diszfunkcionális elemeket vonnak maguk után.

Említsük meg röviden az állam gazdaságpolitikájának legjelentősebb területeit.

1. Hatékonysági politika

Amikor az intézmények gazdaságtalanul, vagyis pazarlással használják erőforrásaikat, az állam közbelép az optimális átmenet érdekében. A valóság messzeesik a formális rendszer által kidolgozott Pareto-optimumtól. Elég a közjavak termelésére gondolni, — a közigazgatást is beleértve — ahol a piac szankciójának a hiánya a pazarlást könnyen megengedi. A közgazdasági rendszer egyik nagy problémája mindenütt, (de különösen a szocializmusból átálló országokban), a magánszektor és az államszektor között a termelékenység és az ettől függő fizetések kiegyensúlyozása. Különben a rendszer széttörik.

2. Foglalkoztatási politika

A kínálat és a kereslet kettőssége és a mindkét részről való szabad döntések következtében az időnkénti általános munkanélküliség elkerülhetetlen egy mai szabad közgazdasági rendszerben. Mivel azonban a munkanélküliség a nemzet legfontosabb erőforrásának a pazarlása, az állam közbelép nemcsak a szociális politikából eredő munkanélküli segéllyel, hanem a gazdaságpolitika síkján is, a foglalkoztatottság mind konjukturális, mind pedig strukturális előmozdítása által.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a volt Kelet-Németországban és a Lengyelországban lévő jelenlegi rendkívül magas fokú munkanélküliség nem indokolható egy közgazdasági rendszer működése szemszögéből. A termelés nagy részének megszűnése aláaknázza a nép jólétét. Csakis az időben és térben való alkalmazkodási elven alapuló kisméretű munkanélküliséget lehet elfogadni egy jó ökonómiai rendszerben. Így tehát a rendszerváltozás szempontjából nem a termelést kell lényegesen leállítani — ismételjük meg ezt a fontos tételünket —, hanem a beruházásokat kell megszüntetni azokban a vállalatokban és

iparágakban, amelyeknek minden valószínűség szerint nincs jövőjük. A közgazdaságtanban, eltérőleg a közvéleménytől, nem az egyszerű veszteségfogalom képezi a termelésleállítás kritériumát. A vállalatoknak még veszteséggel is tovább kell folytatniuk a termelésüket abban az esetben, hogyha a termelés változó költségeit legalább fedezni tudják, amelyek jövedelemmé változnak át, míg a termelés megszüntetése a semmivel azonos. Ennek a gazdaságtani tételnek a figyelembevétele másképpen állítja be az ország munkanélküliséggel kapcsolatos súlyos problémáját.

3. Fejlődési politika

A hatékonyság és a foglalkoztatottság politikája nem meríti ki az állam gazdaságpolitikájának a témakörét. Lehetséges, hogy a teljes foglalkoztatottság hatékonyan megvalósul egy közgazdaságban az általános fogyasztás és a beruházások egy olyan arányával, amely azonban nem biztosítja a nemzet fejlődését a jövőben. Ilyen esetben az állam közbelép a beruházási döntések előmozdításával, valamint a kutatás és fejlődés ösztönzésével.

4. Stabilizációs politika

A szabad közgazdasági rendszerbe való átmeneti folyamatban, az állami támogatások leépítése következtében az árak általános nívója megengedhetetlen gyorsasággal emelkedhet. Stabilizációs politikára van szükség. De egy stabilizációs politikának nem szabadna, deflációs úton, a termelésre kedvezőtlenül hatnia. Néhány gondolat erre vonatkozólag.

— A költségvetés deficitjét és az abból eredő inflációs tendenciát nemcsak adóztatás útján, hanem inkább hosszú távú államkölcsönök útján kell megállítani.

— A rövid lejáratú államadósság konszolidációja szintén hosszú lejáratú kölcsönök által történhet. Nézetem szerint azonban még kedvezőbb megoldás, ha az államkötvényeket az állami vállalatok részvényeivel cserélik ki. Így a stabilizációs politikát a privatizációs mozgalommal lehet összekapcsolni.

— A bérek és fizetések moderálását a termelékenység emelkedéséhez kell kötni. A szociális konszenzusnak nagy szerepe van abban, hogy a dolgozók elégedetlenségét egy motivációs termelékenységi politikával vezesse le.

— Ha a stabilizácós politika keretében a bérek és fizetések produktivitás szerinti moderálásának nagy szerepe van, nem kell elfeledni a termelők és a kereskedelmi rétegek rendkívüli hasznát egy ilyen gyors infláció esetében. A rendkívüli hasznot

a vállalatok önfinanszírozása felé kell irányítani, hogy a jövedelemelosztás síkján a nemzet kohéziója megmaradjon. A szabad közgazdasági rendszer nem a gazdagok és szegények kétoldalú polarizációját jelenti. Ez a liberális rendszer veszélye.

— A pénzügyi hatékonyságát illetőleg a Nemzeti Bank függetlenségét törvényileg biztosítani kell, hogy teljes szabadsággal tudjon ítélni a közgazdaság likvidálását és a szükséges pénzvolumen kontrakcióját illetően.

— Végül az infláció megállítása megkívánja a pénz nemzetközi értékének szabályozását (szinte szükségszerűen devalváció útján).

Egy stabilizációs politika hatékonysága nem az általános kereslet összeomlásából és az abból következendő népnyomorból áll, hanem az általános kereslet szabályozásából, ami nem állítja meg a termelés növekedését.

***

A közgazdaságtan formális rendszere lehetővé teszi a szabad közgazdaság működésének elemzését. Ez a tudományos elemzés azonban nem zárja ki a demokráciára épült politikai tudomány, az emberi jogokra épült jogtudomány és az emberi méltóságra épült erkölcstudomány azonos fontosságát. A társadalomi tudományok hasznossága éppen abban rejlik, hogy különböző szempontok szerint tudjuk a társadalom működését megvilágosítani és így a társadalom *teljes* életének a jó működését előmozdítani. Értekezésem tehát a szabad közgazdaság működési szerkezetét igyekezett megvilágítani azért, hogy a magyar, immár szabad közgazdasági rendszer választása olyan legyen, amely meg tudja valósítani a nép jólétét.

NAGY PÉTER

Európai integráció 1992: A Nagy Belső Piac és Magyarország

Tanulmányom az Európai Közösség gazdasági egybeolvadásának egyik fő tartóoszlopával, a sokat emlegetett Belső Piaccal foglalkozik, melynek a tervek szerint 1992-ig kell létrejönnie. A tagállamokat érintő részletek ismertetése után a Belső Piac külső vonatkozásait világítom meg, hogy pl. milyen következményekkel járhat a nem tagállamokra, így Magyarországra is. Végül sorra veszek néhány lehetőséget, hogy milyen formában reagálhatnak a ma még kívülállók az európai integráció nyugaton elért ilyen fokára.*

A Nagy Belső Piac

A mai Európai Közösség fennállásának több mint 30 éve alatt az integrációs folyamat különböző állomásait érte el. Létrejött a pénznemek konvertibilitása, a szabadkereskedelem és a vámunió. A Közös Piac, ahogy más néven is hívják, viszont csak most, a Nagy Belső Piac megvalósításával fogja igazán kiérdemelni ezt a nevet. Ennek legfontosabb feltétele az úgynevezett „négy szabadság" további érvényesülése, ami az áruk, a szolgáltatások, a személyek és a tőke szabad áramlását jelenti. Csak így módon alakulhat ki a teljes piaci verseny, aminek keretén belül a termelőeszközök eljutnak azokra a területekre, ahol, a tömegtermelési előnyöket kihasználva, a legnagyobb hasznot hozzák.

A tagállamok eddigi erőfeszítései ellenére sem jött létre a még valóban közös piac, mert az akadályok száma csak lassan csökken és időközben újabb nehézségek gördülnek az integráció útjába. A lassú haladás egyik oka éppen a tagállomok protekcionista magatartásában rejlik. Néhány szemléltető példa a fennálló akadályokra: nagy idő- és pénzveszteséget okozó személyi vámvizsgálatok, 12-szeresen eltérő törvényi előírások az adók, az illetékek, valamint az egészségügy, a biztonság, a környezetvédelem, a minőség és az oktatásügy terén.

A 80-as évek folyamán egyre világosabbá vált, hogy a fennálló nemzeti piaci tagoltság nem gazdaságos, mivel az ak-

* A szerző a témával kapcsolatban saját véleményét fejti ki, amely nem tükrözi szükségszerűen az Európai Közösség álláspontját.

kori 320 millió európai nem rendelkezett olyan nagy hazai piaccal — annak minden előnyével együtt —, mint az Egyesült Államok, vagy akár Japán. Ezért megérett az a meggyőződés, hogy az európai gazdaság egyedüli lehetősége az erők összefogása, ha világméretben versenyképes akar maradni.

> Az Európai Közösség megbízásából az ún. „Cecchini" szakértőcsoport kiszámította a Belső Piac kialakulatlanságának költségeit, illetve az integrációs folyamatok várható előnyeinek nagyságrendjét. A felmérések szerint a Belső Piac — 1988-as árakon számolva — 200 milliárd Ecu megtakarítást fog eredményezni, ami megfelel a tagállamok nemzeti jövedelme 5%-ának. Továbbá lényegesen emelkedni fog a foglalkoztatottság színvonala kb. két millió új munkahely létrejöttével. Mivel a tömegtermelés és a verseny előnyei jobban érvényesülnek a fogyasztói árak csökkenésével az infláció is kb. 6%-kal alacsonyabb lesz. Amint látjuk, nem csekély integrációs haladásról van szó, mindenki javára. Időközben, három év elteltével újabb felmérések megállapították, hogy a Cecchini jelentés előrejelzéseit, minden valószínűség szerint, túl tudják teljesíteni. Most is, mint annyi más alkalommal, a magángazdaság előbb látta ezt be, mint a felelős politikusok, így pl. a holland Philips vállalat már 1984-ben kidolgozott egy integrációs tervet „Európa 1990" címmel.

Az első konkrét lépést politikai síkon az Európai Közösség Bizottsága tette meg, amikor 1985-ben kiadott egy *Fehér Könyvet* a Belső Piac megvalósításáról olyan ütemezéssel, hogy 1992 decemberig minden fennálló akadályt meg kell szüntetni. A *Fehér Könyv* kb. 300 törvényjavaslatot sorolt fel, melyek életbeléptetése az Európai Közösség minisztertanácsának hatáskörébe tartozik. Az 1987-ben elfogadott *Európai Akta* képezi az új integrációs állomás jogi alapkövét és foganatosította az Európai Közösséget megalapító Római Szerződésben az első komolyabb változtatásokat. Újításnak számít az is, hogy a határozatok nagy részét az eddigi egyhangúsággal szemben minősített többséggel fogadják el. Ez az eljárás fontos haladást jelent, mivel lényegesen megkönnyíti és felgyorsítja a döntéshozó folyamatokat. Egyes különösen „érzékeny" területekre viszont, mint az adózás és a személyforgalom, még nem vonatkozik.

A Belső Piac létrehozása

A Belső Piac létrehozásához a Fehér Könyv szerint három akadálynak kell megszűnnie: a fizikai, technikai és fiskális jellegű korlátozásoknak. Ezek kiegészítéseként kísérő intézkedésekre van szükség, hogy az esetleges negatív jelenségeket el-

lensúlyozni lehessen. Vegyük sorra az akadályokat és néhány kiegészítő intézkedést.

Fizikai, technikai és fiskális akadályok

Első helyen említendő, a fizikai akadályok között a személyforgalom ellenőrzése a tagállamok belső határain. Az igyekezet arra irányul, hogy fokozatosan felszámolják, vagyis hogy pl. az utazás Dél-Olaszországból Dániába ugyanolyan egyszerű legyen, mint Hamburgból Münchenbe. Ugyanakkor szükségessé válnak helyettesítő védelmi eszközök az általános bűnözés, a terrorizmus, a kábítószer- és más csempészés, az adócsalás és az illegális bevándorlás megakadályozására. Az utolsó fejlemények alapján ez Közép- és Kelet-Európa országait is érintheti. Ezen a téren fontos a tagállamok szorosabb együttműködése.

A teheráruforgalmat szintén akadályoknak vetik alá a belső határokon, főleg adó és egészségügyi okokból (állat- és növény kereskedelem). A végső cél, hogy az ellenőrzés ezután ne a határokon, hanem az egyes országokon belül történjék.

A fizikai akadályok kiiktatása mellett a második feladat a technikai-adminisztratív korlátozások megszüntetése. Gondolom, mindenki ismeri az elektromos dugók közötti eltérések problémáját, ami főleg nyári szabadság idején jelentkezik kellemetlenül. Az egyik országban kétágú van előírva, a másikban három; formára nézve kerek vagy négyszögletű. Az ilyen és hasonló különbségek felszámolása döntő fontosságú az ipar és a kereskedelem szempontjából is, hogy a nagypiaci tömegtermelés és költségdegresszió előnyeit kihasználhassa. Hasonló akadály a személyforgalom terén, ha pl. a spanyol diplomával rendelkező tanár nem taníthat Görögországban. A szolgáltatások terén még inkább jelentkezik a probléma a bankok, a biztosítótársaságok, a fuvarozás és a tömegkommunikációs eszközöket illetően, amelyek természetüknél fogva alkalmasak nemzetközi tevékenységre. Még ma is akadályba ütközik pl. egy belga rendszámú személygépkocsi biztosítása Németországban, pedig ott jóval olcsóbb lenne. Egyes tagállamok tiltják határon túli Tv reklámok közvetítését saját területükön.

A szabad tőkeforgalom terén akadályt jelent, hogy az átutalandó összeghez kezelési díjat kell fizetni, ami elvileg több is lehet, mint maga az alapösszeg. Vajon miért kell egy határmenti átlépő utalványért 20 km távolságra többet fizetni, mint ugyanazon országon belül 100 km-re? Az eltérő törvénykezésen alapuló akadályok leküzdésére megkezdődött harmonizációjuk. Ezek az intézkedések eddig gyakran igen nehezen jöttek létre az egyhangú döntés kényszere miatt. A honi törvények megfelelő módosítása szintén sok időt vesz igénybe.

Az ilyen jellegű problémák megoldására a Közösség új módon, az ún. szubszidiaritás elve alapján, állt hozzá 1985-től kezdve. A lényeges egészségügyi és biztonsági követelmények egységesítése továbbra is európai szinten történik, de csupán az alapkövetelményekre korlátozódik és a gyakorlati alkalmazás az Európai Szabványosító Intézetek feladata lesz. Olyan nemzeti szintű előírásokhoz, amelyek az előző szférákat nem érintik, a jövőben elegendő lesz a tagállamok kölcsönös megegyezése. Ily módon lényegesen felgyorsul a technikai-adminisztratív akadályok felszámolása.

A fiskális korlátozások képezik a fennálló akadályok harmadik csoportját. Nemcsak egyének, de országok sem szeretik, ha bevételi forrásaikat mások csökkentik. Ilyen lehetőség nyílott eddig a 12 tagállamban érvényben lévő, egymástól eltérő adórendszer hatásaként. Ez főleg az alapvető fogyasztói cikkek, (autó, dohány, italok) terén nyilvánult meg. A luxemburgi határ mentén lakó belga vagy francia cigarettáját inkább a közeli szomszédnál vásárolja, mivel ott jóval olcsóbb az alacsonyabb adó miatt. Nyilvánvaló, hogy ez a helyzet lényeges adóbevételi kiesést okoz a másik oldalon, a kereskedő is megérzi a vásárlók elvándorlását.

Mindezen akadályok felszámolása érdekében a Közösség főleg az általános adókulcs egy szintre való emelésére összpontosítja figyelmét. Míg Angliában csak kétféle adótarifa létezik (0-15%), addig Olaszországban öt van alkalmazásban (4-38%). Az adókulcs egységesítése megszüntetné a csupán adminisztratív különbségeken alapuló kereskedelmi torzulásokat, mivel a végárak a termelési viszonyokon nyugvó versenyképességet tükröznék csupán. Érthető ezen kérdések rendezése a Belső Piac megvalósítása terén a legnagyobb még elintézésre váró problémák közé tartozik.

Kiegészítő intézkedések

A fennálló akadályok megszüntetése mellett több, más jellegű kiegészítő intézkedés foganatosítására is szükség van.

A Belső Piac létrehozása után az egyes régiók nyilvánvalóan különböző termelési költségszintet fognak felmutatni, ami most már csupán az adott helyzeti előnyből adódik, mivel a protekcionista állami beavatkozások megszünnek. A regionális különbségek elvileg lehetővé teszik a termelőeszközöknek a gazdaságilag legkedvezőbb helyre való átcsoportosulását. A nemzetközi munkamegosztás és az összehasonlító költségelőnyök elvének alkalmazása értelmében ez helyes és hasznos lenne minden piaci résztvevő számára és a Közös Piac alapvető céljának kell lennie. Ez a fajta munkamegosztás viszont csak

akkor jöhet létre, ha nagyjából egyenlő teljesítőképességű partnerekről van szó.

> Észak és Dél országai között jelenleg nagy eltérések vannak az infrastruktúra fejlettségét illetően, mint pl. az út- és vasúthálózat, vagy a légiforgalom terén, nagy ingadozásokat mutat a szolgáltatások szintje is (bankok, biztosítók). Érthető, hogy senki nem fog gyárat létesíteni ott, ahol rossz a közlekedés, a munkaerő olcsóbbsága ellenére sem. Tehát a Belső Piac létrehozása strukturális fejlesztési programok nélkül a tőkét vonzó gazdagabb országokat még gazdagabbá, a szegényeket még nyomorultabbá teheti.

Eurokrata szakkifejezéssel élve, a Belső Piaccal kapcsolatos alapvető célok egyike a „Gazdasági és Szociális Kohézió" életbeléptetése. Ezért az Európai Tanács 1988-ban elhatározta a strukturális fejlesztési alapok megkétszerezését. Ezek az alapok a hátramaradott vidékek infrastrukturális, mezőgazdasági és szociális felzárkózásának finanszírozását szolgálják évi kb. 10 milliárd Ecu nagyságrendben.

Egy másik igen fontos kiegészítő intézkedés a verseny erősítésére irányul, hogy a piacon belül a gazdasági tevékenység minden résztvevőjének egyenlő feltételeket biztosítson. Az egészséges verseny az alacsonyabb árak révén mindenki érdekét szolgálja, akár termelő, eladó vagy vevő. A tisztességes versenyt biztosító előírások megszüntetik a versenytársak közötti ármegegyezéseket, a piacon uralkodó monopóliumhelyzettel való visszaélés lehetőségét, valamint a jogtalan állami támogatásokat is. Az Európai Közösség Bizottsága, a Luxemburgban székelő Európai Bíróság ellenőrzése mellett, már rendelkezik megfelelő törvényes lehetőségekkel a verseny meghamisítása ellen való fellépésre és igen magas pénzbírságokat is szabhat ki a tilalmak áthágása esetén. Így büntették pl. 1990-ben a belga Solvay céget 30 millió Ecu fizetésére. 1992-től kezdve a szabadverseny feltételeinek biztosítása még inkább előtérbe kerül.

Az újonnan létrejövő Közös Piac nem működhetne a létrehozók szándékai szerint, ha törvényeit helytelenül, vagy nem teljes mértékben alkalmaznák. A tagállamok érdeke és kötelezettsége, hogy az Európai Közösség bizonyos határozatait mielőbb saját nemzeti törvényhozási rendszerükbe illesszék. Alapvető követelmény az is, hogy saját törvényeik ne ütközzenek európai rendelkezésekbe, amelyek ebben az esetben elsőbbséget élveznek. A Bizottság szerepe az európai törvények betartásának ellenőrzése, míg a peres ügyekben való döntés az Európai Bíróság hatáskörébe tartozik. A várható perek nagy száma miatt megalakult az Európai Első Fokú Bíróság, amely a kisebb jelentőségű kérdésekkel foglalkozik. Tehát az első lé-

pések a már létező és még meghozandó európai törvények betartására időközben megtörténtek.

Az új Belső Piac egyik kulcskérdése a nemzetközi versenyképessége érdekében a tudományos kutatás és a technológia fejlesztése. Bizonyos legújabb magasszintű technikai termékek forgalombahozása terén Európa már lemaradóban van saját piacán is Japán és Amerika mögött. Japánra már régóta nem mondható, hogy mindent csak lemásol, időközben maga is a fő újítók közé zárkózott fel. A műszaki kutatások terén több átfogó európai program jött létre, például a telekommunikáció, biotechnológia és az információfeldolgozó technológia fellendítésére. Ezen csúcsprogramok mellett lényeges szerepe van az általános oktatás fejlesztésének is. Ilyen meggondolások alapján jött létre az „Erasmus Program", amely az egyetemi hallgatók és tanárok európai cseréjét tűzte ki céljául.

A Belső Piac külső aspektusai

Az „Európa Erőd" mint világpartner

A Közös Piac belső aspektusainak elemzése után, kitérek arra is, hogy ezzel milyen helyzet áll elő a nem tagállamok, például a kelet- és közép-európai új demokratikus országok, így Magyarország esetén.

Amikor megszületett a Belső Piac gondolata, főleg az Egyesült Államokból izgatott reakciók érkeztek Európába. Attól tartottak, hogy az új csoportosulás magas vámfalakkal veszi körül magát, és piacait eltorlaszolja a világ többi részéről érkező áruk elől. Ekkor keletkezett az „Európa Erőd" (*Fortress Europe*) fogalma. Az aggodalomra világos választ adott a Közösség, amikor 1988-ban kijelentette, hogy „világpartner" akar lenni, nyitott mások számára is.

Az Európai Közösség külkereskedelmi politikája 1992-t illetően a következő elvekben foglalható össze:

— a Közösségen belüli kereskedelmi akadályok felszámolása előnyös lesz a külső vállalkozók részére is, mivel termékeik az egész piacon kerülnek forgalomba, feltéve, hogy megfelelnek a műszaki előírásoknak;

— a Közösség nemzeti jövedelmének külkereskedelmi aránya sokkal magasabb, mint pl. Az Egyesült Államoké, általános kiviteli érzékenysége miatt érdeke a szabad, akadálymentes nemzetközi kereskedelem;

— Az új integrációs lépés nem érinti az eddig vállalt nemzetközi kereskedelmi kötelezettségeket, ezeknek továbbra is az eredeti megegyezés értelmében eleget tesz (GATT, Lomé egyezmény);

— a kölcsönös előnyök alapján lebonyolítandó többoldalú nemzetközi kereskedelem továbbra is európai alapelv marad.

A nem tagállamok aggályai a Belső Piaccal szemben

Vegyük szemügyre, hogy miért tartanak a kívülálló országok 1992-től annak ellenére, hogy a közösség világpartnerként kíván fellépni.

Az aggályok egyik oka a behozatali korlátozások. Jelenleg az egyes országokban több száz gyártmányra állnak fenn „quoták" külső szállítók részére. A nem tagállamok attól félnek, hogy 1992 után ezek a még nemzeti korlátozások ki fognak terjedni az egész Közösség területére, vagy úgynevezett „önkéntes kiviteli mérséklésbe" fognak torkollni. A Közösség erre leszögezte, hogy a jelenlegi helyzeten történő bármilyen változtatásnak a GATT egyezmény előírásainak értelmében kell történnie. Ezen túlmenően a korlátozások csökkentése vagy teljes megszüntetése több téren már folyamatban van. Magyarországi vonatkozásban ez több ipari árucikket illetően már meg is valósult.

A fenntartások másik része az egységes európai szabványok kihatásaira vonatkozik. Félő, hogy a keleti országok exportjára olyan magas szintű előírásokat léptetnek életbe az élelmiszer, az általános fogyasztási cikkek, a környezetvédelem, az egészségügy és a szociálpolitika terén, amelyeknek nem tudnak majd megfelelni. Ezzel kapcsolatban úgy vélem, hogy az egyedüli kiút és megoldás a termelés minőségének minél gyorsabb fokozása, hogy ezek a különben mindenki érdekét szolgáló és védő előírások ne jelentsenek külkereskedelmi téren akadályt. A minőség színvonalának emelése szempontjából ajánlatos lenne az illetékes európai szervezetek munkájában való részvétel, amire a Közösség buzdítja a nem tagállamokat.

Az eredetszármazási szabályok keltik az aggályok következő csoportják. Ezek célja, hogy egyértelműen meg lehessen állapítani, hogy egy terméket hol állítottak elő. Amennyiben az árú a Közösségen kívüli területről származik, kereskedelmi előírások alá esik. Ezek értelmében a jobbik esetben csak vámot és adót kell rá fizetni, esetleg dömpingilletéket is, vagy ha behozatali quota van érvényben, egyáltalán nem lehet értékesíteni az EK-ben. Az eljárás alapját az az elv képezi, hogy a termék abból az országból származzék, ahol ténylegesen gyártották. Az utóbbi években egyre több összeszerelő, úgynevezett „csavarhúzó üzem" jött létre a Közösség területén. Az előregyártott alkatrészeket importálják, majd itt csak összerakják a végterméket, ezért nyilvánvaló, hogy a tulajdonképpeni gyártást máshol végezték. Ilyen esetekben egyszerűen a vámrende-

letek kijátszásáról van szó, mert az alkatrészek mint félkész termékek vámja jóval alacsonyabb. Mivel a felmerülő problémák — főleg a nemzetközi munkamegosztás elvének alkalmazásával — nem mindig könnyen és egyértelműen dönthetők el, a többiek tartanak attól, hogy az ilyen rendelkezéseket egyszerű behozatali korlátokká alakítják át.

> Az eredetszármazási szabályrendszer egyoldalú megváltoztatásához a Közösségnek nem fűződik semmilyen érdeke. Célja a gyártási folyamat egészének Európába hozása. Ezt egyes Japán cégek aránylag gyorsan felfogták. Nemrég előfordult, hogy egy Japán beruházó, a Mitsubishi Aachenben kb. 6 millió Ecu közösségi támogatásban részesült itt létesített üzemegysége beindítására. Miért ne kerülhetne a jövőben egy magyar vállalkozás is ugyanilyen helyzetbe?

A Közösség új, az állami megbízásokra irányuló szabályait árgus szemmel figyelik a nem tagállamok. A Minisztertanács 1990-ben határozatot hozott az úgynevezett „érzékeny" szektorokban történő vásárlásokról. Ezek az energia, a vízellátás, a távközlés és a fuvarozás. A határozat célja a verseny fokozása és a diszkrimináció leépítése. Itt érdemes megemlíteni, hogy a 12-es csoport állami megrendelései évi 600 milliárd Ecura becsülhetők, amelyeknek csupán 2%-a jut el egy másik tagállamba, míg a kívülállók szállításai még ennek is csak töredékét teszik ki.

Főleg az Egyesült Államoknak okoz nagy nehézséget az a rendelet, amely értelmében az árajánlatoknak legalább 50% erejéig közösségi részesedést kell magukban foglalniuk. 3%-os árkülönbség esetében a tagállamok ajánlatait részesítik előnyben.

Az Európai Közösség hajlandó a problémakörről a GATT összejöveteleken tárgyalni. Megjegyzendő, hogy hasonló, az állami bevásárlásokat országos monopoliumként kezelő előírások más külső országokban is léteznek és ezért nem lenne méltányos, ha az EK ezen a téren egyoldalú engedményeket tenne.

A nem tagállamok szorongva várják, hogy 1992 után a kölcsönösség elvét szigorúbban fogják alkalmazni. Konkrét esetben ez azt jelentené például, hogy kívülálló országok bankjai csak akkor kapnának működési engedélyt belföldön, ha ugyanakkor közösségi bankok is alakulhatnak országaikban. A kompromisszumos megoldás módja a következő: a nem tagállamok bankjait már most úgy kezelik, mint saját bankot; újonnan létesülő pénzintézetek pedig csak a kölcsönösség elve alapján kezdhetik el tevékenységüket. Itt is megérhető, hogy az EK nem fog egyoldalú kedvezményeket felajánlani.

Magyarország európai lehetőségei

Miután megvilágítottam a Nagy Piacnak belső és külső aspektusait, vizsgáljuk meg Magyarország európai lehetőségeit a Piac létrejötte után. Magyarországnak, hogy a jelenlegi átmeneti nehézségeken alapuló súlyos válságból kilábaljon, szüksége van az intézményes reformok minél hamarabbi megvalósítása mellett a sokoldalú együttműködés megindítására, erős partnerekre van szüksége. A geopolitikai helyzetből kifolyólag több opció jön számításba, miközben az elérhető integrációs fokot és a várható eredményeket illetően jelentős különbségek merülnek fel.

Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST)

A KGST további fennmaradására nem látok sok reményt. A párhuzamos és kiegészítő katonai szövetséget, a Varsói Szerződést immár hivatalosan éppen Budapesten szüntették meg nemrég. Az év elejétől dollárelszámolásra való áttérés, a kereskedelem drasztikus zsugorodása, az egymástól való elzárkózás jelenségei a felaprózás és a gazdasági dezintegráció felé mutatnak. Ha még tekintetbe vesszük a Szovjetunió instabilitását, egy új kelet-európai integrációs tömb létrehozása nem sok reménnyel kecsegtet. Talán Közép-Európában egy kisebb és lazább tömb jön majd létre Magyarország, Csehszlovákia és Lengyelország között (Visegrádi találkozás).

Ennek ellenére én is le szeretném szögezni, hogy Magyarországnak nem kellene teljesen lemondania keleti piacáról, főleg a Szovjetunió óriási még kiaknázatlan lehetőségeiről, különben mások fogják azt elfoglalni (EK, Japán, USA). A földrajzi fekvésből kifolyólag szintén előnyösebb a meglévő infrastrukturális berendezéseket tovább használni mint újabbra áttérni (gáz és olaj vezetékek).

Bilaterális és multilaterális együttműködés

Magyarországnak sok állammal van két- és többoldalú kereskedelmi kapcsolata. Tagja továbbá a GATT-nak, a Világbanknak, a Nemzetközi Valutaalapnak és az Európatanácsnak. A nemrég létrehozott Pentagonálé (Csehszlovákia, Ausztria, Jugoszlávia, Olaszország és Magyarország együttműködése) a regionális együttműködés újfajta típusát képviseli, s eredményeit még a jövőnek kell meghoznia. Ezek a kooperációs formák szükségesek, de nem elegendőek. Magyarország egy aránylag kis ország, számára nem marad más lehetőség, mint betársulni egy már létező és eredményesen működő integrációs

tömbbe. Itt csak két csoport jön számításba, az EFTA és az Európai Közösség.

Európai Szabadkereskedelmi Társulás (EFTA)

Az EFTA aránylag laza gazdasági csoportosulás, melynek együttes tevékenysége csupán a szabadkereskedelemre korlátozódik. Minden tagállam saját vámtarifát alkalmaz a kívülálló országokkal szemben, míg pl. az EK-nek közös vámrendszere van. Az EFTA-n belül nincs szó igazi politikai, gazdasági vagy pénzügyi együttműködésről, mint az EK-ben. A jövő Belső Piaca ezekre az országokra is nagy vonzó hatással van, az eddigi tartózkodást felváltotta az érdeklődés és az óvatos közeledés politikája. Jelenleg tárgyalások folynak az EK és az EFTA között az „Európai Gazdasági Terület" kialakításáról. Ennek az új kezdeményezésnek fő célja az EK és az EFTA országai közötti szabadkereskedelem és a verseny megerősítése. Lényegbeli haladás a megegyezés terén eddig nem észlelhető főleg a döntéshozási illetékesség körüli nézeteltérések miatt.

Magyarország számára néhány előnnyel járna az EFTA-tagság:

— a felvétel aránylag egyszerű lenne, és előnyt jelentene, mivel a vámmentesség következtében a szükséges behozatali cikkek ára csökkenne. Az általános magyar versenyképesség gyengesége következtében ez bizonyos kockázatokkal is járna, főleg a kereskedelmi mérleg alakulását illetően;

— Magyarország az EFTA révén szert tehetne a jövő „Európai Gazdasági Terület" és ezzel a Belső Piac egyes előnyeire, politikai, gazdasági és pénzügyi elkötelezettség nélkül;

— EFTA-tagként Magyarország valamivel könnyebben juthatna be az Európai Közösségbe. Példa erre Dánia, az Egyesült Királyság és Portugália felvétele.

Hátrányos lehet az EFTA-val való együttműködés, ha ezáltal az Európai Közösség felé való orientáció gyengülne. Egy másik hátrány, hogy az EFTA csak átmeneti tömörülésnek tekinthető, mivel mindegyik tagja több vagy kevesebb érdeklődést tanúsított már az EK-hez való csatlakozás iránt; középtávon teljes felbomlása várható.

Végeredményként megállapíthatjuk, hogy az egyedüli stabilitást felmutató, jövőbeli perspektívát nyújtó gazdasági és politikai csoportosulás az Európai Közösség.

Európai Közösség

A keleti tábor felbomlása egyben új lökést adott az európai integráció irányának is. Míg eddig csupán a 12-ek gazdasági és társadalmi kapcsolatának elmélyítéséről volt szó, most egészen más lehetőségek is nyíltak a szocializmust levető országok bevonásával. Hosszútávon Magyarország számára is ez lenne az egyedüli járható út, mivel közvetlen szomszédságba került a világ gazdasági és szociális viszonylatban legerősebb és legmagasabb színvonalú államközösségével.

Középtávon a csatlakozás a fennálló, főleg gazdasági jellegű különbségek miatt nem várható. Magyarország általános színvonala alacsonyabb a legszegényebb tagállam, Portugáliánál is. A közvetlen felvétel olyan átállási sokkot idézne elő, amelyet a magyar gazdaság nem birna ki. A jelenleg versenyképtelen magyar piacot elöntenék a többi tagállam termékei és szolgáltatásai, továbbá olcsó beruházási lehetőséget nyújtana az „Eurótőkének", amivel a teljes kiárusításnak tenné magát ki az ország. A magyar ipar még nagyjában felkészületlen a kemény nyugati típusú versenyre. Az is valószínű, hogy egyes fejlődő országok mintájára erős saját termelőkapacitás helyett inkább olcsó munkaerőszállító szerepet töltene be csupán, és a kitermelt haszon nagyobb része az országon kívül kerülne. Tehát az integrációtól várható fellendülés jónéhány konkrét hátránnyal is járna. Ilyen alapon jogos a kérdés, hogy a Magyarországon gyakran hangoztatott 1995-ös belépés reálisnak mondható-e?

Egy másik lényeges ellene szóló pont abban áll, hogy a Közösség jelenleg elsőbbséget tulajdonít a meglévő integráció elmélyítésének mint a Belső Piac, a Gazdasági- és Pénzügyi Unió és a Politikai Unió. Csak a Belső Piac megvalósítása után kerülhet szerintem sor újabb, főleg EFTA-tagok felvételére. Ezért az együttműködés más formáit kellene közben szorgalmazni, amelyek közbülső lépcsőként szolgálhatnak egy későbbi csatlakozás előkészítéséhez.

A csatlakozás közbülső lépcsői

Phare program és a G-24

A nyugathoz való közeledés első lépésének tekinthetjük az EK *Phare* nevű programját.

Ennek története nagyjából a következő: a közép-európai fordulatokra való tekintettel és ezekre reagálva az 1989-es párizsi „boltív" csúcstalálkozó alkalmával a hét vezető ipari ország felkérte az Európai Közösség Bizottságát, hogy hangolja

egybe a Magyarország és Lengyelország gazdasági átalakítására szolgáló segélyakciót. 17 más nyugati állam azonnal csatlakozott ehhez a kezdeményezéshez, amivel kialakult a 24-ek csoportja.

A múlt év folyamán a segélyakció hatáskörét kiterjesztették a többi kelet-európai országra is, Albánia és a Szovjetunió kivételével. A G-24 név alatt szereplő akció főleg a piaci nyitás, a gyáripar fejlesztésére, a mezőgazdaság és környezetvédelem, oktatás és újabban az engergiaellátás céljait szolgálja.

További fontos lépésként létrejött a londoni „Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank"; feladata a kelet-európai ipari fellendülés beindítása. Ezen cél érdekében előnyös kölcsönöket fog magánvállalkozások rendelkezésére bocsátani. A bank rövidesen elkezdi működését. Az Európai Beruházási Bank, a Nemzetközi Valutaalap és a Világbank is részt vesznek a G-24 munkájában.

Az Európai Közösség külön akciót indított a keleti szomszédok megsegítésére az említett Phare néven. Az 1990-ben és 1991-ben Magyarország részére folyósított összeg elérte a 200 millió Ecut. A nem visszafizetendő segély kb. ugyanazon szektorok támogatására szolgál, mint a G-24 esetében. A múlt évben az EK 870 millió Ecus kölcsönt bocsátott Magyarország rendelkezésére fizetési mérleg egyenlege biztosítása céljából.

Itt említjük meg, hogy a G-24 már több mint 5 milliárd Ecu-val nyújtott segitséget az országnak s ebben az EK nagy szerepet játszik.

Kereskedelmi és gazdasági egyezmény

A kétirányú együttműködés első eredményeként, már a 70-es években létrejött bizonyos területeken szektoriális egyezmények Magyarország és a Közösség között (vas, textil). Az első átfogó kereskedelmi és gazdasági keretegyezmény 1988-ban került aláírásra, amelyet más keleti országokkal kötött egyezmények követtek. Ez a szerződés előirányozta:

— a mennyiségi korlátok három lépcsős megszüntetését a GATT szabályai szerint;
— a kereskedelem fokozását;
— bizonyos előírásokat a vámszabályok terén;
— a gazdasági együttműködés elősegítését az iparban, valamint a szállítás és energia terén;
— egy közös bizottság létrehozását a fennáló problémák megtárgyalására.

Európa Egyezmény

A közép- és kelet-európai és ezen belül a magyarországi események olyan gyorsasággal haladnak, hogy nem egészen két évvel az előbb említett egyezmény után, melyet már csak első generációsnak neveznek, jogosulttá és szükségessé vált egy jóval messzebbmenő együttműködés beindítása. Ennek érdekében időközben megkezdődtek a tárgyalások. A társadalmi és gazdasági átalakulás terén három élenjáró ország, Magyarország, Lengyelország és Csehszlovákia felé már a társulás megvalósulására irányuló második generációs vagy „eurózsargonnal" élve „Európa Egyezmény" kidolgozásán munkálkodik a Közösség.

A jelenlegi adott körülmények között a belépésen kívül ez a társulási szerződés az integráció legmagasabb szintje, amit a Közösség fel tud ajánlani nem tagállamoknak. Pozitív fejlődés esetén ez az együttműködés előfutára lehet a teljes csatlakozásnak, amint azt Görögország példája mutatja. Ennek jegyében a Bizottság már a múlt évben bejelentette, hogy a társulás nem képez akadályt egy esetleges későbbi felvételt illetően.

Az Európa Egyezmény célkitűzései a következők:

— az új európai rend megerősítése;

— egy stabil bizalmi légkör megteremtése, ami elősegíti a politikai és gazdasági fejlődést különös tekintettel a beruházások ösztönzésére és a kereskedelem fellendítésére;

— a piacgazdaságra való áttérés és a nemzetközi gazdasági rendszerben való részvétel támogatása;

— a kulturális együttműködés elmélyítése és az általános információcsere.

A fent kitűzött célok elérése érdekében a „négy szabadság" megvalósítása, valamint a szabad kereskedelem kibontakoztatása és a gazdasági együttműködés áll előtérben. Az intézményes együttműködés erősítésére társulási szervek fognak alakulni, amelyek keretén belül a felekkel rendszeres konzultációra kerül sor (asszociációs tanács, közös parlamentáris bizottság, stb.)

Összegezés

Magyarország európai lehetőségeiről szólva, az ország cselekvési terének négy fajtáját fejtettem ki, különös tekintettel a Belső Piacra. Miközben remélem az is kiderült, hogy személyesen az Európai Közösséghez való csatlakozás híve vagyok, meg kell állapítanom, hogy Magyarország erre a nagy lépésre a jelenben és a közvetlen jövőben még sem gazdaságilag, sem tár-

sadalmilag nincs felkészülve. Minden más, kevésbé szoros együttműködésre azonban egyaránt szükség van és adódik is lehetőség. Ezeket kellene most intenzíven szorgalmazni, hogy a belépésig vezető út minél rövidebb legyen. Az Európa Egyezmény kerete a legmegfelelőbb eszköz a közeledésre. Ebben az összefüggésben fontos döntés volt a magyar kormány részéről 1990-ben, hogy nemzeti törvényhozását egybehangolja a már érvényben lévő közösségi rendszabályokkal.

A felzárkózást illetően az államon kívül a társadalom többi részének is ki kell vennie részét az átalakulás munkájából. Itt megemlítendő, hogy vállalati szinten már elég sok kapcsolat jött létre nyugati partnerekkel. A kelet—nyugati *joint venture*, a közös cégalapítások száma Magyarországon már több mint 5000 és ezzel a legmagasabb az új keleti demokráciákban. A privatizációs program eredményei nagyban közre fognak játszani abban, hogy milyen sikeres lesz a társadalmi átalakulás és az Európához való felzárkózás.

A Nagy Belső Piac rövidesen konkrét és kemény gazdasági realitássá válik és nagy kihívást jelent az egész világ számára. Az 1985-ös Fehér Könyv 300 javaslatából 200 már megvalósult. Amennyiben betartják a kitűzött határidőt, másfél év múlva a mindennapi élet meghatározó valósága lesz. Ez az állomás minden bizonnyal nem jelenti az európai egyesülési folyamat záró fázisát. A Közösség vonata robog tovább és a következő állomáson, a Gazdasági és Pénzügyi Unión át a Politikai Unió felé halad. Egyetlen európai ország sem engedheti meg magának, hogy a jövő Európájába tartó nagy közös vonatról lemaradjon.

Végkövetkeztetésem abban áll, hogy Magyarországnak a legelőnyösebb, ha minnél hamarabb alkalmazkodik a demokratikus nyugati államformán alapuló szociális piacgazdaság rendjéhez. Magyarország jövője csak ebben a közegben biztosított, bár amint már említettem, a teljes integráció még nem valósítható meg.

Források

Completing the internal market, White Paper from the Commission to the European Council, June 1985 (Office for Official Publications of the European Communities). — *Association Agreements with the countries of central and Eastern Europe: a general outline.* Communication from the Commission to the Council and the Parliament, Brussels, 27 August 1990. Doc. COM (90) 398 final. — *Eén grote markt zonder grenzen*, Luxemburg, Bureau voor officiële publicaties der Europese Gemeenschappen. — Cecchini, P. e. a. *Alles op alles voor Europa, de uitdaging 1992*, Amsterdam 1988. — *Union économique et monétaire, Commision des Commu-*

nautés Européennes. Communication de la Commission du 21 août 1990, Luxemburg, Office des Publications Officielles des Communautés Européennes. — Devuyst, Y.: *The United States and Europe 1992.* Journal of World Competition 1990. pp. 29—42. — Prof. Dr. J. Steenbergen: *EG/EFTA en de Europese economische ruimte,* Sociaal Economische Wetgeving, Zwolle (NL)/Antwerpen (B), Januari 1991. pp. 15—29. — Kostrzewak and Schmieding H: *EFTA option for the Reform States of Eastern Europe.* The World Economy, London, Vol 12, June 1989 no. 2 pp. 501—514. — *Horovitz, Dan: EC—Central/East European relations:* New *principles for a new area,* Common Market Law Review 27, Leyden (NL), 1990. pp. 259—284. — *Décision du Conseil du 21. 11. 1988 concernant la conclusion de l'accord entre la Communauté économique européenne et la République populaire hongroise concernant le commerce et la coopération commerciale et économique,* Journal officiel des Communautés européenne, No. L 327, pp. 1—34. — *La Communauté Européenne et ses voisins de l'est,* Office des Publications Officielles des Communautés Européennes 1990. — Bolz, K.: *Implications of the EC Internal market for relations with Eastern Europe,* Eastern Europe, Jan/Feb 1990, pp. 36—43. — Hrbek, R.: *The EC and the Changes in Central and Eastern Europe,* Interneconomics, May/June 1990, pp. 131—139, Hamburg (HWWA-Institut für Wirtschaftsforschung). — Eeckhout, P.: *Een nieuwe handelspolitek voor Midden-en Oosteuropa,* Sociaal Economische Wetgeving, december 1990, pp. 868—886.

CZIGÁNY IMRE

Magyar perspektívák az ezredforduló küszöbén

Magyar perspektívák elemzése az ezredforduló küszöbén egészen új dimenziók feltárását is jelenti.*

Az elmúlt két év többet változtatott Európa arcán, mint bármely korszak a világháború óta. A jelenlegi politikai viszonyok láttán megállapíthatjuk, hogy a háború utáni béke rendjének egyik eleme sem élte túl 1989-et. A rendszerek közötti ideológiai és gazdasági versenyfutás véget ért és Adam Smith, a piacgazdaság szellemi atyja, Marx feletti győzelmével végződött.

A vasfüggöny leomlása következtében Európa szerkezeti felépítése szétesőben van és az átrendezés megkezdődött. Merőben új és más helyzet előtt állunk, radikális történelmi korszakváltás tanúi vagyunk, amely radikalitása mind keleten, mind nyugaton, de világviszonylatban is egyaránt felkészületlenül érte a vezető politikusokat és az érintett társadalmakat.

Európa szovjet befolyás alatt állt része eddig nem tapasztalt, őszinte érdeklődés középpontjába került. Nem telik el egy nap sem anélkül, hogy a nyugati médiák ne foglalkoznának valamilyen formában a szegény keleti rokonokkal. Az események hatására két új és ellentétes alapgondolat hatolt be a politikai közvéleménybe. Az első a nagy Európa elképzelése, amely a „közös európai ház" értelmében magában foglalja a keleti országokat is. A második az újabb elszakadás veszélye, mivel most a régi vasfüggöny helyett a jólét nem kevésbé áthághatatlan válaszfala tornyosul fel és különít el népeket és országokat. Az új válaszfal konkrét valóságát jól szemlélteti a keletről nyugat felé megindult menekült emberáradat jelensége. A múlt év folyamán több mint félmillió személy kért menedékjogot nyugati országokban. Amennyiben a jóléti szintkülönbség ilyen mértékben hosszútávon fennmarad, a népvándorlás új korával kell számolnunk térségünkben beláthatatlan szociális következményekkel. Ezen ellentét áthidalása és a különbségek csökkentése egyaránt áll kelet és nyugat érdekében.

A jelenlegi kiinduló helyzetben igen fontos a másik irányadó fél rendszerének, lehetőségeinek és boldogulása okainak alapos tanulmányozása, hogy minél többet sajátítsunk el a magunk hasznára. Ezért rám hárul az a feladat, hogy az előző

* A szerző a témával kapcsolatban saját véleményét fejti ki, amely nem tükrözi szükségszerűen az Európai Közösség álláspontját.

tanulmányok alapján összefoglaljam és magyar szempontból értékeljem a nyugati életforma jellemzőit, vagy akár megfordítva: nyugati szempontból a magyar helyzetet. Megpróbálok néhány következtetést levonni, amelyek bizonyos útmutatásként szolgálhatnak.

Útkeresés, stratégiák

Kezdetnek feltehetjük a kérdést, hogy melyik úton induljunk el. Az eddigi ösvény keskenynek, járhatatlannak bizonyult és általános társadalmi, valamint egzisztenciális zsákutcába vezetett. Az újrakezdés első és döntő lépése a rendszerforma helyes megválasztásában rejlik, mert a most kijelölt úton kell majd az országnak haladnia.

1. Rendszerforma választása

Elsőnek röviden összehasonlítanám a szocializmus és a szociális piacgazdaság rendszerét alapvető fogalmi és tartalmi tisztázások végett, amelyek egyben megvilágítják, hogy miért mutatkozott életképesebbnek és felsőbbrendűnek a nyugati modell.

Az egyik oldalra a kollektív kényszer jellemző, míg a másikon minden az egyéni és általános szabadság jegyében történik.

Egy aránylag kis klikk diktatúrájával a többség akaratán nyugvó demokratikus államforma áll szemben.

Az önkényesség és a kényszerköztulajdon helyett általános jogrend- és biztonság, valamint a magántulajdon tiszteletbentartása uralkodik.

A szocialista intézményesített visszaélés helyett a hatalommegosztás és annak ellenőrzése áll előtérben.

Mindennek gazdasági vetületeként a központi irányítású tervutasításos rend helyett a piac és verseny decentralizált mechanizmusai játszanak döntő szerepet a termelés iránya, tartalma és nagyságrendje meghatározásában, valamint a javak elosztásában.

Keleten a szocializmus tapasztalati, ellenőrzés nélküli ideológiára alapozott társadalmi formát hozott létre, amely bizonyos dogmákhoz kívánta igazítani az életet a saját képére és hasonlatosságára akart embert faragni. Ezzel kirekesztette az embert és a társadalmat önmagából és létét alapjaiban hamisította meg. Nyugatra az ideológiák és dogmák hiánya jellemző, mivel az élet valóságát próbálják inkább megérteni, elméleti rendszerbe foglalni és mindezt az emberhez igazítani, miközben néhol ellentétes nézetek és álláspontok

alakulhatnak ki a helyes módszert és eljárást illetően (monetarizmus, keynezianizmus).

Mindebből azt a tanulságot vonhatjuk le, hogy itt két egymást alapjában kizáró, össze nem egyeztethető rendszerről és koncepcióról van szó. Valótlan gazdasági összefüggésekből és hamis tényekből indul ki az az elképzelés, hogy a szociális piacgazdaság egyes elemei átvételével egy jobban működő, de szocialista rendszert lehetne létrehozni, amely kiküszöböli a piacgazdaság „igazságtalan" elemeit és megőrzi a szocializmus úgynevezett humánus részeit. Az erre irányuló próbálkozások lehetetlenségére és az alternatívának fogalmazott versenyszocializmus megalapozatlanságára már többen rámutattak nyugaton, nem ismételem meg érvelésüket. Ezért a kettő szembeállítása egy feltételezett harmadik út keresése szempontjából mesterséges és értelmetlen. Ebből az következik, hogy gazdasági téren harmadik út nem létezik. Amint a tanulmányokból kitűnt, a szociális piacgazdaság egyik alapvető jelensége a pluralizmus, vagyis a modellsokaság, mivel egy magát állandóan saját magából felújítani képes, dinamikus, a mindenkori helyzethez és adottságokhoz leginkább alkalmazkodni tudó rendszerről van szó. Az elmondottak alapján minden, ami nem szocializmus, a szociális piacgazdaság egyik válfaja kell hogy legyen.

Ha mégis egy lehetséges harmadik útról beszélünk, annak esélyeit inkább másban, a követendő stratégiák kiválasztásában látom. Az elmaradottságnak vannak bizonyos előnyei is, mivel tanulhatunk az előttünk járók hibáiból és eredményeiből. Bármilyen fennálló probléma megoldására a pozitív vagy negatív példák sorozata áll rendelkezésünkre, amelyből meríteni lehet. Tehát a feladat abban rejlik, hogy bizonyos negatív fejlődési irányokat — amelyekben egyébként nyugat sem szűkölködik — és az ott már felismert zsákutcákat átugorjuk, ami által lényegesen felgyorsíthatjuk az optimális intézményes keretrendszer létrehozásának folyamatát. Próbáljunk tehát a modellsokaságból válogatni és mindenünnen csak a legjobbat venni mintául. Erre két példát szeretnék említeni.

A környezetvédelem terén elkövetett hatalmas mulasztások alól a nyugati gazdaságok sem kivételek. Erős ellenállóképesség szükséges ahhoz, hogy rövidlejáratú, főleg pénzbeli előnyök csábítása kedvéért szem elől ne tévesszünk hosszúlejáratú alapérdekeket, amelyek között első helyen említendő a gazdasági tevékenységet, de az egész emberi létet körülvevő és azt egyáltalán lehetővé tévő természeti keretünk épen tartása. A természetet illetően nincsenek már a földön szabad, gazdátlan terek, amely kárára tehermentesíthetjük magunkat. Első pillantásra úgy tűnhet, mintha a pi-

acgazdaság sem lenne képes ezen alapvető probléma megoldására megfelelő válaszokat nyújtani. De ha jobban megvizsgáljuk a tényeket, kiderül, hogy nem a modell tökéletlen, hanem szűkkörű érdekek és csoportegoizmusok túlzott előtérbe helyezése miatt hiányosan és nem ott alkalmazták, ahol kellett volna. Amennyiben a haszon — befektetés elemzés módszerét kiterjesztik a természetben okozható károkra is, egyértelmű választ kapunk a gazdasági tevékenység helyes irányára és nagyságrendjére. Itt radikális következetességre van szükség, hogy elejét vegyük annak, hogy az új kapitalizmus nyugati hátszéllel, továbbá párosulva beidegzett szocialista nemtörődömséggel megpróbálja a még zsenge demokrácia kezdeti nehézségeit kihasználni és minél több saját költséget a köztehervíselés nyakába varrni. A szubszidiaritás és az okozói elv átfogó bevezetése és hamis kompromisszumok nélküli szigorú végrehajtása elsőrangú követelmény, ha az országot az organikus, az egészre kiterjedő egyenletes fejlődés útjára akarjuk vinni. A nyugati zöldek sokévi a társadalmakat átható meggyőző munkájának eredményét az új magyar rendszer magáévá tévén, a környezetvédelem alkotmányi rangba való emelésével egyszerre a világ élvonalába kerülhetne.

Azt is idejében fel kellene ismerni, hogy a szakszervezeti érdekképviselet mai nyugati formája gátlóan hat a termelés, foglalkoztatottság, növekedés, versenyképesség és az általános jólét pozitív alakulására, nem beszélve a munkanélkülliekkel való szolidaritás teljes hiányáról. Ami a munkanélküliséget illeti, az ország nem engedheti meg magának hosszútávon a fizetett semmittevés luxusát nyugati módra, itt is új utak járása biztosíthat megoldást. Alapvető irányadási feladatokról van ezen esetekben szó, amelyek helyes vagy helytelen megoldása hosszú időre meghatározhatja egy népgazdaság haladásának vágányát és tempóját.

Ami a Mustó István által tárgyalt csoportérdekek megnyilvánulását, befolyását és hasznosságát illeti nemzetgazdasági szinten, az előbb említett győztes Adam Smith tana legalább ezen két példa esetében bizonyos módosításokra szorul.

2. Rendszerváltás

Gazdsségi szakemberek megállapítása szerint nyugaton sem állítottak fel olyan elméleti modellt, amely egy politikai diktatúrán alapuló tervutasításos szerkezet demokratikus államformára és decentralizált piacgazdasági rendszerré való átalakítására alkalmazható lenne. Ez tulajdonképpen az egyedüli, de ugyanakkor a fő nehézség, amely leküzdésére a szabad

világ nem szolgáltat semmilyen példát. Habár a probléma már felmerült egyes fejlődő országok esetében, a megoldásra történt kísérletek csupán részben vehetők modellként, mivel sehol sem volt egy átfogó rendszerről szó, amely több országot ilymódon egyesített volna. A társadalmi és kultúrkörbeli háttérkülönbségek miatt szintén csak fenntartásokkal vehetők alapul. Ezen hiányosságokból és a belőlük eredő bizonytalanságokból kifolyólag óvni szeretnék mindenkit a gyorsan ható csodareceptek hirdetőitől. Itt hosszútávú kemény felzárkózó munka előtt áll az ország, amely gyümölcsei egyelőre csupán a szabadság által megteremtett szellemi síkon élvezhetőek mindenki számára, de anyagi téren még nem. Ami a rendszer- vagy szerkezetváltást illeti, általában nem vonnak éles határt a négy szféra között, amelyet tanulmányi hetünk felépítése is tükröz (politikai, gazdasági, társadalmi és szellemi), hanem a politikai váltástól remélik a többi szférához tartozó javulás bekövetkezését. Ebben az összefüggésben nem győzöm eléggé hangsúlyozni a Mustó István előadásában felvázolt aszinkron fejlődési folyamat és a belőle eredő fáziseltolódások elkerülhetetlen mivoltát, ami meghatározza az elvárások idő- és nagyságrendi helyességét. Ez a négyes megkülönböztetés rendkívül fontos, nem lehet elválasztani részeit egymástól, mindegyikkel egyszerre kell foglalkozni. A következőkben a politikai/gazdasági és részben társadalmi váltás fázisait szeretném tovább részletezni, a szellemi területre később térek ki. Egy másik lényeges különbség a régi és az új rendszer között a piacgazdaság elvi tervezhetetlenségében rejlik. Ennek ellenére nagyjából három fázist különböztethetünk meg a társadalmi-gazdasági átalakítás terén, amelyek sorrendje és végrehajtásának szükségessége egyaránt érvényes minden keleti országra, csupán időbeli eltérések adódhatnak, de ezek lényegesek.

Az első fázisra az általános leépítés folyamata jellemző. Ez a folyamat a következő pontokban foglalható össze, (a sorrend csak hozzávetőleges, mert jobbára párhuzamos feladatokról van szó):

— A termelőeszközök, mint minden gazdasági tevékenység alapja, hamis allokációjának felszámolása a felesleges munkahelyek leépítésével, a munkaerő átcsoportosításával, és a veszteséges üzemek bezárásával. Frikcionális, átmeneti munkanélküliség létrejötte.

— Az árrelációk helyreállítása, főleg állami támogatások megszüntetése útján.

— Az intézményes jogi keret megteremtése.

— A politika és a gazdaság elválasztása egymástól, az állam visszavonulása a gazdasági életből, privatizálás.

— A szocialista kereskedelem összeomlása, a belső piac és általános versenyviszonyok megteremtése. Első, kisebb méretű piacgazdasági próbálkozások, főleg a fogyasztói ipar

és a szolgáltatások terén. Megemlítendő, hogy a magyar gazdaság nem várt sikereket ért máris el az export átcsoportosítása és a nyugati devizabevételek fokozása terén.

A második fázis az iránykeresés jegyében zajlik le. Itt a következő lépések megtételére kerül sor:

— Az intézményes keret széleskörű befolyása, a társadalmi érdekcsoportok kialakulása és a jogrendszer megszilárdulása.

— A piaci viszonyok terjedése az új árstruktúrán tájékozódó kereslet—kínálati arányok alapján.

— A bizalmi légkör javulása következtében nagyobb számú külföldi beruházásokra kerül sor, ami az átmeneti munkanélküliség csökkenését eredményezi.

— A termelőerők átcsoportosítása folytán nagyobb mértékben beindul a külkereskedelem az immár új partnerek között.

Az Európai Közösséghez való csatlakozás legkorábbi időpontja ezen fázis végére tehető. Amennyiben sikerül lépést tartani a Belső Piac által kifejtett gazdasági dinamikával, sor kerülhet arra, hogy Magyarország az első EFTA államokkal együtt válik taggá.

A harmadik szakasz már a nyugati típusú növekedő gazdaság mintájára fog megindulni. Fő mozzanatai a következőkben foglalhatók össze:

— A szerkezeti átállás után a belpiac kiterjed az összes termelési ágra és átveszi a szabad árképzésen át a nemzetgazdaság közvetett irányítását.

— Átlagon felüli növekedési hányadok a termelés, a foglalkoztatottság és a kereskedelem terén az átmeneti (frikcionális) munkanélküliség megszüntével.

— A külkereskedelembe és nemzetközi munkamegosztásba való immár nagyszabású, egyenrangú bekapcsolódás a fizetési mérleg pozitív alakulásával. A nemzet tartalékai feltöltődnek, csökken az adósságállomány és elkezdődik az infrastrukturális veszteségek felszámolása.

— A nemzeti jövedelem eléri az európai átlagot.

Legkésőbb az utolsó növekedési fázisban szükséges lesz az európai integrációhoz való teljes felzárkózás. Az összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételek mellett induló volt NDK esetében az első két fázis megvalósítását 1994-re teszik. A nagyságrend érzékeltetésére hozzáteszem, hogy ebben az évben kb. 200 Mrd.DM támogatásban részesül az állami háztartásból.

A rendszerváltás útvesztői jól illusztrálhatók a német egyesítés esetében. Annak ellenére, hogy az öt új tartomány a világ leggazdagabb, legjobban működő társadalmi struktúrával ren-

delkező fejlett és kiegyensúlyozott országához csatlakozott, a nehézségek gigantikus méreteket öltenek, amelyek leküzdésére hiányzik a módszertan, a *know-how*. A felmerülő problémákra ismertetnék néhány adatot:

> A nagyszabású nyugatnémet anyagi támogatás ellenére a munkanélküliség átlépte a 800000-et, ami megfelel a foglalkoztatottak 9%-ának. További több mint két millió személy kényszerült csökkentett munkaidőben dolgozni. A struktúraváltozás következtében három éven belül kb. 4 millió munkahely megszűnik, amivel kb. 1,5 millió új munkahely létesítése áll szemben. Ha nem sikerül minél hamarabb átváltani a harmadik növekedési fázis nagyszabású munkahelyteremtő vágányára, eredményként 2,5 milliós struktúrális munkanélküliség alakulhat ki. Az érdekesség kedvéért megjegyzem, hogy a német egyesítés ugyanakkor a nyugati részeken gazdasági *boom* (átmeneti fellendülés) állapotot hozott létre.

Távolságok

A következő fejezetben azt vizsgáljuk, hogy az új magyar társadalom felépítéséhez milyen külső segítségre számíthat időbelileg és nagyságrendileg.

1. Nemzetközi szolidaritás

Kelet-Európa felé világméretben irányul a szolidaritás és a segítésre való készség hulláma. Az eddig nyújtott segély összege, amelyet vagy adomány, vagy kölcsön formájában bocsájtottak rendelkezésre bilaterális és multilaterális alapon, egyes számítások szerint időközben elérte a 30 Mrd. Ecu-t, ami kb. 3000 Mrd. Ft-nak felel meg. Magyarország része 5 Mrd. Ecura rúg. Ha nem tévedek, a világháború után Európa nyugati országai a Marsall terven belül alacsonyabb támogatásban részesültek. Ez az összeg megközelíti az Európai Közösség struktúrális fejlesztési alapjaiból eszközlendő egyévi kiadásait. Nyilvánvaló, hogy a támogatás ilyen mértékben hosszútávon nem tartható fenn. Továbbá meg kell osztani a többi kelet-európai országgal, miközben mindegyik kimeríti a feneketlen hordó fogalmát.

Ami a különben szokásos hosszútávú segélyt illeti, tájékoztatásul szolgálhat a nyugati ipari országok által a harmadik világ számára folyósított összegek nagyságrendje. Ezen a téren az Európai Közösség jár élen, annak ellenére, hogy az évi jövedelme csupán 0,5%-át fordítja fejlesztési célra. Összehasonlí-

tás végett megemlítem, hogy csak a honvédelmi költségvetéseken belül a fegyverkezésre szánt összeg töredékét teszi ki.

A konkurrencia ezért is nagyon erős. A fejlődő országok pedig aggódnak, hogy a keletnek szánt támogatás nem megy-e az ő rovásukra. Az aggodalom nem alaptalan, mert a jelenlegi tendencia az állami segélyezést és a magánberuházásokat illetően egyaránt ebbe az irányba mutat. Viszont Magyarország adósságtörlesztési nehézségei és infrastruktúrális elmaradottsága tényéből kiderül, hogy az ilyen alapon nyújtott segély összege nem elegendő bajaink leküzdésére és az átállás munkájának sikeres végbeviteléhez. De nem is lenne tanácsos ezekre mint állandó bevételi forrásokra építeni, mivel arra még nem volt példa, hogy egy ország csupán külső segélyből talpraállt és meggazdagodott volna. A segélyek tulajdonképpeni értelme és lényege az, hogy feleslegessé váljanak, mivel a saját erőfeszítések kiegészítői lehetnek csupán és nem helyettesíthetik a felelős öntevékenységet.

Azt is szem előtt kellene tartani, hogy milyen méreteket ölthet egy nyugati államközösség politikailag motivált, nyilvános költségvetésből fedezett támogatása. Lényegbeli, igazi fellendülés, további fejlődés, gyarapodás csakis a nemzetközi munkamegosztásba való egyenrangú bekapcsolódás, a komparatív költségelőnyök és a helyi adottságok optimális kihasználása révén jöhet létre. Ehhez beindításként a nyugati magánszektor nagyméretű beruházásaira van szükség, amelyekre a politikai szférának — a magánszektor alkotmányilag rögzített autonómiája következtében — nincs befolyása. Az ezirányú döntések saját törvények alapján jönnek létre, sokkal szigorúbb feltételek teljesítése után, mint a politikai támogatások. Nagyságrendileg számottevő, immár gazdaságilag motivált nyugati beruházásokra viszont csak akkor kerülhet sor, ha — Brunner György tanulmánya értelmében — létrejön és megszilárdul a gazdasági kezdeményezést valóban ösztönző jogi keret és annak intézményes biztonsága.

2. Regionális integráció

Az előbb vázolt összefüggésekből kiderült, hogy a várható külső segély nem lesz elegendő az európai nyugat—keleti színvonalkülönbség áthidalására és a felzárkózásra. A még nyugati mintára megvalósításra váró gazdasági és társadalmi keret sem eredményez és biztosít szükségszerűen gyors fejlődést és állandó, magas szintű jóléti állapotot egy bizonyos ponton túl. Ezt maguk a gazdagabb és jobb helyzetben lévő nyugati országok integrációs, a nemzeti térségen való továbblépésre irányuló törekvései igazolják legjobban. Erre aktuális példát a Nagy Péter tanulmányában vázolt Belső Piac és az „Európai Gazdasági

Tér" szolgáltatta. Ezért az eddig már nyújtott támogatáson túlmenő, nagyobb méretű segély, csak az Európai Közösség integrációs folyamatától várható, amelyben Magyarország mint rendes tag vehet részt.

Most vegyük szemügyre, hogy a szegényebb tagállamok számára létrehozott „horizontális fiskális egyenlítés" rendszere az eddigi tapasztalatok alapján mennyiben felelt meg a Közösség egyik fő kitűzött célja, a regionális diszparitások csökkentése és teljes megszüntetése eléréséhez.

Az Európai Közösség fennállása több mint harminc éve óta hatalmas eredményeket tud felmutatni a gazdasági növekedés, a kereskedelem fellendülése, a javakkal való ellátás és az általános életszínvonal emelése terén. A belső összetermelés értéke 24 év (1960—84) alatt megkétszereződött, a kereskedelem fele idő alatt a hétszeresére emelkedett (1972—84), a nemzeti jövedelem túlhaladta a 4000 Mrd.Ecut, amivel egy vonalba emelkedett az Egyesült Államokkal.

Jelenleg a világ legnagyobb gazdasági tömbje az Európai Közösség, minden kívülálló ország, főleg kelet számára az elsőszámú kereskedelmi partner. Csak egy terület akad, amelyen az elért eredmények inkább szerény haladásról tanúskodnak, ez a szegény és gazdag vidékek közti különbségek csökkentése. Kimutatható, hogy a szupranacionális integráció — annak egyéb elért sikereivel együtt — nem volt képes lényeges javulást előidézni. A Közösség, mint minden más téren, az életszínvonalat illetően is a pluralizmus képét nyújtja. Franciaországban az egy főre eső nemzeti jövedelem Portugália nemzeti átlagának kétszeresére rúg. Még kedvezőtlenebb a helyzet, ha az országos átlagokat regionális szintre bontjuk le. Az olasz Lombardiában a görög, de akár a délolasz átlag jövedelem háromszorosa jut mindenkinek, míg a leggazdagabb és legszegényebb vidékek közti különbség eléri a 6:1-hez való arányt.

Miben áll az integráció által nyújtott segély? Az Európai Közösség saját háztartással és bevételi forrásokkal rendelkezik, amelyek a külső vámbeszedésből, a mezőgazdasági behozatali ár lecsapolásaiból és a nemzeti többletértékadóból (max. 1,4%) tevődnek össze. Az évi költségvetés összege eléri a közeljövőben a 60 Mrd. Ecut. A Közösségen belüli szétosztás kb. 40 Mdr. Ecu, és részben a mezőgazdasági, szociális és regionális alap juttatásain át kerül vissza a tagállamok gyengébb vidékei vagy szektorai támogatására. Tehát minden állam esetében a juttatásokkal saját befizetések állnak szemben, míg a végső egyenleg után szükségszerűen kettéoszlanak nettó befizető és haszonélvezőre. Mivel a második csoportban még Európa gazdag felében is több ország van, mint az elsőben, a nettó támogatás összege nem nevezhető égrengetőnek, főleg, ha még hozzávesszük, hogy a közösségi háztartás a tagállamok nemzeti jövedelme összességének csupán nem egész 1%-a.

Néhány szemléltető példa a fő segélyezett országoknak folyósított juttatások alakulásáról: Portugália és Görögország, a két legszegényebb tagállam, 1988-ban 500, valamint 1500 millió Ecu nettó háztartási hozzájárulásban részesült. Ez az összeg megfelel Portugália egyévi belső értéke 1,5%-ának, Görögország 3,4%-ának. Ebből levonható az a következtetés, hogy egy keleti bővítés esetén a nettósegély összege nem fog arányosan növekedni az új tagok szükségleteivel, mivel csak a rászorulók száma emelkedik, de a nettóbefizetőké nem. A volt NDK a következő három év folyamán évi egy Mrd. Ecu segélyre számíthat a közösségi pénztárból.

Az említett közös piaci példákból és az általános helyzetelemzésből lemérhetjük, hogy az egyes országok fejlettségi fokának és jólétének a tömbön belül nyújtott horizontális segély sem képezi alapját. Ezért hamis ábránd lenne pl. azt hinni, hogy az Európai Közösséghez való csatlakozás automatikusan és rövidtávon német szintű jólétet fog jelenteni. Inkább a magyar nép érettségi fokáról és a haladás iránti készségéről az fog tanúságot tenni az intézményes felzárkózás után, hogy menynyire tud majd élni az adott integrációs lehetőségekkel, és mennyire sikerül a támogatást saját teremtő és multiplikatív erőinek fejlesztésére és gyümölcsöztetésére felhasználnia. Tehát elsősorban tőlünk függ, hogy az európai jóléti skála melyik pontján fogunk kikötni.

De mindez ne tartson vissza abban a törekvésünkben, hogy mielőbb az európai egyesülés részeivé váljunk. Az integráció eddig egyedüli lehetséges és elképzelhető formája és iránya, a Belső Piac, mint átmeneti fokozat a Tizenkettek monetáris és politikai uniója felé, váratlan és erős versenytársat kapott a Közösség északi és keleti bővülése lehetőségével. Jelenleg ez a két, egymással első látszatra ellentétes koncepció (mármint a meglévő elmélyítése és a további bővülés), nyugaton versenyben áll. A két tábor most van alakulóban. Egy markáns véleményt szeretnék itt megemlíteni: Otto Lambsdorf, a német szabaddemokrata párt elnöke nemrég úgy nyilatkozott, hogy „ne felejtsék el egyesek, hogy az Európai Közösség nem Nyugateurópai Közösséget jelent." Nem kis mértékben múlik magukon a kandidátusokon, hogy a mérleg melyik irányba fog végül is billenni. Ebben az összefüggésben Magyarország elemi érdeke a két sebességű integrációs bővülés elvének szorgalmazása. Ez lehetővé teszi egyes országok saját már elért szintje alapján való felvételének pozitív elbírálását, anélkül, hogy más, kevésbé érett országra várnia kellene. Úgy gondolom, politikai megítélés szempontjából most inkább indokolt a keleti bővülés, mint a déli kiegészítés az előbb említett országok esetében.

Ami az európai közvélemény ezirányú beállítottságát illeti, egy nemrég készített közvéleménykutatás alapján a megkérde-

zettek 60%-a úgy vélekedett, hogy az eddigi integráció terjedjen ki a kelet-európai államokra is, s a legtöbb bizalom éppen a magyarok felé irányul. Ennek a pozitív alapállásnak gazdasági szempontból való megerősítéseként szolgálhat a Prognos RT tanulmánya a keleti országok gazdasági potenciálisát és kilátásait illetően. Ez a nemzetközi tekintéllyel rendelkező kutatóintézet a néhai NDK mellett Magyarországot tartja alkalmasnak arra, hogy az összes keleti országban még hátralévő zsugorodási és gyógyulási fázison a leggyorsabban túlessen.

A német ipari és kereskedelmi kongresszus elnöke Hans Stihl, aki különben maga is vállalkozó, budapesti irodájuk megnyitása alkalmával úgy nyilatkozott, hogy a német gazdaság bizakodással tekint Magyarország jövője felé. Egyébként érdekes megfigyelni, hogy a nyugati szakértők általában kevésbé borúlátóan ítélik meg a magyarországi helyzetet, mint belföldi kollégáik. Ennek okát csak részben látom a helyi adottságok nem elegendő, alapos ismeretében. A másik ok inkább a perspektív szemléletbeli különbségeket tükrözi, vagyis ennek itthoni hiányára utal. Feltűnő, hogy hány elemzés foglalkozik a jelenlegi súlyos helyzet feltárásával és magyarázatával, de alig hallani ezen túlmenő, ebből kivezető közép- és hosszútávú stratégiai helyzetfelmérést. Egy példa nem az elemzésre, amellyel egyetértek, hanem csupán a stílusra. Szikra Tamás tanulmánya a Közgazdasági Szemlében a következő rövid címmel jelent meg nemrég: „Gödörben ".

3. Európaiság, magyarság, nemzeti öntudat

Az európai integrációval kapcsolatban kis kitérőt tennék és egy központi fontosságú témához, az európaiságnak a magyarsághoz való viszonyához szeretnék néhány megjegyzést fűzni. Találkozni Magyarországon olyan nézetekkel, hogy az egységes Európa majd eltörli határokat, nemzeti különállásokat és sajátosságokat, mivel azokra már nem lesz szükség. Ez az irányzat Mészöly Miklós *A negyedik út* című könyvének azon tételében csúcsosodik ki, hogy magyarságunkból saját érdekünkben azt tartsuk meg, ami európai.

Ezzel szemben az a véleményem, hogy Európának egészséges, töretlen öntudatú, saját magával és értékével tisztában lévő nemzetekre van szüksége. Minden kultúra fontos és integráns része Európának, éppen ebben rejlik szellemi és lelki gazdagságunk, amiben pl. pozitívan különbözünk Amerikától. Ez a nyugati pluralizmussal teljesen ellentétben álló felfogás alapjában félreismeri az Európai Közösség lényegét. Egység a sokféleségben és sokszínűségben az európai jelszó, ami ugyanakkor az egyetemes katolikus egyház szállóigéje is. Ne próbáljunk sajátos magyar lényünkkel egy feltételezett szürke európai egy-

séglevesbe beolvadni, hívén, hogy ez a haladás helyes, jövőbe mutató iránya. Az ilyetén egyesülést nyugaton sem akarja senki. Inkább keressük és találjuk meg a minket megillető helyet Európa pluralista demokrácián alapuló rendszerközegében és egy sajátos magyar színfolttal gazdagítsuk azt.

Európaiság és magyarság nem képez ellentétet, hanem egy érem két oldalát ábrázolja. Párhuzamos, egymást természetesen kiegészítő jelenségről van szó. Nyomatékosabban fogalmazva, európaiságunk tartó eleme és alapja éppen magyarságunk legyen. Ennek kapcsán szabaduljunk meg pl. a „kis nemzet" összezsugorító, korlátozó kényszerszemléletétől és a belőle eredő eleve lemondásra való hajlamról. Európai viszonylatban nem vagyunk kis ország, még kevésbé kis nemzet, de ha azok is lennénk, ezzel az adottsággal mások nyugaton vígan élnek anélkül, hogy valamilyen identitásbeli zavaruk vagy más problémájuk támadna. Egy dán hazafi, mint egy jóval kisebb nemzet tagja — ami különben nem tartja vissza attól, hogy a belső nemzeti termelés értéke terén európai élvonalban járjon — ugyancsak csodálkozva és értetlenül állna, ha valaki ilyen problémát feltételezne nála. Vízió nélkül nincs jövő, mondta egyszer Roosevelt. Az új magyar társadalom felépítésének egyik alapeleme az a hit kell legyen, hogy ennek a népnek szerepe, feladata, fontossága és jövője van Európában, és eszerint cselekedjünk. De hogy ne csak a saját véleményemet adjam tovább, mindennek hivatottabb szájból való alátámasztására idézném egyik főnökömet, Jean Dondelinger, az Európai Közösség bizottsága luxemburgi tagjának állásfoglalását: „Eurókultúrára nincs szükség. Célunk a nemzeti kultúrák erősítése, mivel a nemzeti identitás minden európai haladás központi eleme." Szerintem ehhez mi magyarok további kommentár és fenntartás nélkül nyugodt lelkiismerettel csatlakozhatunk.

Remények, elvárások, lehetőségek

A továbbiakban visszatérnék a gazdasági elemzéshez és a következőkben azt vizsgálom meg, hogy a magyar jövőre irányuló elvárások, remények nagyságrendje milyen pólusok között mozoghat, pontosabban milyen feltételek teljesítéséhez fűződik egy ország jóléte és gazdasága.

1. Előrejelzés

Az egyik legnehezebb feladat a sok között jelenleg abban rejlik, hogy perspektív távlatba foglaljuk a magyar talpraállás folyamatát, és mind idő-, mind nagyságrendi indikátorokat határozzunk meg. Irányjelzők felállítására az adott áttekinthetet-

len helyzetben senki sem vállalkozhat felelősséggel. A fellépő bizonytalanságokra megintcsak a német példa a legjobb szemléltető. Nincsenek megalapozott számítások sem az egyesítés tényleges költségeit, sem a felzárkózás időtartamát illetően. Ezért csupán összehasonlítás útján, relatív támaszpontokhoz lehet rögzíteni a haladás mértékének megítélését. Bizonyosra vehető, hogy az elérhető színvonalat a volt NDK állapota fogja megszabni. Az öt új tartomány mindenkori szintje alatt fog mozogni országunk, mivel ezek már EK-tagként élvezhetik az integrációs folyamat közvetlen előnyeit és felgyorsító hatását. Az a feladat, hogy Magyarország erős figyelemmel kísérje az ott végbemenő átalakulási és alkalmazkodási folyamatokat, azok nehézségeit, és belőlük tanulva megpróbálja bizonyos fázis- és időbeli eltolódással tartani az iramot. Második viszonyítási pontként vehetjük a párhuzamos KGST helyzetet. Amíg a magyarországi színvonal meghaladja a keleti országok átlagát, a fejlődés nem nevezhető lényegtelennek.

Ami további relatív jelzőket illet, hasonló nagyságrendű nyugati országok is szolgálhatnak példaként. Magyarország nem rendelkezik számottevő természeti kincsekkel, nyersanyagkészlettel, de ez méginkább vonatkozik Ausztriára, ahol a belső jövedelem legalább háromszorosát érik el. Utalhatnánk a kis ország korlátolt lehetőségeire, de ez nem jellemző. Nézzük a jóval kisebb területi és gazdasági egységeket, Belgiumot vagy méginkább Dániát, három- sőt négyszeres többletkeresletet termel, míg az Európai Közösség leggazdagabb országa éppen a megye nagyságú Luxemburg. A területi nagyság magában nézve sem nyújt biztosítékot a jólétre, erre példa az olasz regionális különbségek előbb említett mértéke. Végső soron semmilyen külső, természetileg adott és változtathatatlan tényezőt nem tudok megnevezni, amely megmagyarázná a különbségek tartós fennmaradásának okait. Mégis, a nemzeti jövedelem mércéje szerint Magyarország alig éri el az EK átlagának egyharmadát és legalább 10-15%-kal a két legszegényebb tagállam, Portugália és Görögország szintje alatt foglal helyet.

2. Lehetőségek

Következő lépésként a termelő tényezők szerepét és hatékonyságát fogom mérlegelni és ezek tükrében vizsgálom meg az esetleges magyar lehetőségeket.

A földet, mint alapvető termelési tényezőt illetően Magyarország, nemcsak hogy nincs hátrányos helyzetben nyugati szomszédaival szemben, hanem mezőgazdasági termelékenység és minőség szempontjából egyértelműen abszolút és komparatív költségelőnyöket mutat fel. Amennyiben a GATT-egyezmény ezévi tárgyalásai eredményeként a mezőgazdaságot adminiszt-

ratív eszközökkel korlátozó mennyiségi tilalmak csökkentése életbe lép, Magyarországnak erős esélyei vannak egyrészt régi európai piacai visszaszerzésére, másrészt új piacok megnyerésére. Teljesítő- és versenyképes modern mezőgazdasági feldolgozóipar és kivitel biológiai, egészségügyi szempontok fokozott figyelembevételével és módszerei alkalmazásával az új magyar népgazdaság egyik tartó elemévé válhatna, és ugyanakkor a külkereskedelmi devizabevétel jelentős forrását képezhetné. Ha a közeljövőben a nagy Európa kialakítása jegyében a keleti integráció napirendre kerül, minden valószínűség szerint az Európai Közösség az ésszerű munkamegosztás értelmében engedményeket kell, hogy tegyen a mezőgazdasági behozatali korlátozások terén. Itt tudnának a keleti partnerek leghamarabb bekapcsolódni a nemzetközi munkamegosztás rendszerébe, a modernizálási folyamathoz szükséges ipari berendezések költségei fedezésére megfelelő devizabevételre szert tenni és a fizetési mérleg pozitív alakulására befolyást gyakorolni. A nyugati „agrárlobbi" legyőzése az egyik legnehezebb feladatot jelenti az integráció felé haladó úton. Ugyanakkor nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy amit Magyarországról mondtam, fennáll a többi keleti ország esetében is: európai szinten mezőgazdasági téren versenytársakká fogunk válni.

A munka, mint második termelő tényező vonatkozásában az ország szintén nem lebecsülendő előnyökkel rendelkezik. Ez az aránylag alacsony bérnívóban és a jó képzettséggel rendelkező munkaerő potenciálisában nyilvánul meg. Az eddigi japán beruházók úgy nyilatkoztak, hogy még világviszonylatban szemlélve is nagyon meg vannak elégedve a magyar szakemberállománnyal. A piaci verseny egyik jellemzője, hogy a jobbnak mindig esélye van. A teljesítőképességben fellépő különbségek két módon nyilvánulhatnak meg: ugyanazon árúcikk olcsóbb kitermelésében, vagy jobb minőségű termékek egyáron való előállításában. Az adott helyzetben nyilvánvaló, hogy Magyarország részére az első változat jön számításba. A beindulás fázisában lévén, elsőrangú követelmény a saját piaci helyzet pontos felmérése tévutak elkerülése végett. A mai világméretű információs, kommunikációs és termelési összefüggések korában az árúk előállítási és értékesítési helye egymástól elvált és a piaci verseny új formája alakult ki. Ma nem annyira árúk és szolgáltatások versenyeznek egymással a vevőkért, hanem országok, gazdasági alkotmányok és termelőközpontok a beruházókért. Tehát az árúpiacot felváltotta a beruházópiac. A magyar ipari felkészültség és orientáció szempontjából rendkívül fontos ez a megkülönböztetés, mivel feltárja, hogy kikkel kellene igazából megbirkóznia. Az ipari termelési verseny szempontjából elsősorban távolkelet „küszöbországait", mint az ASEAN-térséget, Dél-Koreát és Hongkongot érdemes szem előtt tartani, ami nyugati piacrészek elfoglalását és biztosítását jelentené. Az em-

lített réglóval szemben nem jelentéktelen előnyökkel rendelkezik az ország, ami az alacsonyabb szállítási költségekben és időben nyilvánul meg.

> Egyébként a beruházási telephelyverseny keleten már nagyban folyik. Utalok a nyugati autóipar eddigi térfoglalási kezdeményezéseire, aminek leglátványosabb példája a cseh Skoda művekért lezajlott német-francia vállalati, diplomáciai és politikai versengés volt. Ebben az összefüggésben elsőrangú politikai célként kellene feltüntetni, hogy minél több nyugat-európai, japán és amerikai cég Magyarországra helyezze kelet-európai székhelyét és gyárait.

Ezzel tulajdonképpen már a harmadik tényezőnél tartunk. Az első lényeges eltérés Magyarország hátrányára a harmadik termelési faktor, a rendelkezésre álló tőke terén mutatkozik. Szélesebb értelmezésben ide tartozik az ország vagyona, a köztulajdon, az infrastruktúra egésze. A szocializmus egyik alapvető fogyatékossága, mulasztása abban állott, hogy nem volt képes nemzeti szintű tőke és érték felhalmozására. Az erre való alkalmatlanságából kifolyólag elhanyagolt mindennemű infrastruktúrális beruházást és valóságos pusztítást végzett az ország állagában. Ma minden hiányzik, ami a modern termelés és értékesítés terén elengedhetetlen feltétel: közlekedési és kommunikációs hálózat, modern követelményeknek eleget tévő gyári telepek és fejlett gépi berendezések. Ezen a téren olyan méretű hiányokat tapasztalhatunk, amelyek pótlására az ország nem rendelkezik megfelelő tartalékokkal.

A rendszerváltás már tárgyalt fejezete értelmében itt kizárólag nagyszabású külső segítség hozhat tartós javulást. Nem véletlen, hogy a már említett Phare program egyik fő pontja az infrastruktúra és környezetvédelem fejlesztésére irányul. De a nemzetközi tőkére a mozgékonyság, a befektetési lehetőségek állandó kutatása jellemző. Amennyiben a többi tényező és az intézményes, jogi keret azt előnyösnek tünteti fel, a tőke áramlása Magyarországot sem fogja elkerülni. Tehát a kezdeményezésnek megintcsak belülről kell kiindulnia. Itt megjegyzésre érdemes, hogy az eddig alakult vegyes vállalatok számát illetően Magyarország első helyen áll. Talán gyenge vigasz, de mégis megemlíteném, hogy nem a tőke ilyméretű hiányában látom a fő bajt. A már többször idézett NDK példája itt is arra int, hogy a pénz és tőke beáramlása magában véve nem elegendő a nehézségek áthidalására. Rámutatott a dolgok lényegére az a nyugati kommentátor, aki a német egyesítés bonyodalmai láttán azt írta, hogy a berlini fal és a vasfüggöny lerombolása csupán a politikai egység elérésére volt jó. Ami a tényleges társadalmi, gazdasági, szociális és jóléti felzárkózást illeti, legalább olyan fontos az emberek fejében lévő falak lebontása.

Ez a kapocs vezet át az utolsó termelési tényezőhöz, az úgynevezett diszpozitív faktorhoz, ami a manager és a vezető réteg és általában véve a szellemi szféra tevékenységét és hatékonyságát illeti. Amennyiben a többi termelő eszköz optimális bevetését és hasznosítását biztosítani akarjuk, meg kell teremteni a szellemi munka érvényesülésének feltételeit, ami szerepe felértékelésében rejlik. A fizetési diszparitások felszámolása és az arányos kereseti struktúra helyreállítása nélkül egy olyan rész marad figyelmen kívül, amely elengedhetetlen kelléke egy ország sikeres gazdasági működésének. A manageri funkció megfelelő betöltése a piaci versenyképesség alapját képezi. Rövidtávon tízezres nagyságrendben van szükség nyugati képzettségű, tudású és nyelvismeretekkel rendelkező üzem- és közgazdászokra, de más végzettségű szakemberekre is. Ha a nemzet nem lesz képes szellemi potenciálisának megfelelő érvényesülési alapot nyújtani, végzetes romlás következhet be, amire aztán nincs többé orvosság. Nagy Péter említette a közösségi négy szabadságot. Ezek értelmében a piacgazdaság egyik jellemzője a termelési eszközök szabad áramlására vonatkozik, a nemzetközi verseny fennáll mindegyiket illetően.

Magyarországnak ezen a téren is okvetlenül helyt kell állnia, ami a tőke beáramlásában és a szellemi képességeknek az országban való tartásában fog megnyilvánulni. Ellenkező esetben bekövetkezik a nyugaton is félt *brain-drain*, amikor a szellemi réteg elvándorol és ott telepszik meg, ahol nagyobb megbecsülésben részesítik. Állítólag több tízezren jelentkeztek már Dél-Afrikába való kivándorlásra, főleg értelmiségiek. Ez olyan érvágás lenne, ami visszavetné az országot a hosszútávú perspektíva nélküli harmadik világ egyes részei színvonalára. A diszpozitív faktorral kapcsolatban tehát a különbséget nyugat felé nem annyira a kapacitásában, teljesítőképességében, mint annak kihasználási fokában és a helyértékének megfelelő bánásmód hiányában látom.

Immár a magyar dimenziók elemzésének végére érvén, az elhangzottak alapján leszűrhetünk néhány következtetést:

> A hasonló nagyságrendű és adottságú nyugati államok felé megnyilvánuló különbségek egyedül annak a rendszernek tudhatók be, amelyben polgárai eddig éltek és dolgoztak. Ebből az következik, hogy ennek a népnek is megvan a legtöbb előfeltétele ahhoz, hogy az említett országok szintjére felfejlődjön. A jelenlegi súlyos gazdasági helyzetben, ami az eddigi struktúrák mások azonnali behelyettesítése nélküli felbomlása jelenségeiben munkanélküliségben és széles rétegek elszegényesedésében nyilvánul meg, nincs semmi sajátos magyar vonás, amiért magunkat, sőt, ami sokkal roszszabb, az egyik politikai tábornak a másikat vádolnia kellene. Itt átmeneti jellegű szükségszerű és elkerülhetetlen átál-

lási folyamatbeli nehézségekről van szó, amelyek magából a rendszerváltás tényéből adódnak. Ezen a fázison át kell esni, az egyedüli, de központi fontosságú körülmény, amit magunk is befolyásolni tudunk, az ehhez szükséges idő tartamában rejlik. Mindezen nehézségek ellenére Magyarország az átalakulási munka terén bizonyos helyzeti előnyre tett szert kelet-európai szomszédaival szemben, aminek megtartása és további kiépítése nemzeti érdek.

Ezzel a megállapítással eljutottam végső összegzésemhez. Befejező összefoglalómban elhagyom a csupán gazdasági elemzést és szélesebb alapokra helyezem a magyar újjáépítés munkájának szemléletét.

Minden nemzedéknek általában kettős feladata van: egyrészt összekötőként szolgálni az előtte lévő és az utána jövő nemzedék között, másrészt sajátos korhoz, helyhez és adottságokhoz fűződő feladatai.

Az előttünk járó nemzedékeknek, akiknek a kimondatlan szó, a félbetört gondolat és az elfojtott lélek korában kellett élniük, nem lehetett más szerepük, mint átvészelni azt, megpróbálni megőrizni a nemzet állagát és menteni, amit lehet. Ez az időszak örökre véget ért. A mostani nemzedéknek ennél részben jóval nehezebb, de ugyanakkor hálásabb feladat jutott osztályrészül. Most át kell vezetnie a magyar életet két egymással összeférhetetlen, inkompatibilis létforma között, vagyis egy minden szempontból gúzsbakötött múltból a szabadság és emberi méltóság jegyében alakítandó jövőbe, a következő évezred Európájába. Itt nem kevesebbről van szó, mint egy második, immár szellemi és minőségi honfoglalás óriási munkájáról. A magyarságnak most végleg birtokába kell vennie ezt a gazdátlan országot. Ennek érdekében elengedhetetlen követelmény a passzív életmódból való kilépés a szabadság által teremtett új terek irányába, azok aktív feltárása és kitöltése igényével és szándékával. Ebben az összefüggésben a szokatlan adottságok láttán az egyén közvetlen felelőssége hatalmas mértékben és kétszeres értelemben nő meg. Az elsődleges cél a nyugati polgár általános tudati szintjére való eljutásban áll, ahol felismerjük, hogy sorsa alakulásáért mindenki saját maga felelős. A piacgazdasági rendszer csak lehetőséget biztosít a személyes teljesítőképesség kibontakozására, de nem ad semmire garanciát. Ezen túlmenően az lenne fontos, hogy mindenki rádöbbenjen arra és tudatosítsa magában, hogy a feltornyosuló problémák sikeres megoldására kollektív erőfeszítésre van szükség. Eközben idő és gyakorlat kérdése, hogy a rendszer adta lehetőségeket mikor és milyen mértékben lehet egyéni jólét megalapozására is felhasználni. Egy ország helyreállítása a különböző érdekcsoportok, önszervező erők, összefoglalóan az egész nép együttes hosszútávú feladata, nem pedig egy kor-

mányé vagy netán párté. A türelem erénye nagyon aktuális tényezővé válik ezekben a sorsdöntő években. A hazai sajtó és médiák nagy szolgálatot tennének a magyar népnek, ha felesleges és káros polémizálás helyett ezeket az alapigazságokat hangsúlyoznák és rendszeresen az olvasók tábora elé tárnák.

A szociális piacgazdaság, mint lehetséges empirikus modell és kiút a problémák megoldására nem más és nem is lehet több, mint a társadalom és annak polgárai lelki rugóinak, adottságainak, indítékainak, szellemi síkjának, mentalitásának és az élethez való általános hozzáállásának gazdasági vetülete, vagyis az első csupán az emberi valóság egy részét foglalja magában. Nem csodaszer vagy automatizmus, amitől kívülállóként el lehet várni valamit, hanem a benne lévők és dolgozók együttes tevékenységének kanalizációs módszere csupán. Ebből kifolyólag okozati összefüggés áll fenn egy ország szellemi/-lelki szintje és jóléti foka között.

Itt jön közbe az emberi dimenzió, vagyis az erkölcs, normák, a vallás és az általános értékek szerepe. Morel Gyula a nyugati egyházakról való ismertetőjét átültetvén vagyar viszonyokra kiderül, hogy hivatáskörük egy sajátos résszel bővül. Ezen a ponton látom az egyházak fontos új feladatát, amivel konkrétan hozzá tudnak járulni a magyar társadalom felépítéséhez, ha aktívan bekapcsolódnak az alapvető emberi értékek és az ezekben gyökerező magatartásformák most esedékes megfogalmazásába, kiépítésébe az új idők követelményei szerint, valamint előtérbe állítják ezen kategóriák szoros összefüggését a gazdasági szinttel, egyéni boldogulással és általános jóléttel.

A szocializmus által a felismerhetetlenségig eltorzított értékrend helyreállításával fog létrejönni az a társadalmi szerkezet, amely magában foglalja és egységként kezeli a politikai, szociális, gazdasági és szellemi szférákat és biztosítja mindegyik kibontakozásához és érvényesüléséhez a megfelelő teret. Ez a szociális piacgazdaság és az azt körülvevő társadalmi rend sikeres működésének tulajdonképpeni és egyedüli titka. Az ilymódon kialakult társadalom bizalommal nézhet a jövőbe, mert megtalálta azt az önmagában nyugvó, stabil egyensúlyi állapotot az egész és egymásba fogaskerék módon kapaszkodó alkotórészei között, amelyből nem lehet, de nem is kell többé kimozdítani. Végsősoron minden az emberben összpontosul, mint a világegyetem miniatür tükrében, az összes lehetőséget csírajaban magában hordván. Ez az emberi erőforrás az egyetlen korlátlan mennyiségben rendelkezésünkre álló igazi tőkénk, amire közép- és hosszútávon építeni lehet. Rita Waschbüsch Pannonhalmán kimondta a lényeget, hogy „megváltoztathatod a világot", amihez azt tenném csak hozzá, amennyiben megfelelően cselekszel. Most a magyar világot kellene ilyen értelemben megváltani. Páratlan történelmi feladat és egyben

lehetőségek előtt állunk, mivel jövőnk alapját ezekben az években vetjük meg. Amennyiben az emberi értékek összefüggése a gazdasági szférával mindenkiben öntudatosul és általánosan bevett konszenzussá válik, nincs semmilyen okom aggódni, hogy ez a nép milyen körülmények között lép be a harmadik évezredbe.

Gondolatmenetem végére érvén meggyőződésem, hogy bármilyen negatívnak tűnik a pillanatnyi helyzet, ne rekedjünk meg az ezen való kesergés szintjén, mert tanulmányi hetünk címe értelmében európai és általános haladáshoz fűzött reményeink nem alaptalanok: jogosak, habár legyőzendő távolságok még vannak. De bármilyen lassan is, végre az egyedüli lehetséges helyes úton haladunk...

KEREKASZTAL

ÚTBAN EURÓPA FELÉ

Kongresszusunk érdemi munkáját a hét témaköréből vett néhány kérdés megvitatásával zárta. Három-három magyarországi és nyugat-európai közéleti személyiséget kértünk meg a véleménynyilvánításra. Magyarországról ANDRÁSFALVY BERTALAN művelődési és közoktatási miniszter, a tavalyi negyedik Ökumenikus Találkozó egyik előadója, MÉCS IMRE, a Szabad Demokrata Párt parlamenti képviselője és POZSGAY IMRE volt művelődési és közoktatási miniszter, az MSZMP reformszárnya vezető egyénisége, később a Magyar Szocialista Pártból kivált független parlamenti képviselő volt a résztvevő. Nyugatról CSERHÁTI LAJOS Párizsban élő vállalatvezető, a guayanai francia űrkísérleti állomás volt igazgatója, GÁBOR DZSINGISZ, a holland kormányban a „nature management", a természet, a földművelésügy és halászat alakításáért felelős államtitkár (természetesen nem hivatalos minőségében), valamint KOVÁCS K. ZOLTÁN, a háború utáni Demokrata Néppárt legfiatalabb parlamenti képviselője, Zoltán Károly néven a Szabad Európa Rádió munkatársa, jelenleg a Kereszténydemokrata Néppárt intézőbizottságának a tagja ült az emelvényen. A vitát Mozgalmunk korábbi elnöke, SKULTÉTY CSABA publicista, Ambrus Márton néven a Szabad Európa Rádió volt szerkesztőségi tagja vezette. Az alábbiakban, rövidítésekkel, ezt a vitát ismertetjük.

Skultéty Cs.: *Kerek egy hét sűrű előadási és hozzászólási vitaanyagából kiragadunk néhány kérdést, amelyet a kongresszus tárgyalt, és amelyet — találkozónk címéből adódóan — fontosnak tartunk, hogy azokat most, közös vagy ellentétes állásfoglalással megvilágítsuk.*

Kezdjük az ország politikai állapotával. A Nyugatról Magyarországra jövő látogató meglepődik azon a magyar állampolgáron, aki reggeltől-estig politizál, de nem megy el szavazni. Mintha valami úr támadt volna az ország politikai rétege és a nép között. Minden demokrácia feladata, hogy ilyen úr ne keletkezzék. Vitaindításnak egy francia véleményt szeretnék továbbítani. November végén Budapesten, Mozgalmunk kezdeményezésére és közreműködésével, a magyar alkotmánybíróság meghívására, vezető francia és magyar államjogászok vizsgálták az ország új politikai helyzetét és a tervezett magyar alkotmányt. A francia szakértők egyöntetű benyomása szerint Magyarország ma túlpolitizált képviselőházi demokrácia. Ami nekünk peremkérdésnek tűnik, nekik nem volt az: szükség lenne más csatornákra is, elsősorban kétkamarás országgyűlésre, amelynek felsőházában a városi és megyei önkormányzatok és a

legfontosabb társadalmi érdekképviseletek foglalhatnának helyet. Magyarországon ma gyors törvények születnek, amelyeket rövid idő múlva módosítani kell, vagy az alkotmánybíróság kénytelen azokat semmissé nyilvánítani. A kezdeti időkre ezt megértik, hosszabb távon azonban alaposabb és tartós jogállapotokat teremtő törvényhozást tartanának szükségesnek. Mint de Gaulle hajdani igazságügyminisztere mondta: a kevésbé politizált, de a társadalom különböző szempontjait kifejező második parlamenti kamarával az a tapasztalatuk, hogy jobban tükrözi az ország közvéleményét, mint a képviselőház, ezért segítheti a munkáját. Elsősorban magyarországi résztvevőinkhez szólok: osztják-e ezt a véleményt?

Andrásfalvy B.: A kérdést valóban ketté kell választani. Ma, sajnos, sietni kell, a közvélemény a törvényhozás munkáját inkább lassúnak érzi, hiszen végre szilárd tulajdonviszonyokra, a külföldi tőke beruházásának törvényes lehetőségére van szükség. Ha már kialakult a polgári Magyarország, akkor a javaslat megfontolandó.

Pozsgay I.: A francia államjogászok nézete nagyon közel áll ahhoz, amit magam is tapasztaltam. Nem baj, hogy törvényhozásunk most még nem kétkamarás, az új alkotmányozás során azonban fel kell a kérdést vetni. Osztom a véleményt, hogy nem szabad a demokráciát és annak gyakorlatát, országosan nézve, beszorítani a képviselőházba, mert ha az utóbbi nem az állampolgár tetszése szerint működik, haragot és apátiát vált ki. Szükség van intézményes társadalmi ellen- és kontrollhatalomra. Pozíció- és tárgyalóképes érdekképviseleteknek kell a társadalmi folyamatokat ellenőrizniök és kifejezésre juttatniok. Az intézmények tekintetében tehát egyetértek a francia kritikával. De ehhez hozzátartozik még valami. Szellemes és kifejező volt az észrevétel, hogy egy egész nap politizáló társadalom nem megy el szavazni. Ma nem depolitizálódott társadalommal van dolgunk, hanem olyannal, amely nem találta meg a kellő intézményeket gondolatainak a kifejezésére. Vagyis a rendszerváltás után dezintegrált, atomizált maradt. Társadalmi szövetét széttépték, a szolidaritás a minimálisra süllyedt, nem azért, mert itt rosszabb emberek élnek, mint a világ bármely részén, hanem éppen mert nem kapták meg a szükséges intézményi támogatást. Erkölcsi és szellemi pusztaság keletkezett, századunkban eszmék mentek tönkre. Nem hiszek a szokrátészi racionalizmus tételében, hogy ha az embereket megtanítják a jóra, jót is cselekszenek. E cselekvésnek a gyakorlati lehetőségeit is meg kell teremteni, vagyis nem a képviselőházba bezárt, hanem erős vállalkozói és munkavállalói érdekképviseletekkel és igenis kétkamarás országgyűléssel kell rendelkeznünk. A demokrácia ne látvány, hanem mindennapi gyakorlat legyen.

Kovács K. Z.: Érdekes a kétkamarás parlament gondolata. Hadd emlékeztessek arra, hogy az 1956-os forradalom bázisán ugyancsak felmerült a gondolat: a munkástanácsok jelentkeztek ilyen igénnyel. Egyetértek, hogy a kérdést a második fázisban kell majd újra átgondolni. Biztos, hogy nem lehet gyorsan jó törvényeket hozni. Most azonban az az út, amelyben a politikai stabilitás irányában elindultunk, véleményem szerint pozitív. De a politikai demokrácia alapjait nem csupán a többpártrendszer biztosítja. Olyan társadalmi intézményekre van szükség, amelyek bármi politikai ingadozást, válságot el tudnak viselni. Egy helyi, győri ihlet: 1947-ben Barankovics István innen az erkélyről mondott programbeszédében fájlalta egy társadalmi alkotmány hiányát. A fogalom, mint a taxisblokád megmutatta, ma is időszerű: nem jöttek létre azok az alaptörvények, amelyek a társadalmi erők mozgását szabályozzák, az érdekellentétekét, a munka és a tőke viszonyát, a szakszervezetek szerepét.

Cserháti L.: Azokhoz szeretnék néhány szót intézni, akik türelmetlenül nézik a parlament mai bukdácsolását és akik azt várják, hogy minden sokkal gyorsabban történjék. A francia példát tekintve felidézem, amit mindenki, de főleg maguk a franciák is elfelejtenek. Két dátumról van szó: 1945 és 1958. A háború után tizenhárom évig tartott, amíg Franciaországban kialakult a normálisnak tekinthető alkotmányos parlamenti élet. Ez alatt az idő alatt évente nem is egyszer váltották egymást a kormányok. Tehát az akkor másfél évszázados parlamenti demokráciával rendelkező Franciaországnak is bele kellett tanulnia az új helyzetbe. Németországnak is több mint egy évtizedre volt szüksége, amíg eljutott az Adenauer-korszak második szakaszához. Azóta felgyorsult a világpolitika üteme. Nem tudom, tizenhárom évre van-e szükség, de ha Magyarország négy-öt év alatt eléri a demokrácia egy bizonyos fokát, mondhatni világcsúcsot állít fel.

Gábor Dzs.: A sebességet illetően Kelet-Középeurópában Lengyelország, Csehszlovákia és Magyarország indult el az európai polgári demokrácia irányába, de Magyarország jutott el a legtovább. Fontos, hogy éljen is ezzel az előnnyel. Helyes tehát, ha a parlament, ha nem is a kellő precizitással, de meghozza a szükséges törvényeket, olyanokat, amelyek tető alá hozására kiegyensúlyozott helyzetben hónapok kellenek. A kétkamarás országgyűlés kérdésére csak akkor tudok választ adni, ha már kialakult a magyar polgári társadalom, amikor városonként immár száz-kétszáz szervezet működik, kiformálódtak az egymást egyensúlyozó és stabilizáló erők.

Mécs I.: A franciák diagnózisával nagyrészt egyetértek, a terápiával nem. Lezajlott nálunk az áhított szabad parlamenti választás, van legitim kormányunk és vannak ugyanilyen önkormányzataink. Közjogilag tehát megtörtént a rendszerváltás,

de társadalmilag nem. Vitatársaim már nagyon helyesen rámutattak, mennyire hiányzik Magyarországon a társadalom strukturáltsága. Mindaz, amit az elmúlt évtizedek alatt szétvertek, atomizáltak, lebontva egészen a családig. Mindannyian meggyőződhettünk erről ősszel, a taxisfuvarozó konfliktus idején, hogy nem elég a közjogi rendszerváltás, mert ha nincsen nagyfokú érdekszerveződés, a társadalom pillanatok alatt kicsúszik a parlament szabályozási köréből. Szomorúan kell nevezetesen tudomásul vennünk, hogy a munkásoknak nálunk nincs igazi érdekképviselete, szakszervezete. Ez roppant lehangoló nekünk, akik aktívan éltük át 1956-ot és tudjuk, hogy akkor a magyar munkásság volt a legtevékenyebb, gyakorlatilag pillanatok alatt vette át a kezdeményezést, szervezte önmagát, vette át a gyárakat saját kezelésbe. Ma a munkásság legkevésbé szerveződőképes. Amíg Lengyelországban ők teremtették meg az első szabad szakszervezetet, Magyarországon ezt a tudósok alakították meg, utána a pedagógusok következtek. Már a rendőröknek is van szabad szakszervezetük, a munkásoknak máig sincs. Ez rendkívül nagy gond, e tekintetben közös hajóban evezünk, kormánypártok és ellenzék, az egész parlament és kormány. Jéghegy tetején ülünk, alattunk van a dermedt jéghegy, a magyar társadalom, amelyet — ez volt a francia javaslatban is — kanalizálni kell. A másik súlyos gond, hogy „egész nap politizálnak, de nem mennek el szavazni", ugyancsak a múlt tehertétele. Az embereket passzivitásra nevelték. Nem csoda, ha egy anya, annyi megtorlás és nehézség után, azt mondta a gyermekének: „Ne törődj a közügyekkel, maradj magadban, ne nézz ki az ablakon". Önfelszabadításra van szükség, ebben találkozik a liberális és a keresztény gondolkodás. Először nekem kell teljesen szabaddá válnom, független emberként a társadalom felé szerveződnöm, szemben a korábbi kommunista-szocialista doktrínával, amely szerint van egy struktúra és abból vezetik le az egyént. Az irányváltoztatás óriási; a legnagyobb feladat, hogy ezt Magyarországon elindítsuk. Ami a kétkamarás parlamentet illeti, az csupán közjogi eszköz. Amíg nincsenek igazán artikulált szervezetei a társadalomnak, nincs szükség korporatív parlamenti képviseletekre. De az országgyűlésnek addig is cselekednie kell. Lassú a munkája? Szabad György parlamenti elnök kimutatta, hogy tízszer gyorsabban dolgoztunk, mint az összes európai törvényhozás, igaz, elég nagy selejtszázalékkal. Az igazi probléma ott van — és most az ellenzéki beszél belőlem — hogy a kormánynak jobban kellene előkészítenie a koalíción belül a törvényjavaslatokat, mielőtt azokat beterjeszti.

Kovács K. Z.: Amit még egy kicsit kívülállóként látok: a demokrácia alakulásának egyik nagy akadálya, hogy nem teremtődött meg a közéletben az igazi demokratikus stílus. Kormány és ellenzék valójában nem dialogizál a társadalommal.

Ez a társadalom hihetetlenül súlyos helyzetek elé van állítva — infláció, megélhetési nehézségek — de csak tömondatokban kap a politikát intézők részéről tájékoztatást arról, hogy mi ennek az oka és a háttere. A sajtó pedig a maga ellenzéki magatartásával bőségesen ismerteti az ellenkező nézeteket.

Pozsgay I.: Mitől van dialógushiány? Mai berendezkedésünket racionális belátás és néhány értelmiségi tábor erőteljes politikai aktivitása dolgozta ki. Nálunk nem volt az a fajta lendület és elszántság, mint a Szolidarátásé Lengyelországban, hiszen 56-ban leverték ezt az indulatot. Ha tehát a társadalom atomizált, ugyanúgy kreatúra a két-, mint az egykamarás országgyűlés. Az adott helyzetben a jelenlegi megoldás mutatkozott a legjárhatóbb útnak. Ki ne tapasztalta volna az elmúlt hetekben-hónapokban, hogy a rendszerváltásnál teljes társadalmi egységgel találkozhattunk. Ez a váltás tehát minden vonatkozásban legitim, amit senki sem von kétségbe. Az új befogadásával szemben ugyanakkor általános a közöny és értetlenség. Ebben leledzünk most és erre kell megoldást keresni.

Skultéty Cs.: *Eggyel tovább lépnék. E hetünk témája volt: Útban Európa felé. Megint egy francia példára hivatkozom. Aki Franciaországban élt, mint magam is, többször tapasztalhatta — persze akadt negatív példa is — a következőt: a közigazgatási tisztviselő, akinek az ügyfél elmondta gondját, olyan választ ad, amilyet mi itt Közép-Európában bizony nem ismerünk: „Az érvényes rendelkezések és kapott utasításaim alapján nem áll hatáskörömben, hogy önnek ezt az ügyét így elintézzem. De, tekintettel a konkrét esetre, én ezt, saját felelősségemre, mégis megteszem és — hogy lépésemet adott esetben felfelé igazolni tudjam — bejegyzem, hogy miért tettem kivételt." Egy párizsi egyetemi tanárom, volt közlekedési miniszter mondta annakidején: Európa nem a kongresszusokon, még csak nem is a parlamentekben dől el, hanem azon a hivatalnokon múlik, akihez én odamegyek az ügyemmel, és aki európaiként felel nekem és intézkedik. Felvetem tehát az állampolgár és az állami gépezet kapcsolatának a kérdését. Mit tehetünk, mit tegyünk, hogy Magyarországon eljussunk a hivatalnoki karnak erre a színvonalára?*

Andrásfalvy B.: Nyilván sok múlik a hivatalon. Mi deklaráltuk, ami még nem jelent semmit, hogy szolgáló minisztérium akarunk lenni. Valóban, a legnagyobb erőfeszítést igényli, hogy új vezetési stílus alakuljon ki. Ennek nyilvánvalóan része az előbb említett dialógus is. Viszont az is hozzátartozik, hogy van ma egy magyar sajtó, amely — az igazi párbeszéd szüksége idején — inkább a kiábrándultságot, a pesszimizmust, a passzivitást terjeszti és növeli. Azt mutatja meg, ami rossz, vagy azt, hogy kinek milyen múltja és hátsó gondolata van, vagy ki nem ért ahhoz amit csinál, — persze senki sem ért ahhoz, amit vállalt. Ez a sajtó még rétesz arra a közönyre,

amely a legutóbbi pótválasztáson megmutatkozott, amely, azt hiszem, szomorú rekord az európai parlamentarizmus történetében. Itt is arról van szó, hogy egy közönyre, visszafogásra, magábazárkózásra kényszerített társadalom nem mer vállalni valami pozitív eszmét, vagy eszmét egyáltalán. Ha a sajtó is ezt a vonalat követi, a hivatalnak és az embernek, az ügyfélnek a viszonya sem változhat meg. Az ügyfél sem meri vállalni a maga identitását. Ez hosszú és nehéz folyamat lesz, de nem hiszem, hogy reménytelen.

Gábor Dzs.: Bizony nagy ritkaság, még Nyugat-Európában is, hogy a demokratikus államberendezés szolgálatkész és a szabályok merev alkalmazása helyett célszerű és emberi megoldást keres. Általános európai probléma, hogyan lehet a legkevesebb bürokráciával a társadalmat igazgatni. Ha pedig van hivatal, az legyen szolgáló. Magyarországon a javulás, mint az az imént más vonatkozásokban is elhangzott, a politikai, gazdasági és társadalmi haladástól függ, a három szorosan kapcsolódik egymáshoz.

Cserháti L.: Nyugat-Európa egyes országaiban megindult egy folyamat: állami és városi hivatalokat megpróbálnak magánvállalatok módszerei szerint vezetni. Ezáltal jónéhány probléma magától megoldódik. Részletkérdés, sokan nem veszik komolyan, de a francia tapasztalat megmutatta, hogy el lehet érni valamit a hivatali névtelenség megszüntetésével. Az ügyfelet fogadó hivatalnok ruháján olvasható a neve és a beosztása. Az újítás kétkedéssel találkozott, de az eredmény pozitív, a hivatalnok nem burkolózik anonimitásba.

Mécs I.: Ez a hozzászólás megmutatta, mennyire nem lehet a nyugati példát egy-az-egybe átültetni. Azt mondja: a közhivatalok legyenek olyanok, mint a vállalatok. Isten mentsen! Magyarországon ugyanis minden vállalat, minden szervezet bürokratikus állami intézmény volt. A húsboltban a hentes nem volt hentes, aki el akarja nekem adni a húst, hanem az állami húselosztónak az embere, aki elosztja nekem a húst és a pénzemért mócsingot ad. De ugyanígy minden közüzem hivatalt játszott, engem kényszerített, fegyelmezett, büntetett, iratokat kellett be-bevinnem neki. Nálunk az egész társadalomnak át kell alakulnia. Fel kel fogni a szolgáltatások jellegét, az adottatkapottat, azt, hogy a polgárból kell megélni, tehát a polgár fizet és ezért kap valamit. A lenini elnyomáselméletnek a beidegződését kell megváltoztatni, be kell vezetni a gondolkodásba, hogy a hatalom elsősorban szolgálatot jelent. Nehéz, felelősségteljes szolgálatot, — ehhez polgárok kellenek. De hadd reagáljak Andrásfalvy barátom hozzászólására. Nem értek egyet azzal, hogy a sajtót hibáztassuk. Ez olyan, hogy a gyerekünk lázas és erre a lázmérőt kidobjuk. A sajtó nagyon jó mutató, lehet, hogy túlérzékeny, néha nem egészen arányos. De Magyarországon sajtószabadság lett, mindenki alapíthat lapot.

Óvnék attól, hogy a sajtót befolyásoljuk vagy visszafogjuk, a tömegkommunikáció élje a maga autonóm életét.

Gábor Dzs.: Bajosan fogják elhinni, de amikor Hollandiában a reggeli lapokat áttanulmányozom, örülök annak, ha kritizálják a munkámat. Ez sarkallóan hat. A sajtónak sok áldozata van, de ez az az ár, amelyet a szabadságáért meg kell fizetnünk. Amit mondok, egy megérett társadalmi rendszerre érvényes, de nem áll olyan társadalomra, amely az útnak csupán tíz százalékát tette csak meg, kilencven még előtte van. Ahogy a magyar sajtót figyelem — igaz, hozzám többnyire csak a Tallózó válogatása jut el — a színvonala bizony gyenge.

Pozsgay I.: Az állampolgár és a hivatalnok viszonya: e tekintetben miként lehet megtenni az utat Európába? — hangzott a kérdés. A probléma gyökerét abban az európai határvonalban látom, amely nem ott húzódik, ahol a geográfusok kijelölik, hanem ott, ahol a tolerancia kezdődik, ahol a társadalom az alattvalói tudatból kilábalva az állampolgári, a *citoyen*-létbe eljutott. Ez ugyanis nagymértékben meghatározza a hivatalnok viselkedését. Magyarországon a hivatalnok mindig hatalmat gyakorolt, összekeverte a hivatalnoki erényt a politikaival. Előbbi lényege, hogy minden körülmények között teljesíti az utasítást, meggyőződése ellenére is. A politikai erény pedig ott kezdődik, ahol semmiféle utasítást nem vagyok hajlandó teljesíteni legbelsőbb meggyőződésem ellenére. Ez a kettő egybemosódott és levált róla a felelősség. Ahol egy társadalom alattvalói szintre kényszerül, ott a döntéseit maga is feltolja egy magasabb szintre. A hivatalnok pedig keresi azt a pontot, ahol ő is kikerül a felelősségi körből. Nem alakulhat ki tehát emberi kapcsolat hivatal és állampolgár, hivatal és társadalom között.

Kovács K. Z.: Ne felejtsük, hogy történelmünkben valóban mindig zavart volt az igazgatás és a társadalom viszonya. Nekünk olyan stílusú igazgatási rendszerünk, amely az embert embernek tekintette volna, tulajdonképpen a háború előtt sem volt, a háború utáni kísérlet sem hozta ezt meg. Hogy ma még rosszabb a helyzet, az elmúlt negyven évnek köszönhetjük, amikor minden arra irányult, hogy elvegye a tisztviselők egyéni döntési felelősségképességét helyzetek és emberi sorsok megítélésére. Ami viszont a szolgáltatások hálózatát illeti, derülátó vagyok. Ezt Nyugaton is megéltük: mihelyt elkezd működni a magántulajdonra épített piacgazdaság, egyszerre humánussá válik a szolgáltatás. Számomra emlékezetes, mennyit változtatott Nyugat-Németországban az olajválság okozta új gazdasági helyzet. Mindenki elkezdett gondolkodni saját megélhetési bázisáról, féltette az állását, igazi versenybe lendült minden vevőért, üzletfélért, turistáért. A gazdasági alépítmény pozitíven is befolyásolhatja az emberek magatartását. Magyarországon ennek a negatív oldalát tapasztalhattuk, ahol egy kollektív gazdasági rendszernek kiszolgáltatottan mindenki állami alkalma-

zott volt és ennek megfelelően hajlott arra, hogy felelőtlenül viselkedjék, tekintet nélkül az emberi szempontokra.

Skultéty Cs.: *Sok mindent tehát szinte elölről, a gyökereknél kell újra elkezdenünk. Látjuk gondjainkat, alapvető problémáinkat. Itt felvetődik a kérdés: hogyan fest ez az ország és ez a társadalom kívülről, hogyan látnak bennünket Nyugatról?*

Kovács K. Z.: Itt áttekintést kellene adni arról, hogy a magyarság értékelése, megbecsülése az elmúlt ötven évben miként alakult. 1949-ben itt Győrött ugrottam ki a gyorsvonatból üldözőim elől. Nyugatra érve azonban hiába voltam a kommunizmus előli menekült, hiába országgyűlési képviselő, *ex-enemy*-ként fogadtak, vagyis olyan ország polgáraként, amely Hitler mellett vett részt a háborúban. Viselnem kellett ennek minden terhét. Kivétel Németország volt: a német hadsereg a háború utolsó fázisában nálunk emberséggel találkozott, ennek az emléke megmaradt. Általánosságban azonban a kép negatív volt. Ez változott meg később gyökeresen, úgyhogy ma, nem csupán a határnyitás következtében, a közép-európai térségnek egyik legtöbbre értékelt, megbecsült, rokonszenvesnek tartott tagja lettünk. Igenám, de ez a folyamat nem jött magától. Nem is 1956-tal kezdem, hanem a Mindszenty-perrel, amelynek botránya olyan ellenséges érzetet keltett a rendszerrel és olyan szimpátiát a magyar néppel szemben, hogy Brazília utolsó falujában is ismerték ezt a nevet. A döntő változást természetesen 1956 hozta. Vele együtt az 56-os emigráció és az ezt már megelőző 45-ös is. De a magyarság megbecsülését nem a politikai emigráció érte el elsősorban, hanem az a számtalan mérnök, tanár, közgazdász, tudós, feltaláló, művész, aki beilleszkedve a befogadó ország társadalmába, személyes teljesítményével és emberségével növelte a rokonszenvet. Itt valami érdekeset is kell mondanom. Ne értsenek félre, de maga a Kádár-rendszer is, amelyet a Nyugat számunkra nemtetsző módon gyakran felvilágosult diktatúraként ítélt meg, a relatív engedményeivel valahol pozitívan hatott a nyugati társadalomra, amely úgy ítélte, hogy ez egy intelligens társadalom, amellyel a katasztrófa után — ismerjük a gulyáskommunizmus jelszavát — másképp is lehet és kell is bánni. Ha tehát nem is érdeme szerint, de fokozatosan egyre pozitívabb közvélemény övezte és övezi Magyarországot napjainkig. A döntő lépés aztán a határnyitás volt: a magyarság akkori politikai vezetői tették lehetővé, hogy az egész kelet-középeurópai szerkezet összeomoljon. Szerintem újabbkori történelmünkben nem álltunk még a nyugati közvélemény szemében ilyen jól mint ma. A kérdés az, vajon ezt a pozíciónkat meg tudjuk-e őrizni és képesek vagyunk-e hasznosítani az ország javára.

Gábor Dzs.: A nyugati közvéleményt figyelve rendkívül fontosnak tartom, hogy ne alakuljon ki olyan közvélemény Nyugat-Európában, hogy a magyar politikai rendszer, a kormány,

a parlament nacionalista. Erre a veszélyre rá kell mutatnom, mert ha kialakul ilyen közvélemény, Magyarország lekerül Európa térképéről. Az utolsó esztendőkben ismételten Magyarországon járva, arra a meggyőződésre jutottam, hogy a jelenlegi helyzet lényegesen pozitívabb, mint azt sokan gondolják. Hála Istennek, az ország vezetésében jóval dinamikusabb, magabiztosabb emberekkel van dolgunk, kormányban és parlamentben. Már nem a visszatekintés és az önsználom dominál, hanem bizonyos bizakodó előrenézés. Azt azonban Nyugat-Európa sehogysem érti, hogy a gazdasági támogatás ellenére miért nem jut ez az ország előbbre.

Cserháti L.: Hogyan látják ezt a folyamatot Franciaországban és a többi latin államban? Nagy rokonszenvvel kísérik, ami ma ebben a térségben történik. A szimpátia terén Magyarország sokáig úgy a negyedik helyen szerepelt. Franciaország, mint köztudott, hosszú évek óta szovjet-, vagy legalábbis oroszbarát politikát folytatott, noha természetesen nem értett egyet Moszkvával. A második helyen Lengyelország szerepelt, aminek ismert történelmi okai vannak, de ebben számos lengyel eredetű francia politikusnak is szerepe van. A harmadik volt Románia, sokáig a franciák kedvence, mert Bukarest következetesen hangoztatta a románoknak a latin népek csoportjába való tartozását. De ennek más oka is volt, amit sokan nem vettek észre. A francia közvéleményt formáló sajtóba gazdag románok, tőkéjükkel már a húszas évek elejétől kezdve beszálltak. Példa erre a befolyásos *Le Figaro*, amelynek harminc esztendőn át egy román család volt a főrészvényese. De az utóbbi másfél évben a Magyarország-kép nagyot változott. A latin államokban, így Franciaországban is, kezd Magyarország a negyedikről a második vagy az első helyre felkerülni. A második ma, nagyjából, Csehszlovákia, a harmadik Lengyelország.

Skultéty Cs.: Mindezzel kapcsolatban megkérdezném, helyes-e a következő ítéletem. Az utóbbi két-három hónapban Nyugat-Európában nem láttam hírt, cikket Magyarországról. De annál többet Romániáról, Szerbiáról és Jugoszláviáról, Szlovákiáról. Úgy érzem, hogy ez pozitívum. Igazam van-e?

Kovács K. Z.: Szerintem feltétlen, mert az újságok a negatív híreket, fejleményeket kapják fel. Ahol a fejlődés normális ütemben folyik, nincs mondanivalójuk. A kárpótlási törvény tárgyalása nekünk egzisztenciális kérdés, nekik nem újságtéma.

Skultéty Cs.: Erre egy személyes tapasztalatom is jó példa, egyben érzékelteti a nehézségeket saját alapvető ügyeinkben. Néhány évvel ezelőtt a bajor Alpokban nyugat-európai ifjúsági szervezetek vezetői számára tanulmányi hetet rendeztek a következő címmel: „Az európai kisebbségek problematikája a baszkok és a magyarok példáján". A magyar kérdésben én

voltam az előadó. Azt a meglepő észrevételt hallottam, hogy a sajtó természetesen sokkal többet foglalkozik a baszkokkal, mint a kárpát-medencei magyar kisebbségekkel, mivel ők robbantanak, ami mindig újsághír. Én az egyetlen lehetséges álláspontot képviseltem: mi büszkék vagyunk arra, hogy nem robbantunk. Ez az oldala is megvan a sajtócsendnek.

Skultéty Cs.: *De térjünk más témára. Kongresszusunkon végig fontos tárgykör volt a magyar gazdasági helyzet. Nyugat-európai barátainktól kérdezném elsőnek, és ez a kulcsszó: a befektetések szempontjából hogyan ítélik meg Magyarországot, rendelkezünk-e helyzetelőnnyel?*

Cserháti L.: Nem magánszemélyként beszélek most, hanem mint egy tekintélyes francia vállalat vezetője. Egy-két látványos siker történt már. Arra azonban többfelé rájöttek, hogy a válságból való kilábaláshoz a magyar gazdaságnak kisvállalatokra és középvállalatokra, a nyugati cégeknek ezekkel való együttműködésére van szükségük. Az igazi probléma ma tárgyalóképes partnert találni Magyarországon. Ábránd azt hinni, hogy valamely nyugati vállalat jótékonysági céllal keres közeledést. Csak akkor fog a magyar piacra belépni, ha nyereséget remél. Résztvettem egy párizsi konferencián, ahol a lengyel miniszter azt mondta az egybegyűlt menedzsereknek: „Gyertek hozzánk, — segíteni". A magyar kormány kereskedelmi képviselője pedig: „Gyertek hozzánk, — jó üzleteket tudtok kötni". Ez a helyes út.

Gábor Dzs.: Ilyen tapasztalataim nekem is vannak. Ami Magyarországot illeti, igen komoly eredmény az állami költségvetés deficitjének a csökkenése. A tőkebehozatalt illetően Magyarország az első helyen áll, ezt a teljesítményt elismerik. Az idén már eddig is több tőke folyt be az országba, mint tavaly az egész évben. Ez azt jelenti, hogy a világgazdaság kezd hinni Magyarország jövőjében. Az állam helyesen cselekszik, amikor fokról-fokra, saját erejéből törleszti az adósságot és nem törekszik annak részben vagy egészben való elengedésére. Magyarországnak ugyanakkor érdeke, hogy hosszú távra, nagy mennyiségben adjon el árut a Szovjetunióban. Ha ezt nem sikerül biztosítani, súlyos gondok következhetnek, mert Nyugat-Európa, kellő minőségű áruval, előnyös helyzetbe kerül.

Skultéty Cs.: *Kérdés a magyarországi résztvevőkhöz. Az Európa Tanács tavaly gazdasági konferenciát tartott Budapesten. Ezen egy hallatlan összeget jelöltek meg, mint amelyre szükség lenne Közép-Európa felemeléséhez. Amikor a záró sajtóértekezleten egy újságíró felvetette, hogyan képzelik ennek az előteremtését, a Tanácsot képviselő svéd politikus, általános meglepetésre, azt felelte, hogy ez nem is olyan nehéz. Ő maga meg tudná szerezni odahaza ennek a pénznek a nem jelentéktelen részét. A kérdés csak az: Magyarország meg tudja-e teremteni ennek a tőkének a működéséhez a megfelelő feltétele-*

ket infrastruktúrában, így közlekedésben, telefon-hálózatban, szállítási határidők betartásában stb. Ezt Budapesten hogyan látják?

Pozsgay I.: Ez az igazi kérdés. Ha az eddigi szerkezetbe hoznának újabb nyugati tőkét, ez a korábbi hatalmas kölcsönökhöz hasonlóan úgy folyna át a termelési szerkezeten, mint a rosta likán a víz. Infrastrukturális ügyről van szó, a legszélesebb értelemben, az oktatástól, képzéstől a fogyasztási szerkezetig. Olyan kockázati helyzetet kell teremtenünk, amelyben nem az állami önkényé a döntő szó. Az egész mozgásteret az elosztási irígység világából a konkurrencia világába kell áthelyezni.

Mécs I.: A kulcsszó a privatizáció. Amíg az jelentősen be nem indul, amíg annak a feltételeit nem teremtettük meg, az ipar szerkezetének az átalakulása nem tud nekilendülni. Ahhoz, hogy privatizálni lehessen, rendezni kell a tulajdonviszonyokat. Ma a nemzeti vagyon 95 százaléka változatlanul állami és szövetkezeti tulajdonban van, ezért nem tudott a magyar gazdaság egész sor beruházási és kölcsönajánlatot megragadni. Az egész infrastruktúra megújítása is csak a magánszféra útján valósítható meg.

Andrásfalvy B.: Valóban: a nagyobb vállalkozásnak és a tőkebeáramlásnak a legnagyobb akadálya az infrastruktúra hiánya és gazdasági szakembereink alkalmatlansága. Hadd mondjam meg azért, hogy az az óriási összeg, amelyet a világsajtó úgy tart számon, mint Magyarországnak tett ajánlatot, voltaképpen azt célozza, hogy biztosítsa a magyar piacot a nyugat-európai iparnak. Olyan feltételekkel, amelyekre a magyar gazdaság képtelen. További akadály a magyar bankrendszer, amely beállítódott a nagyvállalatokra, a látványos beruházásokra. Hiányzanak a kisbankok, amelyek a kisembernek adhatnának kölcsönt traktorra, üvegházra, külföldre szállítandó primőrre. A földtörvény elfogadása után én a bankrendszer megváltozásától várok igazi nekifutást. Akkor talán fel is tudjuk venni a nagyon kemény feltételekkel felajánlott nyugati kölcsönöket, amelyek — ezt hangsúlyoznom kell — kölcsönök és nem segélyek.

Skultéty Cs.: Amikor mindezekről a nehézségekről, akadályokról beszélünk, úgy érzem, vannak a művelt Európához való felzárkózásnak olyan lehetőségei is, amelyek nem kerülnek pénzbe. Nekünk, akik Nyugatról jövünk az országba újra meg újra, van erről mondanivalónk. Ez pedig az általános stílus és a munkához való viszony, amellyel olykor találkozunk. Egy kis figyelemmel és erőfeszítéssel jóval közelebb juthatunk a célhoz. Ha mindenütt és mindenkor betartjuk élőszóban és telefonon a nemzetközi illemszabályokat, mindenkit úgy fogadunk a vezérigazgatótól a portásig, ahogy fogadni illik, adott szavunkat, a megállapodott határidőket, pontosan betartjuk és ha mégsem

tudjuk, úgy rögtön jelezzük — Európában mindez természetes. De ide tartozik még valami, ami úton-útfélen bántja a fülünket, ami elszomorít. Ez a nyelv elzüllése, a mindennapos trágárság olyan körökben is, amelyek a társadalom felső részéhez tartozónak érzik magukat. Katolikus értelmiségi mozgalom vagyunk. Tudjuk, hogy tünetről, az emberi és társadalmi kapcsolatok süllyedésének a külső megnyilvánulásáról van szó. Mégis: kerekasztalunk magyarországi résztvevőihez fordulok: mit lehet e tekintetben tenni, közoktatástól a sajtóig, színháztól a végtelenségig?

Andrásfalvy B.: A felelősség egész társadalmunkat terheli, ez világos. Nem biztos azonban, hogy a feladat hamarább megvalósítható, mint a gazdasági élet átalakítása. A stílus a minta után megy. Amilyen a tévé, az újság, a rádió, sajnos úgy beszélnek az emberek. E téren változásra van szükség.

Pozsgay I.: A magatartás és a nyelv eldurvulásának az oka az emlegetett társadalmi előzményekben rejlik, ahol a másik ember veszélyforrás lett, olyan kockázati tényező, amelyet agresszivitással, gyűlölködéssel, a legkisebb körülményeimbe beavatkozó megmozdulásra ellenségesen kell fogadni. Az együttélésnek olyan körülményei között, amikor ilyen nagyméretű hiány van szolidaritásban, összetartó erőben, az emberek magánstratégiát keresnek. Legfeljebb családjukon vagy háztartásukon belül érzik magukat biztonságban, a közlekedési eszközön vagy a volánnál ülve a szomszédot már ellenségnek tekintik. A viselkedés, a nyelv ennek a társadalmi helyzetnek a kifejezője. Nagy gond a rossz példák követése is, a közoktatásnak és közművelődésnek valóban sok baja lesz még vele.

Mécs I.: „A stílus az ember" — mondja a francia közmondás. A rossz stílus egyben nagyon rossz alapokat is kifejez. Nekünk keresztényeknek életmódunkkal példát kell adnunk, sugároznunk kell, hiszen kereszténynek lenni elsősorban életmódot jelent. Nem véletlenül adtuk oda a mikrofont elsőnek a művelődési miniszternek: lezüllött a pedagógiánk, lezüllött az iskolarendszerünk. Nagyon alul kezdődnek a bajok, nagyon alulról kell mindent újjáépítenünk. Nálunk ma modern dolog a durva beszéd. A közéletben és a magánszférában ezt meg kell fordítanunk. Az legyen a modern, ha valaki udvariasan, választékosan szólal meg.

Andrásfalvy B.: Hadd egészítsem ki az elhangzottakat azzal, hogy a viselkedésnek van erkölcsi, vallási, transzcendens oldala is. A durvaság csak jelzése valaminek, ami mögött türelmetlenség, érzelmi feszültség rejtőzik. Alapvető baj, hogy ingerültek vagyunk, intoleránsak. Már Konrad Lorenz rámutatott, hogy az az ember intoleráns, aki nem tudja a másikat elviselni, akit kis dolgok is zavarnak. Az érzelmi élet pedig nagyon lejáratott, korunk európai kultúrájában nem is illik róla beszélni. Talán egyszerűbb, ha azt mondom: egyik nagy deficit a művé-

szeti nevelés hiánya. A művészet az érzelmek nyelvén szól, ezt a fogékonyságot nem tudtuk visszavinni az iskolai oktatásba. Ha nem tudunk művészeti életet teremteni, hangversenyhallgatókat és igazi filmközönséget, olyan embereket, akik érzelmeik visszhangját, megélését megtalálják a művészeti alkotásokban, akkor hiába minden igyekezet az emberek közötti érintkezési stílus megváltoztatására. Önmagunkat kell nevelnünk, a művészet befogadása mentálhigiéniai gyakorlat. A jövő építésénél erről nem szabad megfeledkeznünk. A magyar közoktatás, ha lehetséges, szeretne ezen a téren átvállalni olyan feladatot, amilyet Európa többi részén mindeddig nem látnak el.

Kovács K. Z.: Nagyon egyetértek azzal az elemzéssel, hogy az eldurvulás az ember belső magatartásának a következménye, mögötte a vázolt tényezőkkel. Ennek logikus folyománya, hogy a gazdasági és társadalmi viszonyok megnyugvásával, a stabilizálódással az egyes ember is lassan visszatalál önmagához. Azt hiszem, elérkeztünk nemcsak e kerekasztalnak, hanem magának a kongresszusnak is ahhoz a pontjához, amikor rá kell mutatnunk, hogy az óhajtott megújulásban fontos szerepük és felelősségük van az egyházaknak. Azt ugyan nem képzelem, hogy egyszerű pedagógiai rálátással, leegyszerűsítetten szólva, prédikációval gyökeresen meg lehet változtatni társadalmi etikát, magatartást, kifejezésformát. Abban azonban igenis hiszek, hogy — katolikusok esetében — a tágabb, zsinati értelemben vett egyház, nem csak a papság, hanem a hívők, a Magyarországon mély gyökeret vert báziscsoportok is ebben az irányban eredményesen cselekedhetnek. Ez az a kovász, amelyre szerep vár. Bántó szándék nélkül mondom, de az az érzésem, hogy egyházaink eddig még nem találták meg a helyüket ebben a bontakozó demokráciában. Igaz, ők is negyven éves vándorlás után vannak, tönkretették infrastruktúrájukat, emberi öntudatukat. Ma újra rajta vannak az úton. Az ország újjáépítésének számításából ne hagyjuk ki ezt a súlyos felelősséggel járó, de talán mégis igazi reményt nyújtó feladatukat. Gábor Dzsingisz mondta a hét elején tartott előadása végén a megdöbbentő szavakat — talán a külföldi lét adja ezt az éleslátást — hogy voltaképpen ott tartunk, mint Szent István korában: új országot kell alapítanunk.

(Ezután élénk kérdés-felelet párbeszédre került sor közönség és előadók között, majd az elnök zárszava:)

* * *

Bevallom, némi nyugtalansággal indultunk neki ennek a vitának, mert egy kerekasztal-beszélgetés megkezdődik és nem tudjuk, mi lesz belőle. Én örülök, hogy ez lett, amit szeretettel megköszönök a résztvevőknek. Befejezésül két olyan mondatra szeretnék hivatkozni, amely ezen a hetünkön elhangzott. Az

egyik a pannonhalmi napunkon. Rita Waschbüsch, a német katolikusok világi tanácsának az elnöknője idézett egy jelszót, amelyet, mintegy ajándékul, fiataloktól kapott. Ez így szól: „Du kannst die Welt verändern!" Vagyis: nem igaz, hogy ne tudnál változtatni a világon. Ez a világ, a te kis vagy tágabb körödben, bizony tőled is függ. A másik mondat kongresszusunk nyitásakor, a Veni Sanctén hangzott el. Békés Gellért római teológus professzor, Mozgalmunk egyházi tanácsadója bibliai elmélkedésében saját szerepünket és törekvéseinket így fogalmazta meg: „Egy népen, a mi népünkön keresztül igyekszünk felelősséget vállalni Európáért".

Skultéty Csaba

LELKI ÉLET

Zarándoklat Panonhalmára

Pannoniae sacrum gens Hungara,
nosce Tricollem!

Pannónia szent magyar népe: ismerd meg a Hármas Halmot!

Szeretettel köszöntöm a Pannonhalmi Bencés Közösség nevében a Pax Romana—KMÉM Pannonhalmára látogató kongresszusát. Köszönjük, hogy ellátogatnak erre az ősi, megszentelt helyre, ahol egykor Szent István királyunk is imádkozott. Arra a helyre, melynek apátja a koronát hozta Szent Istvánnak II. Szilveszter pápától. Arra a helyre, amelynek történelme szorosan összefonódik a magyar nép sorsával.

A Pax Romana most hazajött. Magukkal hozzák a „római békét". A KMÉM célkitűzése mindig az volt, hogy megőrizze a mozgalomhoz tartozókban a kereszténység és a magyarság tudatát. Nem volt mindig könnyű ez a feladat. Külön öröm mindannyiunknak, hogy most itt együtt vannak ennek a mozgalomnak nemcsak nyugateurópai képviselői, hanem eljöhettek Erdélyből, Kárpátaljáról, a Felvidékről is magyar gondolkodók és fiatalok. Együtt vagyunk most ebben a templomban, ahol a napot befejezzük együtt: a közös eucharisztiával és esti istendicsérettel, a vesperással.

Jelképpé vált ez a sok évszázadot megélt templom. Ha tüzetesebben szemügyre vesszük a köveit, íveit, azt látjuk, hogy szinte minden évszázad hozzáépített valamit. A folytonos újrakezdés jeleit láthatjuk, s a folytonos félbemaradásokat. S mégis így teljes és egész ez az épület. S az új folytatás, amit itt láthatunk, egyáltalán nem biztos, hogy úgy történt, miként azt az elődök elképzelték. De mindig volt erő őseinkben, templomunk építőiben ahhoz, hogy újra kezdjenek: erről beszélnek templomunk ívei.

S még valami nagyon lényegesről. Arról, hogy bármennyire is változó volt az idő: templomunk — a félbemaradások és újrakezdések közepette — mindig a fölkelő Naphoz igazodott: miként a középkori templomok, a mienk is keletelve van. Az egyedüli biztoshoz, a fölkelő Naphoz igazodik, nem pedig a mindig változó irányú szélhez. Felkelő Napunk: Krisztus. Életünket őhozzá kell igazítanunk.

Szép ünnepei vannak újra és újra ennek a templomnak, az itt egybegyűlő közösségnek. A legigazibb, a legnagyszerűbb ünnepünk Húsvét. Húsvét éjszakáján bekísérjük a templomba a Krisztust jelképező húsvéti gyertyát, s a húsvéti gyertyáról gyújtjuk meg, tovább adva a lángot, saját gyertyalángunkat. Bármilyen sötét is az éj, a sok kis gyertyaláng képes eloszlatni az éjszaka homályát. S a gyertyák lángjának megosztásával

nem csökken a fény, hanem éppen ellenkezőleg: növekszik. Ha együtt vagyunk, egymással, egymás mellett, egymásért, kezünkben a krisztusi fénnyel, szívünkben Krisztus világosságával, úrrá tudunk lenni a világ sötétségén. Ez a feladatunk. Ezt vállaljuk. Ennek a feladatnak vállalására, a világosság továbbadásához kérjük most itt, ezen az ősi helyen, ebben az őseink imádsága által megszentelt templomban az Isten segítségét.

Pannoniae sacrum gens Hungara, nosce Tricollem!
Divus Martinus vivens hic saepe praecavit,
Hic fidei Stepanus dux fundamenta locavit,
atque abbate loci Roma portante coronam,
Rex idem Stepanus dedit haec insignia Regno,
ut pietas et prisca fides in gente perennet.

Nézzétek, Magyarok, Szent Halmát Pannóniának!
Márton, a szent, amíg élt, ide gyakran hozta imádság,
és István, a vezér, itt rakta a hitnek alapját,
s Rómából koronánkat e helynek apátura hozta,
majd István ezeket jelvényül hagyta a honra,
hogy népünknek igaz vallása örökre viruljon.

KORZENSZKY RICHÁRD
perjel

SULYOK ELEMÉR

Kereszténységünk bibliai gyökerei

Keresztény szemszögből a gyökér, amellyel az ember valamint szűkebb-tágabb közössége — mint a fa a „a szél szitkaira", (Illyés Gyula: *Marok*) — az élet kihívásaira válaszol, nem a látványos teljesítmény, hanem az észrevétlen, ugyanakkor nélkülözhetetlen *megtérés*.

Jézus megtérésre *(metanoia)* szólító felhívása Isten országának szemhatárán belül hangzik el. Isten országa — mégha nem is igéretes kiteljesedésében — már itt van Jézus igéiben és tetteiben, magában Jézusban. Tehát Jézus személye az alapja a megtérés halaszthatatlan sürgősségének. „Az idő betelt, közel van Isten országa. Térjetek meg, és higgyetek az üdvösség jóhírében" — foglalja össze Márk Jézus üzenetének lényegét rögtön evangéliuma elején (1,15).

Amint Isten országa mélyen a zsidóság reménységében gyökerezik, azonképpen a megtérés követelményének is gazdag ószövetségi háttere van. A próféták már a korai időkben fellépnek az egyre külsődlegesebbé váló kultikus és rituális bűnbánati gyakorlat ellen. Nem egyszer indulatos szavakkal hirdetik az el-elsikkadó lényeget: az érzület belső megváltozását. A *sub* (megtérni, Jahvéhoz térni) igét használva követelik a szív megfordulását. Jeremiás, akit a „megtérés prófétájá"-nak is szoktak nevezni, ezzel a *sub* igével fejezi ki a *vissza-*, *oda-* és *elfordulás* többszörösen egymásba hajló szakaszát. A megtérés először *visszafordulás*t jelent. Vissza az első szeretethez, a kezdetekhez, a forráshoz: „Ezt mondja az Úr: Még emlékszem ifjúkorod hűségére, és jegyességed idejének szeretetére. Hogy követtél akkor a pusztában, azon a földön, amelyen nem szoktak vetni! (2,2). Majd néhány verssel később: „Mert kétszeres gonoszságot követett el népem: elhagytak, engem, az élő vizek forrását, azért, hogy ciszternákat ássanak maguknak" (2,13). Egy szóval: vissza a szövetséghez! Mivel Izrael olyan asszonyhoz hasonlét, aki hűtlenül elhagyta urát (Jahvét) szeretői (Baal-istenek) kedvéért, ezért újra hallja a meghívást: térjen vissza a házassági kötelékbe (a korábban kötött szövetségi közösségbe): „Ha vissza akarsz térni, Izrael — mondja az Úr —, hát visszatérhetsz hozzám" (4,1; vö. 3,1.7.12). Ez a felszólítás már jelzi a megtérés második szempontját — *odafordulni* Jahvéhoz „őszinte szívvel" (3,10) — amely Jeremiás igehirdetését éppúgy személyessé teszi, mint istenközpontúvá: „Íme hozzád térünk, mert te vagy az Úr, a mi Istenünk" (3,22). Az ismételt odafordulás magába foglalja a megtérés harmadik tényezőjét: a szükségszerű *elfordulás*t mindattól, ami távoltartja Izraelt Jahvétól, s útját állja találkozásuknak és újraegyesülésüknek. Jahve

szavai szerint a prófétai figyelmeztetés célja épp ezt a megtérést elõmozdítani: „Ha Júda háza meghallja azt a sok bajt, amelyet rájuk akarok zúdítani, talán megtér ki-ki a maga gonosz útjáról, és megbocsáthatom gonoszságaikat és vétkeiket" (36,3).

Az Ószövetség tudja: a gonoszság az embert velejéig átjárja; a héjtól a magig: „Tetteik miatt Istenünkhöz vissza nem térhetnek, szívük mélyén a kicsapongás szelleme, az Urat nem ismerik" (Oz 5,4). Következésképpen ellenáll a megtérésnek: Cidkija pl. „megkeményítette a nyakát, megmakacsolta a szívét, és nem tért meg az Úrhoz, atyái Istenéhez" (2Krón 36,13). Ezért a megtérést mindig Isten ösztönzi, ő mozdítja az ember szívét: „Hozz vissza, engedj visszatérnem, mert te vagy az Úr, az én Istenem!" (Jer 31,18), vagy: „Téríts magadhoz minket, Uram, és mi megtérünk; fordítsd jóra napjainkat, úgy, mint régen tetted" (Siral 5,21). Az ember a megtérésben, akárcsak a szövetségkötésben elfogadó fél: „Mert fölépíteni akarom õket, nem lerombolni; elültetni õket, nem kigyomlálni. És szívet adok nekik, hogy elismerjék: én vagyok az Úr" (Jer 24,7). Aki kedvét szegi Isten kezdeményezõ szeretetének, az Isten haragját és büntetését vonja magára, amelyet az aszály (Ám 4,6-12), a fogság (Oz 11,5), a pusztulás (1Kir 9,6-9) és a halál (Ez 33,9-11) képei szemléltetnek. Aki viszont megtér az Úrhoz, megbocsátásban részesül (Iz 55,7), megszabadul a büntetéstõl (Jón 3,9k.); termékenység, boldogulás (Oz 14,4-8) és élet (Ez 33,14k.) lesz osztályrésze.

Érdemes megemlítenünk: amíg a történeti könyvek mindig Izrael népének megtérését szándékozzák, addig a próféták, kiváltképpen Jeremiás és Ezekiel, az egyes ember belsõ megváltozását („új szív" és „új lélek") sürgetik. A tömegek megtérését már csak a Messiás idejére várják (vö. MTörv 4,30; Oz 3,5; Mal 4,5l). Továbbá azt is megfigyelhetjük, hogy a fogság után a törvényhez való megtérés és a törvény pontos teljesítése kerül az elõtérbe (MTörv 30,2.10; 2Kir 23,25; Neh 9,29; 2Krón 30,6kk). A megtérésnek ezzel a törvényteljesítõ felfogásával találkozunk késõbb Qumranban is: az ember megtér a bûnökbõl, és gyökeresen szakít a bûnösökkel, hogy a legtisztábban kövesse a törvényt. A közösség tagjai az Iz 59,20 alapján „Izrael megtértjei"-nek nevezik önmagukat.

Keresztelõ János két testamentum között áll. Az egyikben a legnagyobb, a másikban a legkisebb. Szövetségközi idõkben él, átmeneti küldetéssel. Ó az összekötõ láncszem a próféták és Jézus megtérésre hívó igehirdetése között. Üzenete részben a prófétákkal rokonítja. Megtérésre szólítja a népet, és a „megtérés gyümölcsei"-t kívánja tõle (Mt 3,2; 3,8). Az ószövetségi mintának megfelel, hogy az egész nép a bûnbánati felszólítás megszólítottja (vö. ApCsel 13,24; 19,4). Az igazak is, akik azt gondolják magukról, hogy nekik nem kell megtérniük (Mt 3,7kk). Ugyanakkor azonban igehirdetésének olyan vonása is

van, amely már az Újszövetség látóhatárát bontogatja. Amíg ugyanis az Ószövetségben a megtérés szükségességének elsősorban múltbeli oka volt (pl. bálványimádás, szociális igazságtalanság), addig most Isten országának jövőbeli bekövetkezése kerül az előtérbe (Mt 3,2). Ezért aki meg akar menekülni az ítélettől, csak egyet tehet: megtér. S megtérése új viszonyba helyezi az Istennel, és egészen megváltoztatja őt (Mt 3,10). Keresztelő János szavaiban a bűnbánatra való meghívás összekapcsolódik az eszkatológikus keresztséggel, amely megadja a bűnök bocsánatát (Mt 1,4), és megtérésre szolgál (Mt 3,11; vö. ApCsel 13,24; 19,4). Világossá válik: a megtérés ajándék, ugyanakkor feladat. A „mit tegyünk?"-re János tárgyszerűen válaszol. Mindenki tegye azt, amit tennie kell. A nép szorgoskodjék, „akinek két köntöse van, ossza meg azzal, akinek egy sincs, s akinek ennivalója van, tegyen hasonlóképpen". A vámos szedje az adót, de hagyjon fel a haszonleséssel. A katona meg maradjon állomáshelyén, csak ne éljen vissza a hatalommal (vö. Lk 3,10-18). Az Istenhez való megtérés „gyümölcsei" tehát a felebaráti szeretet cselekedetei.

A szinoptikusok szerint Jézus igehirdetése rokonságban áll a Keresztelő Jánoséval (vö. Mt 3,2 és 4,17). Ám a különbség is kitetszik. A Keresztelő nem állítja: ő az úton érkező, hanem csak azt, hogy készítsék az utat, egyengessék az ösvényeket, hogy a görbe legyen egyenessé, a göröngyös meg símává. A körülötte támadt sereglésben nem kiáltja ki magát királynak, hanem csak hírnöknek, az utána érkező hangjának tartja magát (Mt 3,11). Jézus ellenben szuverén öntudattal hirdeti: eljövetelében már bekövetkezett az Isten országa; benne, szavaiban és tetteiben már a hatalmas Isten munkálkodik (Lk 11,20; 17,21; Mt 11,6).

1. A *kezdeményező* tehát Isten, Istennek Jézusban szóhoz jutó szeretete. A szeretet szabad tett, szuverén döntés, ha nem az volna, akkor megszűnne szeretetnek lenni. És ezt a szeretetet nem lehet megelőzni, nem lehet erőszakkal kicsikarni, teljesítménnyel kikényszeríteni. Jogigényt sem lehet rá támasztani, még erkölcsi erények és kiválóság árán sem. Hiszen a legkülönb erkölcsiség is mindig a bűntől megsebzett emberé. És ha őszinte az ember önmagához, nem tagadhatja: a tökéletességre való törekvésében mindig ott lappang — mégha titokban is — az öntetszelgés vagy legalábbis az önkeresés. Ezt a titkot éppen a Biblia szentjei és a kereszténység legnagyobbjai tudták. Nem véletlenül, még kevésbé farizeusi szemforgatásból vallották magukat bűnösöknek. Ők még tudták, amiről az ember oly könnyen megfeledkezik, és amit Kierkegaard vet kortársai szemére: „A kereszténység legnagyobb eretneksége az volt, hogy azt hitte, a bűn ellentéte az erény. Nem, a bűn ellentéte a kegyelem." Az ember bűnössége tehát nem az erény, hanem Isten kegyelme, szeretete előtt tisztázódik. Ezért mondja Izajás

Isten meghívó kegyelme nyomán és szentsége láttán: Jaj nekem, végem van, mert tisztátalan ajkú, összetört, elveszett, megsemmisült ember vagyok (vö. Iz 6,5). S ezért mondja Péter Jézusnak a hosszú hiábavaló éjszaka után a csodálatos halfogáskor: „Uram, menj el tőlem, mert bűnös vagyok" (Lk 5,8). Mivel Isten szeretete megelőzi az emberét, ezért a pásztor indul el, hogy föllelje az elveszett bárányt, és az asszony lát neki, hogy megtalálja az elgurult drachmát (vö. Lk 15). Az Isten országába emelt boldogság-mondások is ezért előzik meg a Hegyi-beszédben az etikai követelményeket és az engedelmességnek Isten tökéletességére nyíló távlatát. Röviden: Isten szeretetének *indicativus*ából következik az ember etikai *imperativus*a.

2. A Jézusban elérkezett Isten országa *válaszadás*ra készteti az embert. S a helyes válasz, amely egyben a megbocsátás és az üdvösség alapföltétele: a hitből fakadó megtérés. Az ünneplő ruha, amelyet a meghívott vendégnek a királyi menyegzőn magára kell öltenie, nem más, mint éppen ez a belső megtérés (Mt 22,11-13). Jézus példázatai nemcsak Isten megbocsátó készségét szemléltetik (vö. Lk 15), hanem az embernek e megbocsátást elfogadó hiteles magatartását is. És ez a magatartás nem a farizeus gőgje, hanem a vámos alázata (vö. Lk 18,10-14). Nem az önelégültség, hanem az, amit Jézus így ad a parancsokat teljesítő szolgák szájába: „Mihaszna szolgák vagyunk, hisz csak kötelességünket teljesítettük" (Lk 17,10).

A megtérésről szóló igehirdetésben, mint látjuk, bizonyos fejlődés állapítható meg. Amíg a próféták ideiglenes büntetésekkel fenyegették azokat, akik nem tértek meg (vö. Iz 5,25kk; 8,1kk); 9,8kk; stb), addig Keresztelő János a végítéletet prédikálja, mely az ajtó előtt áll, és egybeesik Isten országának bekőszöntésével. Hirdeti: rövid az idő, csupán fejszevillanásnyi, még annyi, hogy egy utolsó remegés végigfuthat a fán, az ágaktól a gyökerekig, és aztán itt a vég; elérkezik, aki ítéletével beteljesíti az időt (Mt 3,10; Lk 3,9). Jézus ezzel szemben nem átkot szór, hanem reményt kelt: be lehet lépni az elérkezett Isten országába (Mk 1,15). De a belépés feltétele a megtérés. Jézus felhívása mindenkinek szól, bűnösöknek és igazaknak, de főleg a bűnösöknek. „Mert nem az igazakat jöttem hívni, hanem a bűnösöket, hogy tartsanak bűnbánatot" (Lk 5,32).

3. Ha a *megtérés lényegét* kívánnánk megfogalmazni, akkor Jézusnak a gyermekekről és a szegényekről mondott szavait kellene megfontolnunk. „Bizony mondom nektek, ha nem változtok meg, s nem lesztek olyanok, mint a gyermekek, nem mentek be a mennyek országába" (Mt 18,3) és „Boldogok vagytok, ti szegények, mert tiétek az Isten országa" (Lk 6,20). A felhívásra adott válasz tehát elsősorban nem a gonosztól, a bűntől való elfordulás, nem is aszkézis és böjtölés vagy ehhez hasonló, hanem egészen sajátosan az, hogy a szív odafordul az

élő Istenhez. Mint a gyermek, aki gyanútlanul és határtalan bizalommal közeledik szüleihez. Mint a szegény, aki teret enged át önmagában annak, ami nem az övé, aki helyet készít annak, amit ajándékba kap, miközben kezéből fokozatosan kihullik mindaz, amihez eddig görcsösen ragaszkodott.

4. Mivel Isten ajándéka Jézusban jelenvalóvá lett, ezért a megtérés az *üdvösség órájának*, a *mának* a megragadása. Megtérése előtt az ember egyrészt az idő után szalad, hogy behozza, amit elvesztett vagy eltékozolt, s közben épp, ami a legértékesebb, a jelen pereg ki az ujjai közül. Másrészt megtapasztalja az ellenkezőjét is. Szívesen visszahúzódik múltjába, és így mond le esélyekről, szalasztja el a legdrágábbat, a jelent. Múlt és jelen között téblábol, anélkül, hogy biztosan mozogna a jelenben.

Ebben az élethelyzetben magasodik elénk Jézus példája. Ő is átmenetben élt, mint mi, de nem kívánt a múltba vagy a jövőbe menekülni. Nem emlegette a „régi, szép időket", s nem kergetett csalóka reményeket. Helyette vállalta a múlt és jövő határterületét, a jelent, magát az átmenetet. Mindezt pedig úgy tette, hogy nem tetszelgett sem az áldozathozó, sem a sikert arató ember önmutogató pózában. Jézus a mába írta Isten országának egyáltalán nem hétköznapi valóságát. Nem a szép jövőbe, mint az apokaliptikusok. Nem is a múlt örökségébe, mint a farizeusok. Hanem a mába. A kicsiben és a nagyban, a szürkében és az ünnepiben, az éppen soron lévő helyzetben vissza nem térő alkalmat látott: Isten országának érkezését, az Atya akaratának teljesítését. Ezért volt ideje mindenre. Csendes éjszakai imádságra a hegyen és parázs vitákra a nyilvános tereken. Betegek gyógyítására és menyegzőn való részvételre. Asztal melletti beszélgetésekre és éjszakai vendég fogadására. Az ég madarainak, a mezők liliomainak megtekintésére és a terméketlen fügefa észrevételére. Fáradságos hétköznapi munkára és nyugalmas pihenésre Lázárék betániai házában.

„Betelt az idő" — szól Jézus üzenete. És ezzel a kijelentéssel kiszabadítja az embert abból a hazugságból, amelybe saját magát zárta: „nincsen időm". Mert valójában sok ideje van. Csakhogy meg tudja-e ragadni és be tudja-e tölteni azt az időt, amelyben itt és most van? Jézus a figyelmet a legnehezebbre s egyben a legegyszerűbbre irányítja: a mára. Ezt kell megragadni, mert ebben van az ember üdvösségének lehetősége. Amit Németh László evangéliumi ihletettséggel a szentről ír, az a megtértről is áll: „Szent az, aki megadja magát a jelennek... Azaz nincs benne sem törekvés, sem ragaszkodás; egyik teendője nem fontosabb, mint a másik; ha emberbaj kerül elé, azt nem kell egy más bajért otthagyni, s minthogy magának semmit sem akar, mindenre egyformán rászentelheti magát."

5. Ez a jelenbe belerajzolt üdvösség hasonlít a szántóföldben elrejtett kincshez (Mt 13,44). Ha az ember megtalálja, ak-

kor örömében odaad érte mindent. Jézus Keresztelő Jánossal ellentétben, akinek az igehirdetését komor szigorúság jellemzi, szívesen beszél a megtéréssel kapcsolatban az *örömről*. A meghívó szót nem elutasítani, hanem elfogadni kell. A meghívó szó mindig Istené, az emberé az elfogadás, a szó-fogadás. A meghívó szó nyomába szegődni pedig lemondást és örömet jelent. Amint az elfogadást megelőzi a szó, úgy analóg értelemben az örömet a lemondás. Vagyis a lemondás nem önmagában és önmagáért áll fönn, hanem mindig az öröm tágabb látókörében nyeri el alárendelt helyét. Az evangéliumok szinte kivétel nélkül hangsúlyozzák: a megtéréssel új irányt vett élet messze értékesebb, mint a feléje vezető utak és előkészületek. Ezért vallják, hogy az ítélettel való fenyegetőzés, mégha olykor szükséges is, kevésbé határozza meg a hitből fakadó megtérést, mint Krisztusnak mindent felülmúló és embereket magával ragadó szeretete. Ugyancsak ebben az összefüggésben válik nagyon tanulságossá, ha összehasonlítjuk Júdás árulását Péter egyidejű tagadásával. Júdás bánata bezárult, nem jutott túl az elkövetett bűn felismerésén, s kiúttalan kétségbeesésbe vezetett. Péter bánata viszont megnyílt, túlnőtt önmagán, és elfogadta a felkínált bocsánatot. Kettőjük esete jól példázza, hogy a bűnbánat nem a kiinduló-, hanem a célpont felől: a megbocsátás, a kegyelem, a szeretet, az üdvösség felől kapja meg értelmét. Így kerül bánat és lemondás az öröm fénykörébe. Ám a megtérés nemcsak az ember öröme, hanem Istené is. A Lk 15. fejezetében a három példázat kulcsszava az „örüljetek!". Ha az ember engedi, hogy Isten fellelje, kézbe vegye és hazavigye, akkor ez öröm Istennek és embernek egyaránt. Isten ugyanis az öröm Istene. Ezért azt akarja, hogy övéi is örüljenek. Örüljenek, mint lakodalom idején a vendégek a felforrósodott légkörben.

Persze Jézus is szigorú ítéletet hirdet azoknak, akik nem akarnak tudomást szerezni a megtérés követelményéről. Ezért hangzik jajkiáltás a bűnbánattól vonakodó városok fölött: „Jaj neked Korozain! Jaj neked Betszaida! Mert ha Tiruszban és Szidonban mentek volna végbe a bennetek történt csodák, már régen hamuban és szőrzsákban tartottak volna bűnbánatot" (Mt 11,21). És ezért fognak Ninive lakosai az ítélet előtt megállni, nem úgy, mint Jézus kortársai: „ninivei férfiak feltámadnak az ítéletkor ezzel a nemzedékkel, és elítélik mert ők bűnbánatot tartottak Jónás szavára, s itt nagyobb van, mint Jónás" (Mt 12,41).

6. A megtérésre, akárcsak az Ábrahámtól való származásra nem lehet hivatkozni, és életünk egyszeri odaadása még nem ad ingyenes belépőjegyet az üdvösségre. Bár a megtérésnek és hitnek Isten igérete szerint bizonyossága van, de ez sohasem jelent szavatolt életbiztosítást. Fájdalmas tapasztalatunk: az első megtérés után ismét elbukhatunk, másfelől

azonban Isten az üdvösség ajtaját nemcsak egyszer nyitja meg előttünk. Ezért az *első* után reményünk lehet a *második* megmegújuló *megtérés*re. De tudnunk kell, a megtérés lehetősége és módja teljesen az élő Isten kezében van.

7. Végül látnunk kell, hogy bánat — megtérés — hit — üdvösség nem akar szükségszerűen időbeli sorrendet rögzíteni. Inkább olyan rokonértelmű kifejezésekről van szó, amelyek életünk Istennek való odaadását más-más szempontból villantják elénk. Mivel ez a folyamat a Szentlélek működése az emberben, ezért nem firtathatjuk ennek a kegyelmi eseménynek sem a *tartam*át, sem az *időpont*ját, még kevésbé rendszabályozhatjuk vagy foglalhatjuk törvénycikkelyekbe. Az egyszeri életfordító elhatározás, amelynek helyét és idejét hűséggel őrizhetjük, nem jelent tökéletesebb állapotot az egész életet igénybe vevő, fokozatos megtérésnél. A hangsúly ugyanis kevésbé a kezdet körülményeire esik, inkább a hitünkben való gyarapodásra, a szeretetünkben és engedelmességünkben való növekedésre.

Az elmondottak fényében úgy látszik, mintha a megtérés csupán magánügy volna. Igaz, Jézus igehirdetése mindenekelőtt az egyént veszi célba. De úgy, hogy általa másokat is megérintsen és megszólítson. Következésképp a *magánügy* egyben *közügy* is. Mert, amint ugyancsak Németh László írja: „Az ember egy módon használhat a világnak" — s tegyük hozzá szerényen: a magyarságnak is —, „ha rendbejön önmagával".*

* Az elmélkedésben fehasználtam egy korábbi írásomat, amely „A metanoia bibliai jelentésárnyalatai" címmel a „Köszöntő Nyíri Tamás 70. születésnapjára" c. kötetben (Budapest, 1990) jelent meg.

BÉKÉS GELLÉRT

Keresztény Európa — katolikus közösség?

Útban Európa felé — így határoztuk meg kongresszusunk tárgyát és az előadások gyűjteményének is ezt a címet adtuk, mert ezzel akartuk kifejezni a magyar értelmiség szellemi mozgalmának mai irányát. Negyven esztendő kényszerű politikai, társadalmi és kulturális vasfüggönye mögül kiszabadulva, a magyar értelmiség, főleg a kevés európai tapasztalattal rendelkező fiatalság figyelme ma erősen Európa felé fordul. Kérdés, hogy mi az az Európa, amihez fordulni kívánnak? Mitől akarták őket hatalmi szóval eltiltani? Mi az az érték, amit magukévá szeretnének tenni?

Ezekre a kérdésekre politikai, társadalmi, kulturális és gazdasági vonalon a kötet tanulmányai hivatottak válaszolni. De hagyományos lelki programunkat ezúttal is úgy választottuk meg, hogy a fenti kélrdésekre a krisztusi hit szemszögéből is választ adjanak, megvilágítsák és kiegészítsék a tárgyalt problémákat. Ezt a lelki programot foglaljuk össze a következőkben.

Európa keresztény gyökerei

A kongresszust megnyitó Veni Sanctén Várszegi Asztrik esztergomi segédpüspök, Pannonhalma megválasztott és immár a Szentszék által is jóváhagyott főapátja elnökölt. Várszegi püspök homoliájában Európa keresztény gyökereiről és azoknak újra sarjadó mai hajtásairól beszélt. Mint annak idején, Európa bölcsőjénél, a keresztény hit adott szellemi tartalmat, erkölcsi elveket és erőt a barbár népek, köztük a magyar nép alakulóban lévő kultúrájának, társadalmi, politikai és gazdasági rendjének. Ma, szerkularizált világunk szellemi és erkölcsi zúrzavarában ez a hit — a II. Vatikáni zsinaton megújult formájában — ugyanerre a feladatra hivatott. Hazánkra ez különösen is áll, mert a kommunista rendszer összeomlásával világnézeti téren olyan űr keletkezett, amit hitelesen és megbízhatóan csakis a keresztény hit szellemi tartalmával és a tízparancs erkölcsi elveivel lehet kitölteni. Ez az a kohéziós erő, ami a magyar társadalom széthullott mozaik-kockáit újra egységes egésszé tudja formálni és népünk szellemi, erkölcsi, társadalmi és kulturális megújulását végbe is tudja vinni.

Reggelenként, bibliai elmélkedésünkben megkíséreltük, hogy Európa kereszténységét sajátos egyházi mivoltában értsük meg. Európa krisztusi hitre tért barbár népei a középkorban valamennyien az *una sancta catholica apostolica* — az egy, szent, egyetemes, apostoli egyház tagjának vallották magukat. Figyelemre méltó, hogy 1983-ban, az európai egyházak elöljáróinak ökumenikus kongresszusán megállapították, hogy a negyedik századból származó ún. nicea-konstantinápolyi hitvallással a különböző egyházak ma is meg tudják közösen vallani hitüket az egyház lényegbeli egységében, az una sancta catholica apostolica hitét. Ez nem jelent kevesebbet, mint azt, hogy nemcsak a krisztusi üdvösség hite és az ebben való keresztségi részesedés köt össze katolikust, ortodoxt és protestánst, nemcsak a Bibliánk közös, hanem — ha csak lényeges elemeiben — az Isten szavára adott válaszunk is, ami nem más, mint közös hitvallásunk és e hitvallásnak az egyház lényegbeli egységére vonatkozó szakasza. Ezzel voltaképpen valamennyi hitvalló egyház Krisztus egyházához tartozónak vallja magát.

Szándékunk pontosan az volt, hogy ebben az értelemben elmélkedjünk az európai kereszténységről, mint egyházi közösségről. „Katolikusnak" neveztük ezt a közösséget, de a szó után kérdőjelet tettünk. Ezzel akartuk jelezni, hogy mi magunk is kérdéssé tesszük, hogy lehet-e „katolikus közösségről" beszélni abban az Európában, ahol a keresztények katolikus és protestáns egyházakra oszlanak. S ha beszélünk róla, milyen értelemben tesszük? Nyilván nem a szoros értelemben vett római katolicitásról van itt szó, hanem pontosan az egyháznak arról az egyetemes egységéről, amit az említett hitvallásban valamennyien megvallunk. Ez a katolicitás az egész kereszténységnek, magának az egyetemes egyháznak belső mivoltából eredő lényegbeli tulajdonsága. De gondolkodjunk először Európa kereszténységéről, s ezt követően térjünk vissza e kereszténység katolikus mivoltának kérdéséhez.

Új élet a gyökerekből

Európa kereszténységéről szólva nyilvánvaló, hogy lombos fává terebélyesedett kontinensünk szellemi gyökerei mélyen a bibliai vallás talajába ereszkednek. A kereszténység meghódította a római birodalmat, de ugyanakkor magáévá tette a birodalom hellenista kultúrájának humánus elemeit. Bibliai vallás és hellenista kultúra, vagy helyesebben az evangélium szellemével áthatott görög-latin kultúrhagyomány az a szellemi talaj, amelyben az európai civilizáció csemetéje kisarjadt. A kettő valójában már a konstantini békét követő századokban össze-

fonódott egymással, de Európáról igazában csak akkor beszélhetünk, amikor a barbár népek megkeresztelkednek és a krisztusi hittel apránként az antik kultúra elemeit is magukévá teszik. A hellenista kultúrában felnőtt egyház így a humánus művelődést is közvetíti a jövendő Európa népei felé. A kettő kölcsönhatására alakul ki, főleg Nagy Károly korától kezdve Európa középkori civilizációja a középkori keresztény államok társadalmi és politikai szervezetével, humánus kultúrájával és erkölcsi rendjével. Ezért II. János Pál pápa joggal beszél az európai civilizáció keresztény gyökereiről. Tagadhatatlan ugyanis, hogy a mai Európa humánus jellegű kultúrája, az emberi méltóságról és szabadságról vallott erkölcsi elvei ezekből a gyökerekből táplálkoznak.

Népünk megkeresztelésével István király, sőt már Géza fejedelem, mint más korabeli szomszédos fejedelmek, ennek a fejlődőben lévő keresztény civilizációnak nyitott kaput. Nos, ez a civilizáció az, ami történelmi katasztrófákon, politikai és társadalmi kríziseken keresztül mégiscsak Európához kötötte a magyar népet. A vasfüggöny pontosan ettől a civilizációtól akarta elzárni a magyar népet. A szovjet rendszer a vallást csak magánügyként megtűrt, idejétmúlt babonás jelenségnek tekintette, és olyan keresztény elvektől független civilizációt akart teremteni, amit az egyoldalú technológiai fejlődés, valamint a kollektív társadalmi és gazdasági rendszer határoz meg. Keresztény gyökerekből megújulni eszerint népünknek is annyit jelent, mint folyamatosan tovább élni abban a civilizációban, amit a keresztény ihletésű humánus kultúra, erkölcsi és társadalmi rend fémjelez. Ez a civilizáció az, ami demokratikus egyenlőséget, szociális igazságosságot, társadalmi megbékélést és a népek békés együttműködését jelenti.

Katolikus közösség?

Hogyan lehetne akárcsak elképzelni is, hogy ezt az európai keresztény civilizációt katolikus közösségben éljük meg? Nem valami hódító szándék, egyfajta katolizáló törekvés húzódik meg az ilyen elképzelés mögött? Félreértés ne essék: amikor ebben az összefüggésben katolicitásról beszélünk, akkor nem leszűkített értelemben a római katolicizmusról van szó. A katolicitás egyetemesebb fogalom, semhogy egyszerűen azonosítani lehetne akár egy olyan egyházzal is, amely magát kifejezetten katolikusnak vallja. A II. Vatikáni zsinat szerint a római egyháznak is törekednie kell arra, hogy hitbeli egyetértésre jusson a többi keresztény egyházzal és ebben az ökumenikus közösségben váljék teljessé katolicitása. (Vö. Ökum. dekrétum 24) Tisztázzuk ezt a fogalmat: mi az a katolicitás, amit közös hit-

vallásunkban valamennyien elismerünk, mint Krisztus egyházának lényegbeli tulajdonságát?

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának negyedik közgyűlésén, 1968 nyarán, Uppsalában a tanácskozások központi témája az egyház katolicitása volt. Alig három évvel a II. Vatikáni zsinat befejezése után nyilvánvalóan időszerű volt ez a téma. Ami a közgyűlésről kiadott dokumentumban legott szembe tűnik, az a katolicitásnak kifejezetten minőségi, s csak következésképpen mennyiségi meghatározása. Voltaképpen sem a nemzetközi *universalis*, sem a magyar *egyetemes* szó nem fordítja kielégítően a görög szó eredeti jelentését, mert mindkettő inkább mennyiségi értelmű, vagyis az egyház általános elterjedését jelzi minden földrészen és minden nép között. A görög szó eredetileg teljességet, hiánytalan egészt, illetőleg az arra való képességet jelenti, amit Yves Congar *capacité universelle de l'unité* szavakkal fejez ki. Teológiai alkalmazásában Isten üdvözítő szeretetének Krisztusban valóra vált hiánytalan teljességét jelenti ez a szó, ami Krisztus Lelkének erejével arra képesíti az egyházat, hogy Isten országának közösségébe összegyűjtsön minden népet. Elmélkedésünk során még részletesebben foglalkozunk az egyháznak ezzel a belső mivoltából származó küldetésével. Itt csak annyit, hogy Európa és a világ kereszténysége *ebben* a teológiai értelmű katolikus közösségben találhatná meg újra lelki egységét és erkölcsi rendjét. S ha mi, magyarok, a keresztény Európa felé tájékozódunk, arra kell törekednünk, hogy katolikusok és protestánsok, mi is *ebben* a katolikus közösségben találkozzunk.

Nyilván nem a protestantizmus katolizálásáról van itt szó. Minden egészséges közösségnek szüksége van az építő szándékú ellenvéleményre, ami kritikai szemléletre és az intézmények állandó megújítására indíthat. Ebből a szemszögből tekintve a protestantizmusnak is megvan a maga gondviselésszerű szerepe a kereszténység életében. Ám a mi szekularizált világunkban nem a katolikus és protestáns, hanem a hívő és hitetlen áll szemben egymással. Ma Krisztus igazáról *közösen* kell tanúságot tennünk. Hogyan lehessen a szeretet vallásában hinni, ha mi, tanítványok, lényeges dolgokban nem értünk egyet és nem tudunk közösen kiállni hitünkért. Az utolsó vacsorán Jézus azért imádkozott tanítványainak egységéért, hogy „a világ elhiggye", hogy ő az, akiben a miénk lett Isten üdvözítő szeretete. Erre a közös tanúskodásra van szükség a mai magyar életben is. Ezért elmélkedünk a katolicitás mellett az egyház másik három tulajdonságáról is, hogy erre a közös hitvallásra segítsen bennünket. Ez az útja a „katolikus közösség" megvalósulásának, ahol a hitében megújult katolikus mellett a hitében megújult evangélikusnak és reformátusnak is helye van.

Krisztus egyháza

Krisztus egyháza az *una sancta catholica apostolica*. Ez a négy tulajdonsága jelzi, hogy mint egyház közösségben élünk a Lélek által Krisztussal és az Atyával, s ebből származik közösségünk egymással. Mit jelentenek ezek a tulajdonságok egyenként?

Vallom, hogy az egyház egy

> *„Törekedjetek arra, hogy a béke kötelékében fenntartsátok a lelki egységet. Egy a Test és egy a Lélek, mint ahogy hivatástok is egy reményre szól. Egy az Úr, egy a hit, egy a keresztség. Egy az Isten, mindnyájunk Atyja, aki mindent fölülmúl, mindent áthat és mindenben benne van."*
>
> (Efezusi levél 4,3-6)

Az efezusi levél idézett soraiból világos, hogy az Apostol szemében az egyház egysége isteni ajándék, s nem emberi mű. Valamely társadalmi csoport vagy mozgalom egysége lehet okosan szerkesztett szabályzat, ügyes propaganda, gondos szervezés eredménye. Az egyháznak is van évszázados tapasztalatából leszűrt kánonjoga, szervetett hierarchiája, vannak rátermett apostolai, de egységét lényegében nem ezek teremtik meg. Az egyháznak, mint Krisztus testének egysége a Szentlélek műve, s a Lelket Krisztus adja. Az egyház azért *egy*, mert mindaz, amit Isten az ember üdvösségéért tett, maga az isteni mű *egy*, s az egyház nem más, mint ennek történeti megvalósulása. Isten üdvözítő tette voltaképpen maga Krisztus, Isten emberré lett Fia, aki az evangélium meghirdetésével, keresztha lálának és feltámadásának húsvéti misztériumával egyszer s mindenkorra végbevitte ezt az ő személyében is *egy* isteni művet. S *egy* a Szentlélek is, aki az emberiség életének történeti folyamatában valóra váltja, amit Krisztus értünk tett. Ő indít arra, hogy hittel fogadjuk a krisztusi üdvösség örömhírét, ő részesít a keresztségi újjászületés által ebben az üdvösségben, s ő éleszti bennünk szüntelen végső hivatásunk tudatát: annak reményét, hogy emberi létünk végül is beteljesül az isteni szeretet szentháromsági életközösségében.

Ezért hiszem, hogy az egyház, nem mint emberi intézmény, hanem mint az üdvözítő isteni szeretet krisztusi megvalósulása, egy és oszthatatlan. Annyira egy és oszthatatlan, hogy semmiféle emberi vita és viszály nem képes ezt a lényegbeli egységét megbontani. Egy az Isten üdvözítő szándéka, egy annak krisztusi végrehajtása, s a Szentlélek erejében egy annak folyamatos történeti megvalósulása.

Ám az egyház nemcsak isteni mű, kegyelmi ajándék, hanem egyszersmint megvalósításra váró emberi feladat. Maga Jézus tanítványaira bízta az evangélium hirdetését és az üdvösség útján elindító keresztelést. Igének és szentségnek nyilván a Szentlélek ad üdvözítő erőt, de az igét hirdetni kell, a keresztséget ki kell szolgáltatni. Ige és szentség, a Lélek erejével együttesen teremti meg a világban azt a Krisztus-testet, ami maga az egyházi közösség. Jézus is közösségbe gyűjtötte tanítványait, az utolsó vacsorán pedig azért imádkozott, testét és vérét is azért adta a kenyér és bor színében, hogy tanítványai *egy* legyenek élő közösségben Istennel és egymással. Ezt az egyházi közösséget teremtette meg a Szentlélek az első pünkösdön azok közt, akik az apostollá lett Péter szavára megtértek és megkeresztelkedtek. „Ezek — így olvassuk az Apostolok Cselekedeteiben — állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban." (2,42)

Az egyházi közösségnek ezt az egységét azonban állandóan fenyegeti a megoszlás veszélye. A keresztények egységéről szóló zsinati dekrétum harmadik pontjában megjegyzi, már az ősegyházban támadtak bizonyos szakadások, s mint jól tudjuk, a XI. században keleti és nyugati részre szakadt az egyház, a XVI. században pedig a reformáció következtében a nyugati egyház is elvesztette szervezeti egységét. A lényegbeli egységet tekintve azonban döntő az, amit a dekrétum a római egyháztól különvált protestáns egyházi közösségek tagjairól mond: „Akik hisznek Krisztusban és szabályszerűen részesültek a keresztség szentségében, már bizonyos — jóllehet nem tökéletes — közösségi kapcsolatba kerültek a katolikus egyházzal,... beiktatódtak Krisztus testébe. Jogosan díszíti őket a »keresztény« megjelölés, a katolikus egyház gyermekei pedig méltán ismerik el őket testvéreiknek az Úrban".

E szavakból is kitűnik, hogy a krisztusi üdvösség hite és a keresztségi részesedés benne olyan lényegbeli és látható — mégha nem is teljes — közösséget teremt a keresztények közt, amit emberi viták vagy viszályok nem képesek megbontani. Ám megosztottságuk a hit és az egyházi szervezet egyéb kérdései terén mégiscsak fennállnak, s ez olyan helyzetet teremt, ami — ismét a zsinati dekrétum bevezető szavaival — „ellenemond Krisztus akaratának, botránkoztatja a világot és károsítja a legszentebb ügyet, az evangélium hirdetését minden embernek." Ez, magyarán szólva, bűnös állapot. A zsinat nyíltan elismeri, hogy az egyházi egység helyreállítására irányuló törekvést a Szentlélek sugallta, s ezért minden kereszténynek kötelessége, hogy ezt az ügyet előmozdítsa.

Milyen egység helyreállításáról van itt szó? Kétségkívül nem liturgikus, kánonjogi vagy más szervezeti egységről, hiszen ezen a téren magában a katolikus egyházban is többféle

megvalósulási forma, például a római mellett a görög katolikus is lehetséges. Az egyház katolikus egységének elve nem a lélekölő egyformaság, hanem a teremtett világnak az a gazdag változatossága, amit tömören az „egység a sokféleségben, sokféleség az egységben" jelszó fejez ki. Meg kell tanulnunk, hogy megkülönböztessük hitünk lényegbeli tartalmát járulékos formáitól és Szent Ágostonnal valljuk: „A szükséges dolgokban egység, a vitathatókban szabadság, de mindebben szeretet".

Kétségtelen, hogy Krisztus akaratán kívül népünk jövője is sürgeti, hogy a keresztény hitében egységre, erkölcseiben megújulásra törekvő Európához csatalkozva, mi katolikus és protestáns magyarok is törekedjünk a lelki egységre. Feledve a múlt sérelmeit, vagy helyesebben azokból tanulva, krisztusi hitünk közösségében keresnünk kell népünk lelki és erkölcsi megújulását.

Vallom, hogy az egyház szent

> *„Krisztus szerette az egyházat és feláldozta magát érte, hogy a keresztségben az élet igéje által tisztára mosva megszentelje,... hogy szent legyen és szeplőtelen."*
>
> (Efezusi levél 5,25-27)

Az egyház hitvallásunkban foglalt második tulajdonságánál, a szentségnél ugyanúgy megakadnánk, mint az elsőnél, az egységnél, ha az Apostol nem mondaná meg világosan, hogy ez a szentség, mint az egység is, Isten ajándéka és nem emberi teljesítmény. Történeti emlékeink és jelen tapasztalataink alapján ugyan örömmel állíthatjuk, hogy az egyházban mindig élnek az életszentség csodálatra méltó alakjai, de az átlagos keresztény emberről aligha mondhatunk többet, mint hogy „megszentelt". S ha hívei nem szentek, hogyan volna az egyházi közösség. Ám a döntő éppen az, hogy az egyháznak és híveinek szentsége, akárcsak az egység, isteni ajándék. S mi több, a kettő belsőleg összetartozik. Az ember üdvözítésének az egyházban megvalósuló isteni műve ugyanis *egy* és lényegében arra irányul, hogy az egyházi közösségben megszentelje és ezáltal üdvözítse az embert. Krisztus híve megszentelt ember, mert egyházi közösségben részesül a krisztusi üdvösség megszentelő erejében, ami a Szentlélek által jelen van és szüntelenül működik az egyházban. Hiszem, hogy az egyház szent, mert jele és eszköze — szakramentuma — az ember megszentelésének és üdvözítésének.

De voltaképpen mi az, hogy „szent"? A keresztény hagyomány az igaznak, jónak és szépnek minden emberi mértéket meghaladó, összegzett foglalatát látja benne. Érdekes, hogy szekularizált világunkban újra felfedezték ezt a már-már fele-

dés homályába merülő fogalmat. Rudolf Otto 1917-ben megjelent *Das Heilige* című könyvére hivatkozom, amit azóta minden nyugati nyelvre, sőt magyarra is lefordítottak. Otto nem hagyományos bölcseleti úton, hanem a *numinosum*, a titokzatos és „egészen más" isteni valóság racionális gondolkodást megelőző megérzésének és élményszerű megtapasztalásának elemzésével közelíti meg a „szent" mivoltát. Az emberi élmény kettős: a „szent" egyfelől, mint *mysterium tremendum*, elrettentő, titokzatos valóságként hat az emberre, másfelől, mint *mysterium fascinans*, elbűvöl és magához vonz. A Nyugaton élt román Mircea Eliade, éppen Otto hatására, 40 évvel később szintén szembenézett a „szent"-problematikájával. Eliadét nem annyira a „szent" minden racionális megismerést megelőző, szubjektív megtapasztalása érdekli, hanem inkább az, hogy a „szent" miként nyilvánul meg a világban mint objektív valóság. Szerinte az, amit az ember „szent"-ként átél nem más, mint az abszolút lét sugárzó ereje, ami áthatja az egész teremtett világot. Számára profán, szekularizált világ nem létezik, mert az egész mindenség szakrális valóság.

A Bibliában a „szent" maga az Isten, mert a szentség, a szó abszolút értelmében, csak az önmagától való, őröktől fogva és örökké létező fölségről állítható. A legerőteljesebben Izajás próféta fejezi ki ezt a szeráfok triszhágionjában, amit elhívásának Isten-élményében hallott: „Szent, szent, szent a seregek Ura, dicsősége betölti az egész földet!" (6,3). A szent fölség színe előtt, mint a prófétát is, tisztátalansága és bűnössége tudatában szorongó félelem fogja el az embert. De ugyanakkor ellenállhatatlan vonzásába is kerül és „mint a szarvas patak hűs vizére" úgy vágyik lelke az Isten után. És joggal vágyódhat, mert Isten maga akarja: „legyetek szentek, mert én, az Úr szent vagyok" (Lev 11,44).

Isten szentsége Jézus személyében jelenik meg a világban: őbenne lesz emberré. Jézus „Isten szentje" (Mk 1,24), mert maga az Atya szentelte meg és küldte a világba (Jn 10,36), és a Szentlélek teljessége tölti el (Lk 1,35). Ő bűnt nem ismer (Jn 8,46; 1Jn 3,5), s ezért határozottan kimondhatja: „Én mindenkor azt teszem, ami Atyámnak kedves (Jn 8,30). S főleg azt teszi, ami az Atyának a legkedvesebb: a keresztfán maradéktalanul odaadja önmagát Istennek, hogy megszenteljen minket: „Értük szentelem (adom áldozatul) magamat, hogy ők is szentek legyenek az igazságban". (Jn 17,19)

Jézusnak ez az egész küldetését meghatározó szándéka, hogy megszentelésünkre és üdvösségünkért teljesen odaadja magát Istennek, „testének feláldozásával — mint írja az Apostol — egyszer s mindenkorra megszentelt minket" (Zsid 10,10). A halálból az isteni életközösségbe emelkedett Jézus híveire kiárasztotta Szentlelkét és ezzel tulajdon szentségében részesí-

tette őket egyénileg és közösségben egyaránt. A szentség az egyházban Isten ajándéka.

Szentségünknek ezt az ajándék jellegét aligha fejezte ki valaki jobban, mint az Apostol: „Kegyelemből üdvözültetek a hit által, s ez nem a magatok érdeme, hanem Isten ajándéka. Nem tetteiteknek köszönhetitek, hogy senki se dicsekedhessék. Az ő alkotása vagyunk: Krisztus Jézusban jótettekre teremtett minket..." (Ef 2,8-10).

Isteni ajándék — igen, de ugyanakkor emberi feladat. Isten ajándéka az ő igényes szeretetének a jele: elvárja tőlünk, hogy értelmes és szabad fiaiként lelki ajándékát embertársaink szoltálatának gyakorlati tetteivé formáljuk át. Feladatunk: *veritatem facere in caritate* — igaz tetteket végbevinni a szeretet szellemében. Isten szeretete bennünk a felelősség tudatát kelti és felelősség vállalására indít érdekhajhászó világunk felelőtlenségében. Jézus szeret minket és felelősséget vállal értünk Isten színe előtt. Hiszem, hogy az egyház szent, mert ajándékként ez a felelős jézusi szeretet tanítja és éli ma is, ezt közvetíti híveinek és erre indítja őket.

Vallom, hogy az egyház katolikus

> *„A lelki ajándékok ugyan különfélék, de a Lélek ugyanaz. A szolgálatok is különfélék, de az Úr ugyanaz. Különfélék az isteni erő megnyilvánulásai is, de Isten, aki mindent mindenben véghezvisz, ugyanaz. A Lélek ajándékait pedig ki-ki azért kapja, hogy használjon vele."*
>
> (1. Korintusi levél 12,4-7)

Amit az Apostol az első korintusi levélnek ezekben a verseiben a Szentlélek rendkívüli ajándékairól mond, az áll az Isten minden kegyelmi ajándékára, egyházi szolgálatainkra és lelki életünk minden mozzanatára. Az ajándékozó mindig egy, de ajándékai különbözők. Az ajándék lehet bátor hitvallás vagy mélyebb lelki bölcsesség, lehet a világi események prófétai értékelése vagy a társadalom erkölcsi bírálata, lehet csodálatos gyógyítás vagy csodával határos jótetemények sorozata. De ugyanaz az ajándék még egy-egy hívőben is különbözőképpen valósulhat meg. Ám különbözőségük ellenére mindez egyazon Lélek műve. Maguk az egyházi szolgálatok is különbözők, de a hithirdetéstől a szegénygondozásig, a liturgiától a közösség szervezéséig és a médiák használatáig mindmegannyi Krisztus nevében, az ő Lelkének erejében történik. Végül is mindez Isten műve bennünk és általunk azok javára, akiknek testi-lelki hasznára válik.

Egyfelől a forrás és a cél, az isteni szeretet és az emberi üdvösség egysége, másfelől az üdvözítés megvalósulásának sokfélesége teremti meg a kettőnek azt a dinamikus egybefonódását, amit a katolikus szó jelöl. A sztoikusok nyomán beszélhetünk kozmikus értelemben is a sokféleség egységéről és az egység sokféleségéről, ami a világmindenségben uralkodik. Gondolhatunk társadalmi értelemben is bizonyos egyetemes jellegű, gondosan szervezett emberi társadalomra. 1968-ban, az Egyházak Ökumenikus Tanácsa közgyűlésén, Uppsalában, ahol a tanácskozások központi témája az egyház katolicitása volt, „szekuláris katolicitás" címén az emberiség merőben evilági, egyetemes egységére irányuló törekvésről is szó esett (I, 20). Az egyház katolicitása azonban pontosan abban különbözik ezektől, hogy minden evilági, immanens megnyilvánulása mellett is lényegében transzcendens, ami azt jelenti, hogy egységének és sokféleségének dialektikája nem merőben erre a világra, hanem az ember örök üdvösségére irányul és Isten országa kimeríthetetlen sokféleségének egységében lesz teljessé.

Ebben az összefüggésben a katolicitás az üdvösség hiánytalan teljességét jelenti. Az újszövetségi iratok nyíltan hirdetik, hogy az Isten Jézus Krisztus személyében üdvözítő szeretetének teljességét adta a világnak, és amit Jézus tett értünk, az ennek az isteni ajándéknak a teljes megvalósítása. Nos, a Szentlélek erejével az üdvösségnek ez a teljessége van jelen az egyházban és ez hat az egyház által a világban ma is. Krisztus Lelkének ereje képesíti és rendeli az egyházat arra, hogy Istennel kiengesztelve, országának közösségébe gyűjtse minden történeti kor és földrész népét. Ez a *capacité universelle de l'unité* (Y. Congar) az, amit megvallok, amikor hiszem, hogy az egyház katolikus.

Figyelem! Képességről és ebből eredő küldetésről van itt szó, nem befejezett tényről. A katolicitás állandóan valósuló képesség és küldetés az egyházban. Isten zarándok népe vagyunk a történelem útján. Erre az útra véges-végig érvényes minden haladó mozgás kettős törvénye: a „már most" és a „még nem". Már most megtettem az út egy szakaszát, de még nem jutottam el utam céljához. Az egyház népe Isten országa felé tart, s ezen az úton szakadatlanul részesül az üdvösség kegyelmében anélkül, hogy küldetését már betöltötte volna és eljutott volna a *teljes* üdvösségre.

Ám nem volna helyes, ha az egyház katolicitását csak ebben a végső kifejlet felé tartó, eszkatológikus dimenziójában látnánk. A II. Vatikáni zsinat, amikor Isten népének katolicitásáról szól, akkor a kereszténység jelen, megosztott állapotára is gondol, sőt az emberiségnek arra a nagyobbik részére is, amely még nem fogadta el az evangéliumi örömhírt, pedig — mint a *Lumen gentium* dogmatikai konstitúciójában olvassuk (13) — „Isten népének katolikus egységébe minden ember meg van

híva". E meghívás egyetemessége pontosan abból következik, hogy az egyház által közvetített krisztusi üdvösség az isteni szándék szerint teljes és végleges, tehát katolikus: a krisztusi kinyilatkoztatás után nincs más útja az ember üdvösségének. S ezért, mégha különböző módon, mégis ehhez a katolikus egységhez tartoznak mindazok, akik az üdvösség útján járnak, akár a római egyház hívei, akár más keresztények, sőt valamiképpen bármilyen más ember, aki őszintén keresi az Istent.

Itt önként adódik a kérdés: hol, melyik egyházban valósul meg Isten népének katolikus egysége?

Gondoljunk először a keresztényekre. Katolikus ember nyilván a római egyházban látja a katolikus egység megvalósulását. A zsinat válasza azonban nem ilyen egyértelmű, mert elismeri, hogy „a kapcsolatok sok szála köti össze azokkal, akik megkeresztelkedtek ugyan, keresztények, de nem vallják a teljes hitet, vagy nem tartják fenn az egységet, a közösséget Péter utódjával" (15). A kapcsolat szálai a krisztusi hit alapigazságaiból és az üdvösség szentségi eszközeiből szövődnek. Az ökumenizmusról szóló zsinati dekrétum meg is említi ezek közt a Krisztusba vetett hit mellett a Bibliát, mint az üdvösség történetének dokumentumát, és a keresztséget, mint szentségi részesedést a krisztusi üdvösségben. Ezek az „egyházi" tényezők „kétségkívül megteremthetik a kegyelmi életet, és el kell ismernünk — mondja a dokumentum —, hogy meg tudják nyitni üdvösségünk *közös* kapuját". (3)

Mi következik ebből? Nem kevesebb, mint az, hogy a római egyház elismeri a különvált többi keresztény közösségek egyházi státusát. Ezek „hitünk szerint ugyan fogyatkozásokban szenvednek", mert nem vallják a *teljes* krisztusi hitet és nem élnek *teljes* közösségben a római egyházzal, de „az üdvösség misztériumát illetően nincsenek megfosztva jelentőségüktől...mert Krisztus Lelke nem vonakodik felhasználni őket az üdvösség eszközéül". (3) Valójában tehát nem lehet az egyház teljes megoszlásáról beszélni, mert az a tény, hogy a különböző keresztény egyházak elismerten résztvesznek a krisztusi üdvösség közvetítésében, bizonyos — ha nem is teljes — közösséget teremt köztük és a római egyház közt, s ezzel már hozzátartoznak Krisztus egyházának katolikus egységéhez. A közös imádság és a teológiai dialógus feladata, hogy ez a katolikus egység beteljesüljön.

Azokról szólva, akik még nem fogadták el az evangéliumot, a zsinat megállapítja, hogy különféle fokozatokban kapcsolódnak Isten népéhez. Rangsorban az első hely az ószövetség népét illeti, mert test szerint közülük származik a Messiás. Őket követik a mohamedánok, akik Ábrahám hitével az egy irgalmas Istent imádják. Végül következnek mindazok, akik „őszinte szívvel keresik az Istent és kegyelme hatása alatt arra törekszenek, hogy teljesítsék akaratát, amelyet lelkiismeretük sza-

vában ismernek fel". (16) Amennyiben ezt megteszik, ők is hozzátartoznak Isten népe katolikus egységéhez.

A zsinatnak ebben az egyetemes szemléletében vallom, hogy az egyház katolikus, mert küldetése szerint arra van hivatva, hogy Isten népének ezt a katolikus egységét valóra váltsa. Eszkatológikus feladat ez, de a végső kifejlet már folyamatban van, s amennyiben már ebben a világban megvalósul, emberhez méltóbb életet, igazságosabb társadalmi rendet és nemzetközi békét teremt a földön.

Vallom, hogy az egyház apostoli

> *Az egyház első hívei „állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében, a kenyértörésben és az imádságban... Egy szívvel, egy lélekkel napról napra megjelentek a templomban. A kenyértörést házanként végezték és örvendezve, tiszta szívvel fogyasztották el ételüket. Magasztalták az Istent és kedvelte őket az egész nép. Az Úr pedig napról napra növelte az üdvösségre rendeltek számát".*
>
> (Apostolok Cselekedetei 2,42)

Az egyház egységéről szólva már idéztem az Apostolok Cselekedetei fenti szövegének az első versét. Ott a hangsúly azon volt, hogy a jeruzsálemi őskőzösségben „a hívők sokaságának egy volt a szíve-lelke" (4,32). Itt viszont azt szeretném kiemelni, hogy ez az egység pontosan azért alakult ki köztük, mert „állhatatosan kitartottak az apostolok tanításában és közösségében". Ortodoxia és ortopraxis, apostoli tanítás és életközösség — ez a kettő az, ami az egyházat apostolivá teszi. Hiszem és vallom, hogy az egyház ma is apostoli, mert tanításának lényegét tekintve ma is azt vallja, amit az apostolok egyháza vallott és életmódjában — legalábbis az elkötelezettekében — ma is arra törekszik, hogy úgy éljen, ahogy ők éltek.

Az Egyházak Ökumenikus Tanácsának hittani bizottsága legutóbb a papi szolgálatról szóló dokumentumában (Lima, 1982) beszél az egyháznak erről az apostoli tulajdonságáról. A katolikus tanítással összhangban, ez a dokumentum is megkülönbözteti e tulajdonság kettős megjelenési formáját: az apostoli hagyományt és az apostoli utódlást.

Az egyház a maga teljességében azért apostoli, mert az apostolok hitében, igehirdetésüknek és életmódjuknak hagyományában él. Ezt a hagyományt a híres anglikán konvertita, Newman bíboros nyomán a dokumentum úgy írja le, mint az

apostoli egyház maradandó jellegzetességeit szakadatlan folytonosságukban. El is sorolja a legjellegzetesebbeket: tanúság az apostoli hitről, az evangélium hirdetése és szüntelenül megújuló értelmezése, a keresztség és az eukarisztia ünneplése, a felelős egyházi szolgálat továbbadása, közösség az imádásban és szeretetben, az örömben és szenvedésben, a betegek és rászorulók szolgálata, a helyi egyházak közössége, a javak testvéries megosztása. Ezek is mutatják, hogy az apostoli hagyomány lényege a kettő: az ortodoxia, vagyis az igaz krisztusi hit tanítása, és az ortopraxis, vagyis az evangéliumi életforma megélésére irányuló törekvés. Az egyház nem volna méltó az apostoli névre, ha nem őrizné féltékenyen és nem közvetítené nagylelkűen ezt a hagyományt.

Kérdés azonban, hogy az elmúlt századok folyamán, minden viszontagság ellenére, mi biztosította és mi biztosítja ma is, hogy az egyház tanítása és evangéliumi életeszménye — ha nem is mindig az életmódja — lényegében az maradt, ami az apostoloké volt. Keresztények közt a közvetlen válasz egyértelmű: a biztosíték csakis a Szentlélek segítsége, mert Krisztus azért ígérte meg „az igazság Lelkét" és azért árasztotta az egyházra, hogy rávezesse híveit az evangéliumi igazságra és meg is őrizze benne őket (Jn 16,13). Ám a Szentlélek isteni valóságában láthatatlan, a krisztusi üdvösség rendje viszont látható formában, az isteni Ige megtestesülésével és testének feláldozásával valósult meg, s ezt a „testi" jellegét történeti létében, az egyház intézményes formáiban továbbra is megtartotta. Már a fenti szövegben elbeszélt dolgok: az apostoli tanítás, a hívek életközössége, az eukarisztikus kenyértörés és a közös imádság a Lélek működésének látható jeleiről tanúskodnak. S főleg az apostolok tanítói és liturgikus szolgálata az, ami az egyházi közösséget megalkotja és összetartja.

Ez az apostoli szolgálat folytatódik azok szolgálatában, akiket — Szent Kelemen római püspöknek az első keresztény század végéről származó tanúsága szerint — az apostolok arra rendeltek, hogy ezt az egyházi közösséget alapító és testvéri egységben tartó munkájukat folytassák a Krisztushoz térők körében (vö. Korintusiakhoz írt első levele 42,1). Elsősorban az ő feladatuk az ige hirdetése, a liturgia és a szentségek ünneplése és a hívek pásztori kormányzása. Ám, a zsinat tanítása szerint, vezetésükkel maguk a hívek is résztvesznek ebben a tanítói, papi és kormányzói munkában. Ilyen értelemben nyugodtan mondhatjuk, hogy az apostoli utódlás, mint magának az apostoli hagyománynak az őrzése és továbbadása, az egész egyházat illeti, a vezetés felelőssége azonban mégiscsak sajátos karizma. Jézus azzal a ténnyel, hogy tizenkettőt választott ki tanítványai közül és mint Isten újszövetségi népének pátriarkáit, felelős vezetéssel bízta meg őket az egyházi közösségben, megteremtette az apostoli utódlás intézményének alapját. Ma-

ga a limai dokumentum is úgy tekinti a püspökök apostoli utódlását az egyházban, mint az apostoli hagyomány hitelességének egyik jelét és őrzőjét (36. pont). A katolikus tanítás szerint azonban ez az utódlás nemcsak jele és őrzője, hanem — a Lélek erejével — biztosítéka is az apostoli hagyomány hitelességének. A zsinat tanítása világos: az utódlás nem egyéni jellegű, hiszen — néhány ősi szék kivételével mint amilyen a római — a püspökök személyileg nem utódai valamely apostolnak. Az utódlás kollegiális jellegű: a püspök tagja annak az apostoli kollégiumnak, amelynek mint Péter tizenegy apostoltársának — Róma püspöke, a pápa a feje.

Ezért, amikor hiszem és vallom, hogy az egyház apostoli, nemcsak azt hiszem és vallom, hogy az egyház hiteles apostoli hagyomány történeti folyamatában él, hanem azt is, hogy ennek a hitelességnek Krisztus Lelke, s a Lélek erejével, annak külső jeleként az apostoli-püspöki utódlás a biztosítéka. Mint valami áradó folyam ömlik át történeti létünkön a krisztusi kinyilatkoztatás apostoli hagyománya, de hogy szét ne folyjék vize és el ne veszítse sodrát, partok között medrében kell folynia. Megőrizni medrében partjai között — ez az apostoli utódlás feladata. Ratzinger bíboros, még mint teológiai tanár világosan megfogalmazta ezt: az apostoli hagyomány az egyház apostoli mivoltának belső tartalma — az áramló folyam —, külső kerete — medre és partjai — pedig az apostoli utódlás. A kettő kölcsönösen egymásra rendelt isteni érték és egyházi feladat, ami nem más, mint a krisztusi evangélium épségének sértetlen megőrzése és korszerű dinamikájának biztosítása.

***

A bibliai elmélkedéseknek ezeket az európai egyház jövőjét meghatározó gyökér-gondolatait foglalta össze a *Te Deum* eukarisztiáján elhangzott homilia. Az egyház négy lényegbeli tulajdonsága: az *una sancta catholica apostolica* belsőleg összefügg egymással, — ez volt a befejező gondolat. Az egyház azért *szent*, mert *egy:* Isten Jézus Krisztus által végbevitt megszentelő és üdvözítő művének megvalósulása a Szentlélek erejével a világban. Ám ez az isteni mű éppen mivel isteni, önmagában teljes és egyetemes érvényű: a szó eredeti értelmében *katolikus*, mert általa a maga teljességében nyilvánul meg az üdvözítő isteni szeretet, azzal a szándékkal, hogy — ha különféle módon is — az egész emberiséget Isten országának egyetemes egységébe hívja. S mindez miért apostoli? Azért, mert Isten emberszeretetének ez a páratlan krisztusi műve emberi keretek közt, apostoli szervezetben lesz történeti és társadalmi valósággá, hogy emberi világunkban is megőrizze az isteni életközösség egyetemes egységét.

ZENE ÉS IRODALOM

ERKEL ESZTER

A muzsikáló Ige

„A zene minden bölcsességnél és filozófiánál magasabbrendű kinyilatkoztatás." (Beethoven)

Hagyományainkat tekintve meglehetősen ritka jelenség, hogy a zeneművészek szót kérnek koncertjük előtt. S még ritkább eset — ezt magamról is ítélve —, hogy ezt szívesen teszik. Ezért nekem is aligha jutott volna eszembe, ha nem kértek volna többször is alkalomadtán arra, hogy a zene előadása előtt mondjak néhány bevezető gondolatot. Ez történt az Engadiner Kollegium St. Morizban tartott egyik konferenciája alkalmával a szokásos napi zongoraelőadásom előtt.

Akkoriban még nem sejtettem, hogy ez a hangversenyezési forma nemsokára sorsszerűen fő hivatásommá válik.

Biztató ihletet és ösztönzést jelentett számomra természetesen az Engadiner Kollegium konferenciáinak különleges szellemi légköre és célkitűzései, amelynek jelszava: *Gott und Freiheit* (Isten és szabadság). Ezen túlmenően lelki gazdagodást termő ajándékot jelentett számomra a különböző hivatások területéről (orvostudomány, teológia, pszichológia, művészet, gazdaság, politika stb.) érkezett közel 500 hallgató és aktív résztvevő gyakran egzisztenciális meglátása és vallomása. Ez a szellem mélységesen megragadott és ezért én is benső szükséget éreztem arra, hogy megkíséreljem mind zenei, mind szóbeli kifejezőeszközökkel, összeszedettséggel s egyben nyitottsággal a hallgatóság befogadókészségét a megfelelő hullámhosszra hangolni.

Ily módon új dimenziók és új utak is föltárultak előttem. Hozzákezdhettem immár konkrétan és tudatosan is megfogalmazni eddigi megsejtéseimet és érzéseimet zenére, emberre és az Istenre vonatkozóan.

Azóta világosabban látom mind hivatásbeli feladataimat, mind a hallgatóságommal szembeni felelősséget is. Hallgatóim gyakran tettek olyan észrevételt, hogy a zene lényegének ilyen jellegű átelmélkedése őket is új utak, dimenziók, magasabbrendű valóság és a tiszta igazság és szeretet megtalálásához segítette. A szövegrészek közt Bach, Mozart és Chopin zenéjét hallgatják.

* * *

Ha figyelemmel szemléljük Isten teremtett világát, lassan rájövünk, hogy különböző területeken, de minden lényeges dologban isteni rend uralkodik. A természetben, az emberi lélekben, a művészetekben, a zenében. Bármit teszünk, ami ütközik ezzel a renddel, a belső figyelmeztetés nem marad el, s ha megvan bennünk a jóakarat, az Isten akarta rend helyre is áll.

Istenre gondolva, bizonyos paradox kettősséget szeretnék megemlíteni: a teremtett világban megnyilvánuló, mindenható erejét és a szeretetéből áradó kimondhatatlan gyengédségét. Ő szeretetből teremtette a világmindenséget. Tudjuk, hogy a szeretetnek életadó ereje, ellenállhatatlan hatalma van. Ám tudjuk azt is, hogy a szeretet sugallja a gyengédséget. Az a boldog érzés, amit a kettő egységének megérzése kelt, nemes tettekre indító lelki erőt ad. Isten gyengédsége egyszerre szelíd, de ellenállhatatlan, készséges válaszunkat váró, igényes szeretet. Szabadon el kell fogadnunk az ő rendjét, hogy életformáló erővé, tiszta szeretetté váljék bennünk. Ezt tette Krisztus, s ezért tudta beleplántálni a világba Isten szeretetének a rendjét.

* * *

Krisztus lényege tisztaság és igazság, magától értetődő önzetlenség, komolyságával áthatott szelídség és gyöngédség. Leírhatatlanul nagy a hatalma. Olyan egyszerű és magától értetődő, hogy nekünk szinte elképzelhetetlen és elérhetetlen. Csak a lényegest találjuk őbenne. Semmi fölösleges, semmi kétséges, csak tisztaság és erő. Ő VAN, s ennek ténye elegendő földi- és örök életünk bizonyságául. Lenyűgözően hat egyszerűségében, emberi és isteni valóságában. Ha vonzáskörébe jutunk, szinte elveszítjük önmagunkat, föloldódik önös beállítottságunk. Ez az egyszerűség a legteljesebb mértékben forrása és gazdagsága lehet életünknek.

Kényszeredettség nélküli odahajlás, elfogadás, átadás, fenntartás nélküli megajándékozás: ez ő, de mindez félreérthetetlenül, józanul és világosan az Atyától kapott küldetés alapján. Távol áll tőle minden, ami kihívóan föltűnő és fölösleges.

Ez az Istenember, nemcsak általánosan váltotta meg az emberiséget, hanem számos embertársát egyénileg is kigyógyította pszichoszomatikus és gyógyíthatatlan betegségéből. Azok az emberek, akik őáltala nyertek gyógyulást, nagyobbrészt már gyógyulásuk előtt hittek őbenne. Milyen gyakran mondta: „Kelj föl és járj, hited meggyógyított téged".

Ma is érvényes az állítás, hogy a hit hegyeket képes megmozgatni. Az is gyakran beigazolódott, hogy a gyógyulásba vetett hit gyógyuláshoz vezethet.

* * *

Krisztus embermivoltán keresztül lett megmentőnk és Üdvözítőnk. Egyénisége isteni és emberi tulajdonságok hordozója. Az ő természete szabja meg a világ rendjét, meghatározó mércéje a világ rendjének. Mindenfajta rendnek meghatározó mértéke — a zenében, művészetben és tudományban is —, mindennek, ami emberi létünkkel kapcsolatos.

Krisztusban a természetfölötti szeretet és türelem teljessége lakozik. De nem feltétlenül toleráns. Szeretete fegyelem és önátadás által tanít és vezet.

A művészet, a tudomány, a munka és egyáltalán az emberiség elvárása ma is főként: szeretet, fegyelem és önátadás. Jézus túlságosan jó és egyedülállóan magasztos volt ahhoz, hogy elkerülje a kétkedő irigykedést, s megmeneküljön az üldöztetéstől és keresztrefeszítéstől. — Lehetetlen volt azonban örökre megölni őt. Föltámadott és tovább él. Lénye, tulajdonságai ma is mindennapjaink kíséről: mivel ezek egyszerre isteniek és emberiek, ezért örökre fönnmaradnak földön és égen.

Már a földön is mennyországot teremthetne számunkra és megválthatna bennünket a hozzá hasonlóvá-alakulás, s amiként 2000 évvel ezelőtt, útmutatónk lenne Isten igazságának útján. Hiszen ő van itt velünk, hogy mindenhol kísérőnk legyen vándorlásunk útvesztőin.

Az a magasabb rend, amelyet Krisztus révén az emberekben megsejtünk, azonos a zenében megtapasztalt renddel. Ezért képez a zene nagyszerű kapcsolatot Krisztus szelíd jósága és a számunkra kiszabott emberi feladatok között.

A zene eszköz kíván lenni Isten megváltó tervében, s valóban az is.

Faragó Laura *Júlia szép leány* című balladaestje elé

Kultúránk szerves része a népi kultúra. Kodály szerint a zenében „majdnem azonos vele!" A kultúra egy részének hordozója a nyelv. S mi van akkor, ha a nyelv válságba kerül? Vége a verbális kultúrának! Mi tanúi lehetünk, s ha nem segítünk, akkor cinkosok is leszünk abban, hogy végveszélybe került a verbális magyar népi kultúra legősibb, legkeletibb ága. Mert csak *egy* Lakatos Demeter akadt ebben a században, aki nem tanulta a magyar betűvetést, az írott magyar szót, mégis, az anyjától ellesett és tanult nyelven fejezte ki érzéseit, gondolatait, mert csak ezen a nyelven tudta kifejezni!

Döbbenten olvastam egy hazai folyóiratban egy 23 éves csángó fiatalember vallomását, aki elmondta: „én itt Magyarországon a tavasszal tanultam meg írni és olvasni. Otthon láttam magyar nyelvű könyvet, de erős sokat nem értettem belőle." És segélykiáltását: „a csángsóságnak a jövőjét nem látom jól, neki kell segítés valahonnan. Nekik az volt megütve, ami fontos: a nyelv... és egy népnek, ha nincs meg a nyelve és a kultúrája, akkor elvész. Ma ez a legfontosabb probléma, mert veszendő a csángó. Most erős kevesen járnak, hogy tudják a magyar nyelvet, mert őt azt látják, hogy a magyar nyelvet nem lehet Romániában beszélni, tanulni."

Hogy veszendőbe ne menjen a felbecsülhetetlen értékű csángó, bukovinai és a székely népi kultúra, ahhoz nekik a mi segítségünkre is szükségük van. De hogy segíthessük, ahhoz előbb meg kell ismernünk. Ehhez nyújt segítséget a dal az oratóriuménekes Faragó Laura, népballadák, archaikus népi imádságok, mesék tolmácsolásával.

SÓLYOMVÁRY ILONA

FARAGÓ LAURA előadásában

Júlia szép leány

Budai Ilona ablakba könyökle,
Hâja, hogy ellenség iabol a környékbe.
Csak eszibe juta kéncsös küs ládája,
S kéncsös küs ládáját hónya alá fogja,
Hajadon küs lányát jobb kezin vezette,
Futkosó küs fiát bal kezire vötte.

Mönyön, mönyön, mönyön sürü fenyves erdőn,
Egy fölhagyott uton, sütét röngetegön;
Hát min'ha hallaná lovak dobogását,
S csakhamar letöszi hajadon küs lányát.
Hajadon küs lánya ijenképpen sira:
„Anyám, édös ànyám, ne haggy el az útba,
Essék meg a szüved, ne haggy itt ingömöt!"
„Bizon itt hagylak én leányom tégödöt:
Mett leán hêjibe leánt ad az isten,
De pénzöm hêjibe ingyen nem ad isten."
Mönyön, tovább mönyön sürü fenyves erdőn,
A fölhagyott uton, sütét röngetögön;
Hát mintha hallaná lovak dobogását,
S csakhamar letöszi futkosó küs fiát.
Futkosó küs fia ijenképpen sira:
„Anyám, édös ànyám, ne haggy el az utba,
Essék meg a szüved, ne haggy itt ingömöt!"
„Bizony itt hagylak én, édös fiam tégöd:
Mett fiu hêjibe fiut ad az isten,
De pénzöm hêjibe ingyen nem ad isten."

Mönyön, tovább mönyön sürü fenyves erdőn,
Az elhagyott uton, sütét röngetegön,
Mig êjuta végre egy szép tágas rétre,
Hát egy bival tehen azon jödögel le,
Az idei bornyát szarva között hozta,
A tavaji bornyát maga után rítta.
Ezt hogy megpillantá Budai Ilona,
A fődre borula, keservesön síra,
Keservesön síra, kárhoztatá màgát:
Az oktalan álat nem haggya el bornyát.

Istenem, istenem, én édös istenem,
Hát én lelkös lévén, hogy hàgyám gyermekem.
Aval visszafordult a nagy fenyves erdőn,
Az elhagyott uton, sütét röngetegön;
Csakhamar elérte s oda nyujtá ujját,
S híni kezdé szépön az ő kicsi fiát;
„Bizon nem mönyök én, mett nem vótál anya,
Ha a löttél vóna, itt nem hàttál vóna."

Mönyön, tovább mönyön a nagy fenyves erdőn,
A fölhagyott uton, sötét röngetegön;
Csakhamar elérte s oda nyujtá ujját,
S híni kezdé szépön hajadon kös lányát.
„Bizon nem mönyök én, mett nem vótál anya,
Ha a löttél vóna, itt nem hattál vóna."

Hogy ezt igy hallotta, ijenképpen síra:
Immán ojan vagyok, mind út mellett a fa;
A ki ott ëmönyöm, ágaimot rontsa,
Ágaimot rontsa s a sárba taposса.

(Székely népballada, Korond)

LŐKKÖS ANTAL

Galgóczi Erzsébet: Káderlapom

Bogár Jancsi, az egyetemi DISZ-titkár, úgy szeretett volna kakaskodni, mint a fészkaljból harmadmagával meghagyott jérce-kakas. Különösen minket, faluról frissen felkerült, népi kollégiumokból szalajtott és kiemelt tájékozatlanokat kerülgetett éjjel-nappal, a diákszálláson meg a plutyka-szagú diákmenzán. Egymást érték a szemináriumok, ahol értésünkre adta, hogy új édesapánk a Párt, a régit meg el kell felejteni, bár nem volt kulák (akkor nem lehetnénk itt), azért a reakciónak dolgozott és nem volt öntudatos. Mi meg öntudatosak vagyunk, ezért is akadt meg rajtunk a Párt mindenre figyelő éles szeme, mert mi vagyunk a jövő, a béke, az áldás, akik majd fölemelik az elbutított falusiakat, és akkor újra tele lesznek a padlások búzával meg aszalt szilvával, nem mint az átkos Horthy-rendszer idején. Maga Rákosi elvtárs, a nagy Sztálin még nagyobb tanítványa, figyel ránk személyesen, nem szabad, hogy csalatkozzon. És ő is itt van, Bogár Jancsi, éjjel-nappal, mint a Párt hajtószíja, ezt nem szabad elfelejteni.

Egy pár pargetbugyogós lány lenyelte a dolgot, mint sléz a békát, és úgy néztek Jancsira, mint masináláskor a zsákhordóra, aki a hivatalos mázsáló háta mögött a bokrok alá rejtette a búzászsákot, és nem a tisztára söpört padlásra vitte, hogy aztán onnan is lesöpörjék.

Engem, még abban az időben is, egészen másképp neveltek. Én tudtam, hogy a lóhere csak takarmányozásra szolgál, s hogy a monyas lónak semmi köze sincs a tikmonyhoz. Mert nem minden falusi ismeri a dolgok természetét, ezért sütik rá a városiak, hogy buta paraszt meg falusi liba.

Bogár Jancsi érezhette, ez egyszer olyannal áll szemben, aki még a DISZ különdíjáért sem hajlandó elárulni fajtáját meg a faluját, bármennyire kiemelték. Furt üstönködött ezért is. Kérlelt, fenyegetett, rimánkodott, nyüglődött. Odáig ment, hogy kiló zsírt szerzett, amit szüleimnek hazavittem, mert otthon egy késhegynyi nem akadt a vindöly alján, pedig valamikor három hízó is szuszogott a hidasban. Mikor látta, hogy kakaskodása úgy nem hatott meg, mint a tisafát a sok zabot evett rudasló hirtelenkedése, olyanra szánta el magát, amitől ma is, szocialista fejlődésünk mai szakaszában, fölborzolódik a simakontyom. Azt

---

A szerző Bagoly mondja a verébnek című kötetéből

mondja egyszer a reggeli Szabad Nép-félóra után: ha feljössz hozzám este, akkor ellopom a káderlapodat és megmutatom.

Megőrült a Jancsi, vagy tényleg belém szeretett? Máig sem tudnám megmondani. Lehet, hogy mind a kettő, mert olyan elszántan nézett rám, hogy a falon a négy szentek haja, szakálla, nyaka hurkája égnek meredt a szentségtörő helyzet láttán.

Nem, nem tréfált a Jancsi. Mikor aznap este szobájába léptem, rögtön szemembe tűnt a négy szent falnak fordított arcképe. A kis asztalon ott feküdt már a káderlap, nevem rajta nagy betűkkel, a „szigorúan bizalmas" vörös ceruzával aláhúzva.

Jancsi látta az arcomon, hogy ennél nagyobbat nem tehetett volna. Boldogan ültetett le a rugójaszakadt rekamiéra és megfogta a kezemet. De akár a szent Anna szobrát simogatta volna a kisécsi szőlőben, oly hideg, mozdulatlan maradtam. Jancsi DISZ-titkár létére sem volt buta ember, abban a pillanatban rájött, hogy ma este mindennek befőllegzett. Előkotorta hát vigyázva borítékjából a lapot és olvasni kezdte: Remegett a hangja, különösen a vége felé. Mert a lapon minden rajta volt: hol, mikor születtem, ki volt a körösztanyám, kire haragudott őregapám (később tudtam meg, hogy őregapám haragosának az unokája lett a VB-titkár a falunkban), hogy tavaly két hetet késtek a szüleim a beszolgáltatással, hogy a kulákgyerekek csak miattam bicskázták egymást a kocsmában meg a kuglizóban, mert szegényparaszt vagy cselédivadék rám se mert nézni. Olyan klerikális befolyás alatt állott a falum, ez is a lapon volt, hogy még a tehenek meg a lovak is Rózsa, Manci, Sári keresztnevekre hallgattak.

Érzéketlen maradt a papok butításában fölcsillanó (nagyon ritkán) haladó eszmékkel szemben is. Követhette volna például, de nem követte, az écsi pap tanítását, aki így intette a gyerekeket: amikor a Kisjézus kicsiny volt, mindig engedelmeskedett, amikor édesanyja a boltba küldte, és azt mondta neki: aztán a Hangyába menj, kisfiam, ne a zsidóhoz. Az elvtársnő, ennek ellenére, csak eljárt a zsidóboltba, bebizonyítva, hogy nem tiszteli a főnnálló rendet, kizárólag a maga útján akar járni. (Szigorúan ellenőrizendő a győrmegyei párttitkár is, aki így láttamozta egyetemi fölvételi kérelmét: az elvtársnő ugyan nem tagja a Pártnak, de jól viszonyul a Párthoz, ezért továbbtanulásához hozzájárulunk, hogy faluja szocialista jövőjének biztos záloga legyen.)

Hideg magatartást színlelve legújabban meg arra vetemedett, hogy a DISZ-titkárt (nem árt figyelemmel kísérni Bogár János elvtársat sem) reakciós kulákasszonyok-szőtte hálójába keritse, hogy az egyre élesedő osztályharcról tekintetét a kispolgári csökevényre irányítsa, Trockista eszméket dugjon fülébe, hogy Titoval a láncos kutyával együtt csaholjon Pártunk és az egész dolgozó szocialista nép ellen.

Jancsi beleizzadt az olvasásba. Úgy megbánta az egészet, mint a zsellér, aki agyagos földet vállalt fölásásra harmadában. A káderlapot visszalopta, s úgy tett, mintha mi sem történt volna. Pedig, szerencsére, hamarosan olyan szelek kezdtek fúdogálni, hogy a fényes szeleken is túltettek. El is fújták a káderlapokat, az enyémet is, mint a sokoróaljai tisztogató szél októberben a venyigéken maradt szőlőleveleket. Jancsit is messze sodorta a vihar. Nem felejtett el, képet küldött „a káderlapos Jancsi" aláírással. Behemót kocsi mellett fényképeztette le magát. Úgy támaszkodott rá, mintha tényleg az övé lenne. Azóta, talán van is neki.

Én itthon maradtam, hogy vigyázzak a Rábaközre, Csanktól Nyalkáig. Aki betér hozzám, szívesen megkínálom egy kosár hazaival, ha éppen nem a lerakott vidravasakat járom körül, mert, sajna, orozó kártékony vad még ma is akad bőven.

APOR VILMOS PÜSPÖK EMLÉKEZETE

Kongresszusunk keretében, április 3-án, az Apor Vilmos Emlékbizottsággal együttesen rendezett emlékünnepélyen, megemlékeztünk Győr mártír püspökéről, báró altorjai Apor Vilmosról. A püspököt 46 évvel ezelőtt, nagypénteken — miközben a Püspökvárban fegyvertelenül védte a nála védelmet keresőket — a várost elfoglaló szovjet hadsereg egyik katonája halálosan megsebesítette. Három nap múlva, április 2-án belehalt a lövések okozta sebeibe. Örömmel adjuk közre az emlékünnepélyen elhangzottakat.

BOLZA ILONA

Apor püspök egyénisége és lelkisége

Arra szeretnék vállalkozni, hogy — minden tudományos vagy szónoki igény nélkül — néhány egyszerű vonással felvázoljam Apor Vilmos püspök egyéniségét és lelkiségét. Emléke és szelleme él és egyre jobban feléled Győrben, volt székvárosában, és az egész magyar nép körében is, főleg a katolikus hívek között. Szeretnék hozzájárulni ahhoz, hogy az emlékünnepség résztvevőinek lelkében is életre keljen a püspök nagy lelke.

Amikor élete legszebb éveiben kinevezését megkapta és püspökké szentelték, ismét és ünnepélyesen kifejezte a Krisztus keresztjével való eljegyzettségét. Püspöki jelmondatának ezt választotta: *Crux firmat mitem, mitigat fortem* — „A kereszt erősíti a szelídet, és szelídíti az erőset«. Apor Vilmos természetes adottságai között ott volt a szelíd, nyílt, szolgálatkész jóság, és ott volt a kemény, hajlíthatatlan elvhűség. Tudta, hogy ennek a két adottságnak kölcsönösen befolyásolnia, módosítania kell egymást: ez egyik alapkövetelménye a hiteles keresztény és papi egyéniségnek. A kereszten függő Krisztust szemlélte és kérte, hogy saját magában a szintézist megvalósíthassa. A kereszttel való eljegyzettsége meghozta neki a vértanúság kegyelmét: erősen és szelíden adta életét a rábízottakért és a nála oltalmat keresőkért. Amikor a lövések után, még mielőtt a Püspökvárból a kórházba indultak volna, egyik munkatársa megkérdezte, hogy érzi magát, ezt felelte: „Köszönöm a jó Istennek, hogy ilyen nagypénteket adott".

Vilmos hatéves volt, amikor apját elvesztette. Özvegy édesanyja és az őt élő gyermek számára szomorú és anyagi gondokkal is terhelt évek következtek. Vilmos azonban derűs és kiegyensúlyozott egyéniséget kapott örökségbe. Már gyermekkorában megmutatkozott nyíltsága és jósága éppen úgy, mint a katolikus elvekhez igazodó igényessége és következetessége. Hogy papi hivatása milyen módon és milyen tőretlenséggel alakult, azt két aprósággal illusztrálnám. Alig kezdte meg az elemi iskolát, amikor karácsonyra kelyhet kért ajándékba, mert a misézés volt legkedvesebb időtöltése. Kishúgát, Henriettet megtanította a csöngetésre. A kislány élvezte ezt, és a kelleténél gyakrabban csöngetett. Vilmos részéről persze a komoly kioktatás nem maradt el.

A másik epizód: Vilmos 15 éves gimnazistaként elhatározta, hogy pap lesz. Édesanyja nem ellenezte, csupán azt szerette volna, hogy fia az érettségi után egy évet egyetemistaként még a világban töltsön. Ha még ezután is hivatást érez, szívesen megadja beleegyezését és áldását. Érettségi

előtt a fiú karácsonyi ajándékként azt kérte, hogy édesanyja máris egyezzen bele a papi tanulmányok megkezdésébe. Édesanyja a tanároknál érdeklődve nagyon kedvező választ kapott. Így aztán Vilmos legnagyobb boldogságára rögtön megkapta a szülői áldást.

Apor Vilmos elsősorban Krisztus szíve szerinti lelkipásztor akart lenni. Nem sokkal múlt 26 éves, amikor a nagyváradi püspök kinevezte gyulai plébánosnak. A vele egykorú Mindszenty Józseffel együtt feltehetően ők ketten voltak az ország legfiatalabb plébánosai. A gyulai plébános teljes odaadással fogott bele lelkipásztori feladatai teljesítésébe. Azok ismerték igazán, akik valaha látták misézni, híveit, betegeit látogatni, a gyóntatószékbe sietni, utolsó fillérjét is a rászorulóknak adni. Csupán néhányat sorolok fel gyulai alkotásaiból: megszervezte a kórház lelkészi ellátását, gimnáziumi internátust létesített, megtelepítette Gyulán a szaléziakat, ferences nővéreket hívott az öregotthon számára. Nagyon közel álltak szívéhez a testi és szellemi fogyatékos gyermekek, számukra otthont létesített. A nép Gyulán a „szegények plébánosának" nevezte. Sokat kijárt a tanyákra földműves híveihez, foglalkozott a munkásokkal, tanoncokkal. Nemcsak a katolikusok érdekelték, hanem a másvallásúak is: készségesen törődött velük, segítette őket. Ebben is megelőzte korát. Fáradhatatlanul dolgozott, nem önmagára gondolt, csak másokra. Plébániáján nem voltak fogadóórák, mindenkit bármikor szívesen fogadott. Szegénységére jellemző, hogy amikor egyszer egy magas funkciót betöltő vendéget jelentettek, pironkodva fogadta: ugyanis harisnyában ült íróasztalánál, mivel utolsó pár cipőjét talpaltatni küldte, a másikat pedig előző nap egy szegény hétgyermekes családapának ajándékozta.

Amikor 1941-ben győri püspök lett, megsokasodtak a rábízottak, hatványozódtak a feladatok, és ezzel arányban nőtt Apor Vilmos tevékeny jósága, adakozó szeretete is. Hadd rajzoljak meg csupán néhány vonást a püspök szellemi és lelki arcáról.

Vasárnaponként egy-egy kispapot meghívott ebédre a szemináriumból. Azért csak egyet, hogy módjukban álljon fesztelenül elbeszélgetni, és hogy a szeminarista nyugodtan elmondhassa esetleges problémáit. Egyenként, személyesen megismerte egyházmegyéjének papjait is, érdeklődött irántuk, őrült sikereiknek, és amennyire tudta, orvosolta panaszaikat. Valóban atyja volt papjainak, híveinek, mindenkinek.

A gyermekek plébános és püspök korában egyaránt körülrajongták. Szinte csüngtek rajta: fogták reverendáját, mosolyogtak rá, boldogok voltak, ha együtt lehettek vele. Ilyenkor a püspök arca is sugárzott a boldogságtól, különösen ha módjában állt megdícsérni a gyermekeket.

Püspöksége a II. világháború nehéz éveire esett. Feljegyzéseiben hűen tükröződik a súlyos és apróbb problémák egész sora, a püspök véleménye, döbbenete, segítőkészsége, pl. a Teleki Pál halálakor érzett megdöbbenése. Vilmos püspök szóval és tettel elszántan küzdött az igazság oldalán. Nagyban folyt a zsidóüldözés. Ő mint a Szent Kereszt Egylet egyházi elnöke kiharcolta, hogy a megkeresztelt zsidó származásúak ne sárga csillagot, hanem sárga keresztet hordjanak. A zsidók deportálását nem tudta megakadályozni, de a cigányokét igen. Önmaga és papjai számára engedélyt kért, de sose kapott a táborok látogatására. Pártpolitikát nem folytatott, de erősen és sokszor hatékonyan védte a védteleneket.

Mindenkiben a jót kereste. A rosszat legerélyesebben, keményen igyekezett megakadályozni, de ha megtörtént a bűn, felemelte az elesettet, jóságosan megbocsájtott. Önkéntelenül magam előtt látom azt a megható képet, amelyet az egész világon televízióban és újságokban láthattunk, amikor II. János Pál pápa meglátogatta börtönében merénylőjét. Nem tudjuk, hogy miről beszéltek, de láttuk a Szentatya odaadó szeretetteljes gesztusát. Vilmos püspök is megbocsátott és imádkozott gyilkosáért.

> Sárai Júlia volt győri tanárnő leírta Apor püspökkel kapcsolatos meglátásait. Idézem egyik meglátását, mert az az én tapasztalataimat is pontosan visszaadja, és mert nagyon lényegesnek tartom. Apor püspök, Sárai Júlia szavai szerint, „úgy ment, mintha éppen hozzád készülne. Olyan egyszerűen, pózmentesen járt, hogy járásának nem is volt jellegzetessége. Nem ment fejedelmien, és nem ment főpaposan. Ennek a járásnak, ha volt jellegzetessége, az az volt, hogy feléd tart. Mikor felém osztja áldását, érzem, hogy valóban áldását osztja ránk, külön nekünk, külön neked és külön nekem. Nem a tömegnek, hanem külön-külön mindenkinek, mert tekintete nem a hívők seregének, mindenkinek szól, hanem rád néz, beléd tekint, benned van, és veled él." Sárai Júlia Apor püspök apostoli lelkületének a velejét ragadta meg. Szent Pál is valami hasonlóról beszél: „mindenkinek mindene lettem — minden egyes embernek és egy-egy pillanatban egy konkrét embernek mindene —, hogy mindenkit üdvözítsek".

Nem tartom szükségesnek, hogy elbeszéljem a püspök utolsó húsvétját, nagypéntektől húsvéthétfőig. Annál lényegesebbnek gondolom felidézni az ebben a szent három napban feljegyzett szavait: ezek végső kiteljesedésében és krisztusi érettségében mutatják be egyéniségét és lelkiségét.

Először a rábízottak felé. Amikor a lövés után egy asszony felkiáltott: „Püspök Atyánk, ezt érettünk tette!", a püspök halkan, de mosolyogva felelte: „Szívesen, nagyon szívesen", majd összecsuklott. Másnap, már a műtét után, a kórházban, az iránt érdeklődött, vajon mindenki megmenekült-e a Püspökvárban. Amikor igenlő választ kapott, csak ennyit szólt: „Köszönöm a jó Istennek, hogy elfogadta áldozatomat".

Azután a szovjet katonák felé. A lövés után hordágyon, 7-8 kilométeres kerülővel sikerült őt kórházba szállítani. Útközben az orosz katonák gyakran megállították a menetet, ellenőrizték, hogy kit vagy mit visznek a hordágyon. A püspök egész úton a bűnösök megtéréséért imádkozott. Valahányszor a katonák az arcába világítottak, megáldotta őket. Így fohászkodott: „Istenem, ne tudd be nekik bűnül, mert nem tudják elvakultságukban, mit cselekszenek!"

Azután egyházmegyéje és papsága felé. A II. világháború vége felé válságos volt a helyzet. A püspök nővére, Apor Gizella, aki a megsebesüléstől a halálig állandóan vele maradt, ezeket a szavakat jegyezte fel: — „Még egyszer üdvözlöm papságomat. Legyenek hűek az Egyházhoz! Hirdessék bátran az evangéliumot, segítsék romjaiból felépíteni szerencsétlen magyar hazánkat!" Apor püspök azért áldozta fel életét, hogy áldozata nyomán új élet, új békesség, új testvériség és szeretet, új evangelizálás fakadjon a győri egyházmegyében és a magyar hazában. Akkor is, és ma is.

És végül az egész keresztény életnek és püspöki szolgálatnak és áldozatnak szintézise Isten és az ember felé. Apor Gizella a haldokló következő imáját jegyezte fel: „Istenem, Atyám, a te kezedbe ajánlom testemet, lelkemet! Jézus szentséges Szíve, bízom benned! — Felajánlom összes szenvedésemet engeszteléssül saját bűneimért, de felajánlom papjaimért és híveimért is, az ország vezető embereiért és ellenségeimért. Kérem Istent, ne tulajdonítsa nekik bűnül azt, amit elvakultságukban az Egyház ellen tesznek. Felajánlom szenvedéseimet az édes magyar hazáért és az egész világért. Szent István, könyörögj a szegény magyarokért!" Apor Vilmos püspök haláltusájában egyesült az Úr Jézus világmegváltó halálával de — mint hisszük — feltámadásával is.

> Vanak szavak, amelyek önmagukban nagyon hétköznapiak és teljesen esetlegesek, de amelyeket a körülmények életbevágóan fontossá tesznek. Három hónapja már én magam is a Püspökvár lakója voltam és segítettem a többszáz odamenekült személy ellátásában. Nagypéntek este vacsoraosztás idején Vilmos püspök azt mondta nekem: „Ilona, menj segíteni a vacsora kiosztásánál!" Ezek voltak utolsó hozzám intézett szavai. Hamarosan eldördültek a halálos lövések, és a püspököt átszállították a kórházba. Ott még láttam, áldá-

sát is kaptam. Ezek az egyszerű szavak — az egész nem több, mint egy gyakorlati utasítás — mélyen a lelkembe égtek.

Hálát adok a jó Istennek, hogy sikerült az Apor Vilmos Emlékbizottság megalakítása és köszönetet mondok mindazoknak, akik ebben segítségünkre voltak. Úgy gondolom, hogy Emlékbizottságunk vezérfonala kell legyen a szeretet és a megbocsátás. A történelemből — a legújabbkoriból is tanulnunk kell. Legyen példaképünk Apor püspök és Mindszenty hercegprímás erkölcsi bátorsága.

SZOLNOKY ERZSÉBET

Apor Vilmos öröksége

1948. november 24-én a győri egyházmegye temetésre készült: Apor Vilmos püspök második temetésére. Az első temetése 1945. április 4-én volt. Akkor csak néhány rokona és barátja, szinte észrevétlenül kísérték nyugvóhelyére, a győri kármelita templom kriptájába. Mintha rajta is beteljesedett volna a próféta szava: „Elvész az igaz és nincsen senki, aki ezt szívére venné." (Iz 56,1) A második temetésre több ezer meghívót küldtek szét: „Jöjjön a béke, pihenjen nyugvóhelyén az, aki a maga egyenes útján járt". (Iz 57,2) Sok tisztelőjét, hívőt és papot vártak a temetésre. Mindszenty bíboros prímással az élén az egész magyar püspöki kar bejelentette részvételi szándékát.

1948. november 20-án azonban az Egyházmegyei Hatóság Papp Kálmán püspök aláírásával, de belügyminisztériumi parancsra a következő értesítést küldte ki: „Értesítem, hogy báró Apor Vilmos győri püspök úrnak november 23-ra és 24-re tervezett temetése elmarad".

Ki ez a főpap, akinek már exhumálása is félelmet keltett? Ósi főnemesi családból származik. Erdélyi, de a gyermekkorát Bécsben tölti. Jezsuita iskolában tanul. Gyulán káplán, majd plébános hosszú évtizedeken át. 1941-től 1945-ig Győr püspöke. 1945 áprilisában orosz katonák lőtték meg. Az erdélyi arisztokrácia erőteljes nemzet- és kötelességtudatát kapja örökül. Ez az arisztokrácia puritánabb életvitelű, jobban elzárkózik a liberális áramlatoktól, tudja, hogy nem a jelszavak, hanem az erők mérkőznek egymással. A sokféle nemzet és vallás toleránssá teszi, de nem megalkuvóvá. A puritánság a jezsuita iskolákban aszketizmussá nemesedik és a szellemi uralmát biztosítja a test felett. Kalksburg, Kalocsa, Innsbruck jezsuita iskolái, a szülői ház biztonságos erkölcsi alaphoz, szilárd jellemhez juttatják. A korán felismert hivatás tudatos felkészülést eredményez.

> „Életem legfontosabb elhatározása előtt állok, és arra készülök. A három magasabb rend, amelyet most felveszek, mintegy azok a szögek, amelyek Krisztus keresztjére erősítenek egész életemre. Óh édes és szívlelendő szolgaság, amely által az ember igazzá, szabaddá és szentté lesz."

1915. augusztus 24-én Innsbruckban pappá szenteli Sigmund Waitz brixeni segédpüspök. Tanulmányainak befejeztével hazatér és egy alföldi kisvárosba kerül káplánnak. Jó szívvel áll munkába, mert hiszi, hogy ez az a feladat, amit Isten

kijelölt számára. A fiatal káplán kötelességtudó pap, lelkiismeretes hitoktató. Nem különösebben kiváló szónok, de prédikációi mély gondolati tartalmuk miatt vonzzák az embereket. A megimádkozott, a belülről jövő szó ereje mindig nagy. Szorgalmas gyóntató s megismerkedik a város lakóinak nemcsak lelki, de egyéb problémáival is. Fiatalon lesz plébános káplánságának helyén, Gyulán. A plébános az Egyház képviselője egy századelejei kisvárosban. Arisztokrata, de arisztokratizmusa szellemi, belső viselkedés, nem külső szabály, ezért mert egyszerű lenni. Senkihez nem hajolt le, mert ő mindig lenn élt, de mindenki bajánál-bánatánál kész volt vigasztalásra. A gyóntatószék, a plébániai fogadóórák segítségre vágyó tömegeket hoznak. Ő mindenkit meghallgat. Támogat, anyagilag segít. Hívővel és hitetlennel, másvallásúval és katolikussal baráti közelségben van és mégis távolságtartó. Isten hegyein járt, kisugárzása volt. Szigorú tekintet a jóság derűjével.

Gyulán egy szorongatott egyházmegye szorongatott népével kerül kapcsolatba. A Tanácsköztársaság rendeletei, állásfoglalásra késztetik a fiatal plébánost. 1919. április 4-én a Békés megyei Direktórium megtiltja a hitoktatásnak az iskolai órarendben és az iskola épületében való megtartását. Káplánjaival együtt Aport izgatással vádolják. Keményen visszautasítja a vádakat.

> „Mi a vallást védtük és a vallásoktatásnak az iskolából való kitiltása ellen a végsőkig védekeztünk, a mi hivatásunk kibékíteni az ellentéteket, megnyugtatni a lelkeket, és ezt tettük eddig, ezt tesszük ezentúl is."

1919. április 25-én a román királyi csapatok elfoglalják Gyulát, a felekezeti iskolákban most a magyar történelem, a földrajz és az alkotmánytan oktatását függesztik fel, az iskolák államsegélyét megszüntetik. Apor tanácsára ezt a hitközség vállalja magára. A románok több személyt, főleg katonatiszteket internáltak Romániába, s mivel a kiszabadítási kísérlet nem járt eredménnyel, a plébános maga utazik Bukarestbe, audenciát kér az angol származású Mária román királynőtől és kieszközli szabadulásukat. Bátor fellépése kivívja a város megbecsülését, de politikailag megbízhatatlanná válik a románok szemében.

Az I. világháború után a hitélet csökkenését tapasztalhatjuk, cinikusak és kiábrándultak lettek az emberek, meg kell állítani az elvallástalanodás folyamatát. A plébános egyházközségi lapot ad ki, támogatja a népmissziókat, fontos jelentőséget tulajdonít a hitoktatásnak. Erkölcsi és szellemi megújulást akat hítbéli alapon. Mivel együtt él népével, a *Rerum novarum* enciklika nyomán kezdődő új katolikus közgondolkodás nála nem ideológiává, hanem gyakorlati tetté válik. *Caritas*

Christi urget nos — Krisztus szeretete viszi közel a megújuló katolikus mozgalmakhoz: a Mária kongregációhoz, a Szociális Missziótársulathoz, a Katolikus Körhöz, végül a KALOT-hoz.

Egyszerű munkás életet él, az egyszerűség csak a kiválóaknak jut ajándékul. A legerősebb hatású a plébános egyénisége, áhítatos és buzgó pap, együttérző és gondoskodó. Aszkétikusan fegyelmezett és igénytelen, de kedvesen és figyelmesen fordul mindenkihez. A város szegényein kívül főleg a reménytelen helyzetben lévő középosztálybeliek, valamint az Erdélyből áttelepültek keresték fel. Előadásokat tart, szociális kurzust szervez. Szociálisan szolgáló egyházat kell kialakítani, vallja, de ez csak a hit erősítése által érhető el. Alapvető tehát minden társadalmi mozgalomban a hit erősítése és terjesztése, másodlagosan cél a művelődés, a keresztény kultúrával átitatott társadalmi élet. A nemzet szellemi felemelkedése a belülről, a lélekből irányítottságnak a következménye — írja feljegyzésében. Nincs egyetlen társadalmi réteg vagy csoport sem, amely elkerülné figyelmét. Apor az egyesületi munkába finom érzékkel vonja be káplánjait, megosztja a munkát, ő maga szívesen vállal olyan tevékenységet, amely sok nehézséggel, vesződséggel jár. Szellemi felkészültség, állandó figyelem a körülötte zajló dolgokra és mégis egy belső összerendezettség jellemezte. Aszketikus fegyelme, tiszta és alázatos életmódja tette lehetővé, hogy mint plébános mindenkinek mindene legyen.

Apor támogatta a szerzetesrendek karitatív és szociális tevékenységét. 1934-ben az „Egri norma" ferences szegénygondozási rendszert vezetik be Gyulán. A Szociális Missziótársulathoz fűzik a legszorosabb szálak a plébánost, gyűjtéseik aktív tevékenységet, komoly segítséget jelentenek a város szegényeinek és bekapcsolja a szociális munkába a város értelmiségét és vezetőrétegét. Valóban szociális védőhálót font hívei köré, amelyet megerősített hittel és szeretettel.

Szereti városát, híveit, de nem lesz provinciális. Magáénak érzi egyházmegyéje problémáit. A nagyváradi egyházmegye a román megszállás alatt kétféle uralom alá kerül, székhelye és székesegyháza a megszállott területen maradt. A trianoni béke a helyzetet stabilizálja. Apor „Memorandumot" készít és juttat el a hercegprímáshoz arról, hogy a nagyváradi egyházmegye magyarországi része életképes, hívei, papjai elegendőek egy önálló egyházmegye számára, anyagi eszközeivel tud a papnevelésről gondoskodni, sajátos vallási megoszlása miatt is szükséges önállóságának fenntartása. Apor tervezetének helyességét a csanádi egyházmegye megléte is igazolja.

A belső hitéleti és karitatív munka minden idejét elfoglalja, azonban a haza és a világ eseményeit is élénken figyelemmel kísérte. Európa több országába nyúló kapcsolatai valós információkhoz juttatják, világos számára, hogy a nemzeti szocializmus előretörése az Egyházra milyen következményekkel jár. A

városi és megyei politikában nem vesz részt, kizárólag lelkipásztori, erkölcsi és szociális kérdésekkel foglalkozott. A nemzetközi események, az egyház megváltozott helyzete állásfoglalásra kényszerítették. 1938-ban az Anschluss eseményei rádöbbentik a veszély közeliségére. Tiltakozni kell, hiszen a szélsőjobboldali propagandának most már Magyarországon is van hatása. A német kisebbség körében erősen tért hódít a náci propaganda. Ausztria megszállása után hat héttel, 1938 májusában Budapesten a 34. Eucharisztikus kongresszuson Németország képviselői már nem jelenhettek meg.

Teleki Pál miniszterelnöksége alatt kialakul egy németellenes szellemi csoport, ez világosan látja a Magyarországra leselkedő veszélyeket, a németbarát külpolitikával szemben belső erőkre próbál támaszkodni. Alapfeladatnak a korrekt, a valóságnak megfelelő külpolitikai tájékoztatást tartja. A miniszterelnökség keretén belül közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó „Nemzetpolitikai Szolgálat" elnevezésű osztály alakul a neves katolikus szociológus, Kovrig Béla vezetésével. A Nemzetpolitikai Szolgálat a hivatalos sajtóval szemben teljes és háttérinformációt próbált adni. Teleki Pálnak, illetve az ő nevében tárgyaló Kovrig Bélának sikerül pártállásra és vallási hovatartozásra való tekintet nélkül megnyerni és beléptetni a Nemzetpolitikai Szolgálatba azokat, akik a német expanzióval szemben álltak. A püspöki kar is tudomásul vette a Nemzetpolitikai Szolgálat ténykedését. Apor Vilmos kezdettől fogva munkatárs és támogató; ez az a lánc, amely végleg a haladó katolikus németellenes erőkhöz kapcsolja.

A második világháború kitörése megdöbbenti, közel van még az I. világháború emléke, híveinek szenvedése, amivel mindig egy volt.

> „A háborúban nem csekély esélye van a vak esetlegnek is. Lehetségesnek tartható egy esetleges győzelem is, és a fennmaradó alkotó erőkkel Európa újjáépítése és ezzel pacifikálása is megtörténhetne. De lehetséges olyan pyrruszi győzelem, amely az utolsó erő tartalékot is kimeríti és utána kikerülhetetlen a teljes bomlás. Európát pedig csakis valamennyi civilizált nemzetnek együttes munkája építheti fel újra, különben nem tud az emberiség kultúrgóca maradni. Ha lelkeinket elfogja a borzongó aggodalom a *Cattedra petri* felé tekintünk. Ő valóban világ feletti hatalom. Adja a Mindenható, hogy az ő messzehangzó szava ne csak pusztába kiáltó szó legyen, hanem a világ hatalmának, vezetőinek, kormányzóinak szívét és elméjét megtermékenyítse. Akkor nem pusztulás, hanem megigazuló jobb életet fakasztó politikai és gazdasági tevékenység órája köszönt az emberiségre. Figyeljenek fel az apostoli szóra a háborús sorsintézők, mert máskülönben minden dicsőség pernyévé és hamuvá lesz... A

háborút meg lehet nyerni, de egészen biztos, hogy akkor a békét jóvátehetetlenül elveszti az egész emberiség" — írja naplójába.

Sokrétű és fegyelmezett munka közben találja XII. Pius bullája: a pápa 1941. január 21-én győri püspökké nevezi ki. 1941. március 1-én iktatják be. Püspökként is plébános marad. Nem informálódik, hanem végiglátogatja egyházmegyéjét. Mindenkit meghallgat papot és hívőt egyaránt. Sokan keresik fel a püspököt támogatásért, ő egyetlen embert sem utasít vissza. „Apor püspök mindig feléd megy, rád néz, beléd tekint, benned van és veled él." A püspöki feladatokat egész szívvel vállaló ember alakja bontakozik ki hívei előtt.

> Az első főpásztori szózat közvetlen hangja meglepi a papságot és a hívőket is. „Én mindig szívesen áldozok, sőt magam is áldozattá lennék lelketekért. Eggyé akar válni az egyházmegye papságával... Ebben a magasztos hivatásban kapcsolódjon össze a főpásztor és az egyházmegye papsága szent és meghitt szövetséggé. A szeretet, amelynek hirdetői vagyunk, fűzze össze elsősorban a papi szíveket egymáshoz. A *caritas sacerdotalis* ápolásában magam kívánok jó példával elöljárni. Kérlek Tisztelendő Testvérek, hogy ezt az atyai szeretet fiúi ragaszkodással, gyermeki bizalommal és férfias őszinteséggel viszonozzátok. A szeretet erényét gyakoroljátok a reátok bízott hívekkel szemben, nemcsak a jókkal, hanem a bűnösökkel szemben is. Legyetek megértőek az emberi gyarlóságok iránt a félrevezetett vagy tudatlanságuk miatt elpártolt lelkeknek pedig atyai szívetek tegye könnyűvé a visszatérést, egyéniségetek szelídsége, életeteknek makulátlansága tegye vonzóvá és kívánatossá szent hitünket még a kívülállók számára is."

A katolikus reneszánsz püspöke. A két világháború között az egyház Magyarországon számban és szellemi erőben egyaránt társadalmi erővé vált. Apor a magyar társadalomban hatalmas erőt tulajdonít az egyháznak, a papságnak és világiaknak egyaránt. XII. Pius *Summi Pontificatus* (1939) körlevelére hivatkozik.

> „Testvérek a múltnak sok mulasztása és eredménytelen gyakorlata fogékonnyá tette a társadalmunkat, főképp az ifjúságot, hogy ki nem próbált tanoknak könnyen hitelt adjon, hogy e súlyos válságtól komoly megrázkódtatás nélkül sikerül-e kijutni a szebb jövőbe jórészt a papság apostoli munkásságán az örök igazságba való kitartásán, de egyben a szeretet parancsától soha el nem térő magatartásán fog múlni. Pápánk lelki megújulást hirdet. Szükség van a kato-

likusok támogatására. A békéltetési munka a társadalomban kezdődik és a világban végződik, mert a sötétség órája van."

Politikus püspök? — egyértelműen mondhatjuk: nem, de olyan püspök, akinek a tevékenysége a szerzetesrendekre és a katolikus egyesületi mozgalmakra támaszkodik. Az egyesületi mozgalmak megerősödése annak a jele, hogy a világi hívők növekvő aktivitással fordulnak az egyház felé. Az egyházi vezetés, köztük Apor is szívesen látta az egyesületi élet megerősödését, joggal várta tőle a hitélet mélyítését. Nem kötelezi el magát egyetlen moztalom mellett sem, de mindig támogatja az újat, a célt jobban elősegítőt, így lesz komoly támasza a KALOT mozgalomnak. A püspök érzékenyen reagál a társadalmi kérdésekre, de figyelme elsősorban a hitélet felé fordul.

A hitoktatókhoz írt főpásztori szózatban írja:

„Ezért kérlek benneteket Tisztelendő Testvérek, hogy a lelket e világban szítsátok fel. Hivatástok nagyszerű és felelősségetek óriási. Minden óra, amit a gyermekek az ifjúság körében tölthettek Isten ajándéka. Nem elég jó tanárnak lenni. Szeressétek a gyermekeket. Krisztus helyett jártok követségben, szeressétek azokat, akiket az isteni Mester szeret. Örömmel öntsétek beléjük az Úr Jézus tanította igazságot. Tanítsátok őket erényre, mutassatok nekik jó példát. Szívük fogékony minden benyomásra, ösztönszerűen utánozzák a nagyokat, különösen azokat, akik tekintélyében állnak előttünk."

A püspöki kar 1943-ban megbízza Apor Vilmost a Katolikus Népszövetség alelnöki tisztségével. Ez politikai és társadalmi megbízás is. A Katolikus Népszövetség a katolikus egyház egyik legrégibb politikájával is foglalkozó csoportja volt: fel kell frissíteni és egy új katolikus politika szolgálatába állítani. Apor hozzálát a reorganizálás munkájához, azonban a Katolikus Népszövetség már nem lesz átütő erejű. Kicsinyes pártharcok indulnak meg, amit Apor nem akar követni. A kiábrándult püspök lemond. A püspöki kar intenciói ellenében támogatja a kishaszonbérletek kialakítására vonatkozó földbirtok-politikai javaslatot. Az egyházi birtok kisbérletté alakításának gondolatát beviszi a Népszövetségbe, ahol azonban a konzervatív papság és világi birtokosok komoly ellenkezésével találkozik.

1943 augusztusában országos méretű találkozás helye a győri Püspökvár: a katolikus szociális mozgalmak vezetői a politikai élet reprezentánsaival találkoznak, itt alakul meg a Katolikus Szociális Népmozgalom. Programjukban részletezik az új nemzeti rendről szóló elképzeléseiket, amely kiterjed a társadalom agrár, munkás és értelmiségi vonalára egyaránt. A

Magyar Szociális Népmozgalom megnyerte a szociális érdeklődésű értelmiségiek támogatását. Az új idők embere nem gondolkodik többé politikai pártokban és társadalmi osztályokban. A párt és az osztály a szembenállást jelenti és az ellentéteket hangsúlyozza ki. Ezért a Mozgalom nem épít sem osztályokra sem politikai pártokra, hanem felekezet és pártkülönbség nélkül minden igaz magyart meghív a nagy építő munkára a hivatásrendi Magyarország megteremtésére. Apor Vilmos élénk figyelemmel kíséri már plébános korában Teleki programját, szociális célkitűzéseit. A Magyar Szociális Népmozgalom egyházi tanácsadójának kérik fel. Az óvatos Serédi prímás kikéri Apor püspök véleményét. A püspök nyíltan beszél és 1943. július 15-én őszintén tájékoztatja a prímást.

> „Az EMSZO, a KALOT és Hivatásszervezetek munkáját a vezetők egyik győri látogatás alkalmával ismertették előttem és felkértek arra, hogy az egyházi tanácsadó tisztet vállaljam. Annak feltételezésével, hogy a munkaközösség megalakulását és céljait Főméltóságoddal előzetesen ismertetik és ehhez a magas hozzájárulást is megszerzik hajlandónak mutatkoztam arra, hogy konkrét esetben bármikor szívesen állok tanáccsal rendelkezésükre."

Apor lett tehát a magyar püspöki karon belül az a személyiség, akihez a programszerű katolikus mozgalmak támogatásáért fordultak. Apor Vilmos pályájából következik, hogy a tiszta és világos politika híve. Látja, hogy a hivatásos politikával szemben csak lassan, óvatosan, de nem titkos szervezkedés formájában lehet célt elérni. Szükségesnek tartja a papság közéleti irányítását. Igazat mondani, igazat tenni. A püspökkari konferencián résztvevő püspökök többsége a politikai és társadalmi kérdések megítélésében bizonytalan és eltérő álláspontot képvisel. Apor tiszta, katolikus politikát akar. A háborús események miatt elengedhetetlenül szükséges egy haladó, keresztény politikai párt. Apor közbenjárásának köszönhető, hogy Serédi hercegprímás helyeslően tudomásul vette a Keresztény Demokrata Néppárt megalakítását.

A háború egyre több kérdésben készteti állásfoglalásra a püspököt. A zsidóüldözést a magyar katolikus egyház elvileg ellenzi, gyakorlatilag fékezni tudta gyorsuló kimenetelét. Apor Vilmos a harmadik zsidótörvény után kezdi meg püspöki működését. Nemcsak mint főpásztor, hanem a püspökkarból nyert megbízás alapján a Magyar Szent Kereszt Egyesület egyházi elnöke, amelynek célja a zsidótörvény által érintett katolikusok védelme volt. Először erkölcsi vádelemről van szó, majd a cselekvő szeretetnek a szociális segítség eszközével való gyakorlásáról. Apor kezdettől fogva teljes szívével részt vesz a munkában. Hatására a Magyar Szent Kereszt Egyesület elnyeri

a főpásztorok támogatását. Alapvető mozgató ok: a keresztény felebaráti szeretet. A fáradtságot nem sajnálja nem mérlegel és okoskodik, hanem cselekszik:

„Már két memorandumban fordultam a kormányhoz, két minisztenél jártam személyesen, miután a miniszterelnök úrhoz több izben hiába kértem kihallgatást, legújabban a Zsidótanács létesítése alkalmából keményhangú tiltakozó levelet intéztem a miniszterelnök úrhoz, és másolatát minden egyes miniszterhez eljuttattam. Szükségesnek tartom ezután az összes püspökök együttes eljárását és esetleg Őszentsége közvetlen intervenciójának kieszközlését."

1944. április 27-én újabb levelet ír Serédinek, kér és könyörög mások érdekében, végül keményen kimondja véleményét:

„A tengelyhez tartozó egyetlen országban nem veszik ennyire semmibe a szent keresztséget a zsidótörvények és rendeletek alkalmazásánál, mint Szent István országában. Ezt tehát nem a megszálló hatalom kívánja."

A zsidótörvény által egzisztenciálisan érintett zsidóság 1944-ben kerül közvetlen életveszélybe a gettóba gyűjtéssel és a deportálással. A püspököt egyre jobban saját egyházmegyéjében készteti állásfoglalásra a zsidóüldözés fokozódása. Jaross Andor belügyminiszterhez a győri gettó létesítése ügyében kemény és következetes levelet ír.

„Ezen intézkedés ellen, amely minden emberiesség szellemével ellenkezett, mely igazságos és tárgyilagos ítélet nélkül büntetett ártatlanokat, sőt a bűnözésre még képtelen gyermekeket is, mint az ősi Győr városának püspöke tiltakozó szavamat emelem fel és Isten a magyar és a világtörténelem előtt Miniszter Urat teszem felelőssé mindazokért a betegségekért és halálesetekért, mindazért a megvetésért és elítélésért, mely ennek az intézkedésnek nyomába fog járni..."

Kérvényez, táviratoz, majd személyesen is elmegy a német parancsnokságra, de hiába. A püspököt egyre többen ostromolják, hogy vegye védelmébe az áldozatokat. Csatlakozik Angelo Rotta nuncius mentőakcióihoz is. Egyetértett az egyházak közös fellépésével még a templomok esetleges bezárásával, szentségek megtagadását és a harangozás megszüntetését is vállalta. Püspök társait egységes fellépésre akarja rábírni. 1944 pünkösdjén a győri székesegyház szószékéről elmondott beszéde több mint tiltakozás, prófétai szó: „Mindenki, aki ezt az em-

berkínzást helyesli, vagy abban részt vesz súlyos bűnt követ el."

A püspöki kar közös tiltakozó pásztorlevele elkészül, de felolvasására a szószéken nem kerül sor. Apor püspök lelkiismerete nem nyugodt: „Bár a zsidókérdésben kibocsájtott közös pásztorlevél felolvasásának elhalasztását eredményező tárgyaláson magam is részt vettem, az azt követő események hatására sajnálom, hogy nem vittük szószékre."

A Szálasi féle hatalomátvétel után csak a bújtatás marad, amelyhez személyi bátorság kell. Apor Vilmos püspököt sokan keresik meg, katonaszökevények, vagy olyanok, akiknek sikerül megszökniük és tudják, hogy a bújtatás veszélyességét nem mindenki vállalja. A püspök minden lehetőséget megragad, találékony és bátor. A Dunántúl püspökei között a veszélyben szorosabb kapcsolat alakul ki. Különösen Mindszenty József veszprémi, Svoy Lajos székesfehérvári, és Apor Vilmos győri püspök, valamint Kelemen Krizosztom pannonhalmi főapát között. Közösen tiltakoznak a Dunántúl püspökeinek memorandumában, „hogy ne pusztuljon el a magyar haza utolsó darabja a Dunántúl".

1945. március 28-án az oroszok elérték Győrt. A püspök mint őréért aggódó gazda tudatosan készül az ostromra. Már eddig is sok üldözött és menekült kereste fel. Higgadtsága a nehéz időben is rendet és fegyelmet tart. Látogatja híveit, erőt önt beléjük. A legfontosabbnak a papi magatartást tartja. 1944. szeptember 6-án írt szigorúan bizalmas utasítást ad papjainak.

> Tisztelendő Testvérek!
>
> A háború megpróbáltatásai ma fokozott mértékben nehezednek ránk és híveinkre. A jövő bizonytalansággal, aggodalommal és nyugtalansággal tölt el mindenkit. Bizalommal kérem Tisztelendő Testvéreimet, hogy a súlyos idők követelményeinek megfelelően az isteni Jó Pásztor lelkiismeretével és odaadásával végezzék a hívek lelki gondozását. A jó pásztor nyája között él. Bármilyen fordulatok is álljanak elő, mindenki maradjon a helyén. Erre nem csak jogilag vagyunk kötelezve, ez hivatásunk legelemibb követelménye: „A béres elhagyja a juhokat és elfut, a jó pásztor életét adja juhaiért." A veszélynek és megpróbáltatásoknak megosztása híveinkkel a bátor helytállás hatásosabb minden szónál."

Apor püspök és a rábízottak, nők és gyermekek passiója a győri Püspökvárban volt. A nagypénteki tett, amikor a katona rálőtt a püspökre, tudatos volt, de tudatos volt annak vállalása, hogy az ártatlanokat meg kell menteni. Az életéből konzekvensen következik a vértanúhalál. A jó pásztor életét adja juha-

iért. Felajánlott szenvedés és elfogadott áldozat. Feljegyzett utolsó szavaiban a jó pásztor búcsúzik a nyájtól:

„Még egyszer üdvözlöm papságomat. Legyenek hűek az egyházhoz. Hirdessék bátran az evangéliumot. Segítsék romjaiból felépíteni szerencsétlen magyar hazánkat. Vezessék vissza az igaz útra szegény félrevezetett népeinket."

1945. április 2-án Győr püspöke megtért az örökkévalóságba. Halálával az a legenda is szertefoszlott, hogy a szovjet hadsereg kíméletben részesíti az egyházi személyeket és intézményeket.

A betiltott temetés gyászbeszéde olyan életútról beszél, amely paphoz és magyarhoz egyaránt méltó.

„Vilmos püspök sírjánál lassan elapadtak a fájdalom könnyei, nem siratni járunk hozzá, hanem vigasztalódni. Nem az elmúlás szomorúsága tölti el szíveinket, hanem a felebaráti szeretet, az elvhűség és igazság, az angyali erény az Isten kegyelmével kiteljesített ember-eszmény hősi alakja előtt hódolunk. Tisztafényű, meleg szeméből a jóság, a szeretet, az angyali ártatlanság sugárzott. Ez a szem sohasem kereste az emberben a hibát, a rosszat, csak az Isten képmását, a halhatatlan lelket szolgálta. Nem tévesztette meg soha a hatalom, a rang külső fénye, cselekedeteiben mindig az igazság és a szeretet volt. A gyermekek mosolya nála derűs viszonzásra talált, ifjúságának atyai jóakarója, megértő segítője a szegényeknek, betegeknek, öregeknek vigasztalója. A füstölgő mécsest soha ki nem oltotta, repedezett nádszálat el nem taposta. A szelídség és jóság ember acéllá keményedett, amikor elvekről, az emberi méltóságról, az Isten törvényeiről volt szó."

TERNYÁK CSABA

Apor Püspök boldoggáavatásáról

46 évvel ezelőtt, 1945. április 2-án, egy orosz katona géppisztoly-lövéseitől megsebesítve, három napos haláltusa után halt meg Apor Vilmos győri püspök. Halálakor valószínűleg mindenki számára világos volt, hogy egy vértanú püspöktől búcsúznak. Többen kifejezésre is juttatták azt az általános meggyőződést, hogy Apor püspökben szentet adott az Isten a magyar egyháznak. Szeghy Ernő kármelita atya ezen vallomásáról korabeli írásos dokumentumaink is vannak.

Az „Új Ember" I. évfolyam 6. számában, 1945. szeptember 16-án hosszú írás jelent meg Apor püspök utolsó óráiról, ezzel a címmel: „Egy szent halála 1945-ben". Ennek az írásnak a végén Apor Gizella, a püspök testvére, idézi Ernő atyát, aki a következő szavakkal hárította el, hogy szentmisét mutasson be érte: „Gratulálok, gratulálok! Hiszen egy mártírtestvére van. Én csak hozzá imádkozom és nem érte. Gyóntatója voltam közel egy évig, szerencsém volt a lélekbe bepillantást nyerni, tudom, hogy szent volt. Minél előbb kellene a kanonizációt megindítani".

Ernő atya volt az első, aki írásba is foglalta azt, ami az ő véleménye és a hívek általános meggyőződése volt. Tíz nappal a haláleset után így írt az újonnan megválasztott káptalani helynöknek: „azt hiszem, hogy az Úristen ezt a szépségesen szép főpapi lelket a vértanúság kegyelmében részesítette, s így esetleges későbbi ezirányú vizsgálatok megkönnyítése céljából jó volna, ha Méltóságod elrendelné az Ő halála legkisebb részleteinek pontos megállapítását és hivatalos jegyzőkönyvbe foglalását, már most, amikor még a szemtanúk kihallgatása nem ütközik nehézségekbe".

Később egyházközségek, és magánszemélyek is fordultak Papp Kálmán püspökhöz, hogy indítsa be az egyházmegyében a boldoggáavatási eljárást. Csávossy Elemér jezsuita atya, aki ekkor már több ügyben is posztulátor volt, vállalta, hogy megszervezi az adatgyűjtést és a tanúk felkutatását. Ezek az előkészítő munkák egészen 1948 nyaráig tartottak. Páter Csávossy összeállította azokat a cikkelyeket és kérdéseket, melyek Isten Szolgája életének egyes szakaszaira vonatkoztak, vagy pedig a vértanúság körülményeinek a legapróbb részleteit kívánták megvilágítani. A tanúk listáján 35 név szerepelt, akiket Győrött, Kalocsán és Gyulán hallgattak ki. 1949 februárjáig húsz tanú került sorra, a pert azonban nem lehetett lezárni addig, amíg a tanúk listáján szereplő minden személyt meg nem kérdeztek. Ez azonban akkor egyre több nehézségbe ütközött. 1949 októberében volt még egy ülése a bíróságnak, ezzel azonban a per az akkori külső körülmények hatására megszakadt.

Negyven évnek kellett elmúlnia ahhoz, hogy a boldoggáavatás ügye ismét napirendre kerüljön az egyházmegyében. 1989 decemberében Pataky Kornél püspök úr elhatározta a per folytatását. Időközben azonban elhalálozott az a 15 személy, akiknek a kihallgatása 1949-ben nem történt meg. A felsorolt tanúk között azonban egyáltalán nem szerepelt Cseh Sándor, a püspök magántitkára, aki pedig őt nagyon jól ismerte, és jelen volt megsebesülésénél és halálánál is. Másfél évvel ezelőtt őt is kihallgatták.

Időközben megkezdődött az egész peranyag olaszra fordítása. A záróülés, illetve annak jegyzőkönyvei pedig már olaszul készültek a múlt év novemberében. Ezután az ügy hivatalos formában is átkerült Rómába a Szenttéavatási Ügyek Kongregációjába, ahol sok hivatali formaság után rövidesen megkezdik az anyag érdemi átvizsgálását. Apor püspök tisztelőinek széles táborát ezúton szeretném arra buzdítani, hogy kérjék az ő közbenjárását, és ha imameghallgatásban részesülnek, tegyenek arról írásos jelentést a következő címre: Szabó Tamás viceposztulátor, 9021 Győr, Káptalandomb 7. Aki anyagilag is szívesen támogatja a boldoggáavatás ügyét, ugyanerre a címre küldhet adományokat „Apor-ügy" megjelöléssel.

***

A kihallgatási jegyzőkönyvekből, levelekből és a korabeli lapokban megjelent publikációkból egy nagyszerű ember, mélyenhívő keresztény és kiváló pap alakja bontakozik ki előttünk, akinek már gyulai plébános korában is legfőbb gondja a szegények és elesettek voltak. Győri püspökként pedig gyakran látták titkárával sétálni az ún. cigány-laposon, Győr többnyire cigányok lakta kerületében, hogy a leginkább részorulókat élelemmel, ruhával, pénzzel segítse. A II. világháború alatt a politikai események úgy alakultak, hogy a leginkább elnyomottak a zsidók lettek, akiket a náci totalitarizmus kiirtani készült.

A nemcsak kiváló szociális érzékkel, hanem nagy bátorsággal is megáldott püspök felismerte, hogy elérkezett az az idő, amikor már bűn lenne tovább hallgatni. A „Győri munkás" című szociáldemokrata politikai napilap 1946. január 10-i száma nagy lelkesedéssel ír Apor püspökről, többek között éppen bátorságát dicsérve: „ma csak az vitatható, hogy mint magyar, mint pap, vagy mint bátor ember volt-e nagyobb". Rendkívüli tanújelét adta bátorságának 1944 pünkösdjén, amikor az ország már német megszállás alatt volt. Éppen a székesegyházba indult, amikor a kezébe adták a Győri Nemzeti Hírlapot, amely szalagcímben hozta a hírt, hogy Győrött is felállítják a gettót. Erre félretette elkészített ünnepi prédikációját és improvizált beszédében addig tőle még soha nem hallott éles hangon és szenvedéllyel bélyegezte meg a kormány intézkedésének em-

bertelenségét. A szentélyben ott ültek a város vezetői, a főispán, polgármester, alispán, rendőrtisztek, csendőrtisztek, katonák. A püspök pedig beszédében többek között ezeket mondta: „Aki megtagadja a kereszténység alaptörvényét a szeretetről és azt állítja, hogy vannak emberek, csoportok és fajok, melyeket gyűlölni szabad, és azt hirdeti, hogy szabad embereket kínozni, legyenek azok akár négerek, akár zsidók, az bármennyire kérkednék is azzal, hogy keresztény, olyan mint a pogány és nyilvános bűnös. Mindenki, aki emberkínzást helyesel, vagy abban résztvesz, súlyos bűnt követ el, és mindaddig nem kaphat feloldozást, amíg ezt a nagy bűnét jóvá nem teszi.".

Még aznap levélben fordul Jaross Andor belügyminiszterhez, melyben többek között a következőket írja a gettó felállításával kapcsolatban: „Ezen intézkedés ellen, mely minden emberiesség és keresztény szellemmel ellenkezik, mely igazságos és tárgyilagos ítélet nélkül bűntet ártatlanokat, sőt bűnözésre még képtelen gyermekeket is, mint az ősi Győr városának püspöke, tiltakozó szavamat emelem fel, és Isten és a magyar és világtörténelem előtt Miniszter Urat teszem felelőssé mindazért a betegségért és halálesetért, mindazért a megvetésért és elítélésért, mely ennek az intézkedésnek nyomában fog járni". Hosszasan lehetne idézni Apor püspöknek azokat a leveleit, melyeket hetente, sőt egy időben naponta írt Serédi Jusztinián bíboros, hercegprímásnak, a miniszterelnöknek, vagy a belügyminiszternek, sürgetve a zsidókkal szemben tanúsított embertelen bánásmód megszüntetését. Kiállt mellettük, mert üldözték őket. Egész életében ezt tette: a megvetetteket, és az üldözötteket védelmezte. Ez a tulajdonsága vörös fonálként húzódik végig egész életén.

Nem tehetett mást 1945. nagypéntek délutánján sem mint máskor: védelmezte a gyengéket. Azokat a lányokat és asszonyokat, akik a Püspökvár pincéjében kerestek és találtak menedéket a várost elözönlő oroszoktól. Ezen a napon délelőtt már többször megjelent néhány katona, akik körülnéztek a Püspökvárban, és látták a menekülteket, köztük a nőket is. Késő délután ismét visszajöttek, de ezúttal már erősen ittasan, azzal, hogy krumplipucolásra szeretnék elvinni a lányokat és asszonyokat. Apor püspök még korábban nyíltan felszólította a jelenlévő férfiakat, hogy legyenek segítségére, ha erélyesen kell fellépnie, hiszen, ahogy ő mondta: „egyszer úgyis meg kell halni, jobb tehát, ha az ember ilyenkor áldozza fel az életét". Szavaiból világos volt, készen áll akár az élete árán is megvédelmezni azokat, akiket oltalma alá vett.

A püspök az érkező katonákat a pince előterében a lépcsőnél fogadta és útjukat állta. Előbb heves szócsata következett, majd a szovjet tiszt egyre gorombább lett. Lökdösődni kezdett és a püspök mellkeresztjét rángatta, aki azonban kitartott ere-

deti álláspontja mellett, hogy a lányokat és az asszonyokat nem engedi ki a házból, csak a férfiak mehetnek el krumplit pucolni. Az orosz katona végül is fegyvert rántott, de ekkor még lőni nem tudott, mert a püspök mögéje kerülve, maga előtt tolta ki a pince előteréből, németül kiabálva: „Hinaus! hinaus! — kifelé! kifelé!" A katona ekkor megfordult és több lövést is leadott, halálosan megsebesítve a püspökőt. Találat érte az unokaöccsét is, aki szintén ott volt a közelében. A katonák, látva tettük következményét elengedték áldozataikat és kiszaladtak az épületből. A három sebtől vérző főpásztor a segítségére siető két papja vállaira támaszkodva ment le az óvóhelyre, ahol egy tábori ágyra fektették. Az orvos, aki elsősegélyben részesítette megállapította, hogy a legsúlyosabb sebesülést okozó golyó nem hatolt át a testen, hanem valahol a hasüregben elakadt. „Azonnali operációra van szükség" — jelentette ki. A súlyos állapotban lévő püspökőt a sötét és kihalt utcákon keresztül hordágyon vitték a kórházba, ahol petróleumlámpa fényénél végezték el a súlyos műtétet. Nagyszombaton és húsvétvasárnap állapota hol javult, hol rosszabbra fordult. Vasárnap még megáldozott, de estére az állapota egyre súlyosabb lett. Hamarosan megkezdődött az agónia. Láthatóan erősen szenvedett, de eszméletét nem veszítette el.

Lelki végrendeletében, melyet halálos ágya mellett jegyeztek fel, ezeket mondta: „Mégegyszer üdvözlöm papságomat... Legyenek hűek az Egyházhoz! Hirdessék bátran az evangéliumot! Segítsék romjaiból felépíteni szerencsétlen magyar hazánkat". Utána hangos imába kezdett: „Istenem, Atyám, a Te kezedbe ajánlom testemet, lelkemet! Jézus Szentséges Szíve bízom Benned! Felajánlom összes szenvedéseimet engesztelésül a saját bűneimért, de felajánlom papjaimért is, híveimért, az ország vezető embereiért és ellenségeimért. Kérem Istent, ne tulajdonítsa nekik bűnül azt, amit elvakultságukban az Egyház ellen tesznek. Főlajánlom szenvedéseimet az édes magyar hazáért és az egész világért! Szent István, könyörögj a szegény magyarokért!" A szemét lefogó irgalmas nővér feljegyzése szerint „sokat szenvedett, nagy türelemmel viselte és szentül halt meg 1945. április 2-án éjjel egy óra öt perckor".

Temetése egyszerű és szegényes volt. Mivel nagyszerdán a székesegyház tornyát találat érte, s a tetőszerkezet nagy része is leégett, nem temethették a püspökök szokásos temetkezési helyére, hanem helyette a kármeliták altemplomába vitték, ahol egészen 1986 májusáig nyugodott. 1948 őszén egyszer már meghirdették Apor püspök hamvainak átszállítását végleges helyére, a Székesegyház Héderváry-kápolnájában felállított szép vörösmárvány szarkofágba, ekkor azonban a belügyminisztérium az utolsó pillanatban letiltotta a temetést. Csak 1986-ban kerülhetett sor a második temetésére, amely talán még szegényesebb és dísztelenebb volt mint az első. Az akkori

hatóságok is csak egy csendes, zárt ajtók mögötti temetést engedélyeztek, mintha még mindig féltek volna Apor püspök bátor, és az igazságot kimondva szerető szellemétől.

(A Vatikáni Rádióban elhangzott előadást a Kongresszus résztvevői hangszalagról meghallgatták.)

A MAGYARORSZÁGI PAX ROMANA MEGALAKULÁSA ELÉ

Jan Nuchelmans professzor, a Nemzetközi Pax Romana alelnökének beszédéből, melyet a KMÉM-Pax Romana és a magyarországi Pax Romana Forum megalakításán munkálkodók összejövetelén mondott el.

Nuchelmans professzor mögött 30 éves Pax Romana-mozgalmi múlt áll. Holland egyetemi tanár, pragmatikus és realista, aki nagy örömmel jött el a KMÉM-Pax Romana 2. világháború utáni első magyarországi kongresszusára. Boldogan látja a nagy érdeklődést, amely nemcsak a hazai, hanem a kárpát-medencei magyarok részéről is megmutatkozik.

Elismeréssel nyilatkozott a KMÉM több évtizedes munkájáról, mely idő alatt nemcsak a magyarságért, hanem a Nemzetközi Pax Romanaért is sokat tett. Az 1990. évi fribourgi Európai Pax Romana kongresszus keretében összejövetelt rendezett a Közép- és Kelet-Európa kisebbségeinek problematikája és jövője tárgyában.

A nemzetközi Pax Romana munkájáról beszélve megemlítette, hogy az 1991 decemberében Európa újraevangelizálására összehívott püspöki szinódus előkészítésében az Európai Pax Romana is közreműködik. A Mozgalom gyengéje, hogy szegény anyagiakban és mivel nem „felülről" szervezett, lassú és nehézkes az aktivitásban, viszont éppen azért a bázison van tartós hatása. A legközelebbi világkongresszus Zágrábban lesz ezév őszén.

A nemzetközi Mozgalom „értelmiségi", amit általában nem kezelnek formailag; katolikus, azonban több országban (pl. Ausztria, Hollandia) helyet adnak protestánsoknak is; és céljaiban pluriformis, azaz van ország, ahol a tudományos munka, máshol a szociális gondoskodás, ismét máshol a hitéletben való elmélyülés, továbbképzés áll az előtérben. Vannak országok, ahol regionálisan megosztott a mozgalmi munka, máshol a fővárosra központosul. Központi feladatnak tekinthető a társadalom evangelizációja az evangélium alapján és kritikus, nyílt dialógus a saját hívekkel és másvallásuakkal.

Az újra alakuló Európában testvéri szolidaritásra van szükség Európa nyugati és keleti része között és készség tanulni a keleti résztől.

A Pax Romana munkájának magyarországi megindulásáról szólva, a következőket mondta:

— Jelenleg a KMÉM a Nemzetközi Pax Romana — ICMICA egyedüli rendes tagja (constituant member) magyar részről.

— A magyarországi csoportok, melyek a Pax Romana munkában részt akarnak venni, keressék egymással és a KMÉM-mel a kapcsolatot.

— Közös munkával, lépésről lépésre, nem elsietve a dolgokat alakuljon meg a magyarországi Pax Romana és törekedjék a KMÉM-mel egyetértésben az ICMICA-ban való megfelelő tagság létrehozására.

A Világszervezet tájékoztatására, közvetlenül vagy rajta keresztül, a következő fázisokról történjék jelentéstétel:

1. A főtitkársággal közölni kell, hogy dialógus kezdődött el a KMÉM és a magyarországi csoportok között minden lehetséges megoldás átgondolására. Ez a jelen üléssel megtörtént.

2. A főtitkársággal közölni kell, hogy fennáll a készség ezt folytatni összekötő bizottság formájában. A magyarországi csoportok keressék és rögzítsék identitásukat.

3. A világszervezetnek rövid beszámolót kell adni szeptember 1. előtt a magyarországi alakulásról: cél, tagság (felvételi feltételek), módszerek terén. Ennek birtokában megvédi a jelentést, mint jelen körülmények között maximálisan elérhetőt.

Végül ismételten lerögzítette a Nemzetközi Pax Romana Európai vezetősége döntését, mely szerint időt kell engedni arra, hogy a Közép- és Kelet-Európa országaiban újrakezdődő katolikus értelmiségi szervezetek és a külföldön élő (volt exil) Pax Romana szervezetek, mint a KMÉM, között a viszony rendeződjön a politikai, történelmi, társadalmi és kulturális háttér figyelembe vételével.

Befejezésül sok sikert kívánt a további munkához.

KOMARNICKI EGON

ZÁRÓNYILATKOZAT

A Katolikus Magyar Értelmiségi Mozgalom — az európai Pax Romana testvéri közösségében — egész története során arra törekedett, hogy összejövetelein és munkájában az itthoni és a nyugati világban élő magyarság megtalálja egymást és felismerje azt a lelki és szellemi közösséget, amelynek a történelmileg megosztott nemzetet össze kell fognia. A magyar Pax Romana 1991-ben Győrben és Pannonhalmán rendezett találkozójával hazatért.

A mozgalmat ezután az itthon élő magyar értelmiség körében kívánja tovább építeni. Ebben a munkában máris több magyar katolikus szervezet, diákmozgalom és közösség kíván részt venni. A nyugati világban dolgozó magyar Pax Romana ezután is támogatja a mozgalom hazai kibontakozását, a magyar Pax Romana törzsének azonban idehaza kell kifejlődnie és megerősödnie. Mégpedig nem csak Magyarország határain belül, hanem az egész kárpát-medencei magyarság körében. Ugyanakkor a Pax Romana nemzeteket összefogó testvériségének keretében, együttműködve a szomszédos népek keresztény értelmiségi mozgalmaival, szolgálva az új történelmi útra lépő közép-európai nemzetek kölcsönös kiengesztelődését.

A Pax Romana hazatérésével érvényre igyekszik juttatni a keresztény és a magyar értékeket. Evangéliumi és bibliai szellemben szolgálja a társadalmi és politikai türelmet és a párbeszéd minden irányban nyitott készségét. Egy európai értelmiségi mozgalom résztvevőjeként pedig arra törekszik, hogy a magyarság saját hazájában, saját történelmi és kulturális értékeivel csatlakozzék az európai népek családjához és tegye gazdagabbá ezt a közösséget.

Ezekhez a törekvésekhez kérjük az egész magyar értelmiség támogatását.

Győr, 1991. április 6.

A Pax Romana 33. kongresszusának résztvevői

TARTALOM

GALAMBOS GYULA: Bemutatkozás 5
CZIGÁNY GYÖRGY: Bevezető 9
A kongresszus előadói és művészei, kötetünk szerzői . . 10

TANULMÁNYOK

WASCHBÜScH RITA: Világiak mai hivatása és felelőssége az egyházban és a társadalomban 13
MOREL GYULA: Az egyház a nyugati társadalomban . . 20
BRUNNER GYÖRGY: Alkotmányosság és jogállam Nyugaton 32
GÁBOR DZSINGISZ: Parlementáris demokrácia a polgári társadalomban 44
MUSTÓ ISTVÁN: Érdek és érdekképviselet Európában . . 54
VINCZE ANDRÁS: A médiák szerepe Nyugaton 65
PARRAGI LÁSZLÓ: Az emberi jogok és a keresztény médiák 74
MÁNDY PÁL: A szociális piacgazdaság működése 83
NAGY PÉTER: Európai integráció 1992 a Nagy Belső Piac . 107
CZIGÁNY IMRE: Magyar perspektívák az ezredforduló küszöbén 122

KEREKASZTAL

SKULTÉTY CSABA: Útban Európa felé 143
ANDRÁSFALVY BERTALAN, CSERHÁTI LAJOS, GÁBOR DZSINGISZ, KOVÁCS K. ZOLTÁN, MÉCS IMRE, POZSGAY IMRE

LELKI ÉLET

KORZENSZKY RICHÁRD: Zarándokút Pannonhalmára . 159
SULYOK ELEMÉR: Kereszténységünk bibliai gyökerei . . 161
BÉKÉS GELLÉRT: Keresztény Európa — katolikus közösség? 168

ZENE ÉS IRODALOM

ERKEL ESZTER: A muzsikáló Ige 185
SÓLYOMVÁRY ILONA: Faragó Laura balladaestje elé . . 188
FARAGÓ LAURA: Júlia szép leány 189
LÓKKÖS ANTAL:Galgóczi Erzsébet: Káderlapom 191

APOR VILMOS PÜSPÖK EMLÉKEZETE

BOLZA ILONA: Apor pűspők egyénisége és lelkisége . . . 197
SZOLNOKY ERZSÉBET: Apor Vilmos örőksége 202
TERNYÁK CSABA: Apor pűspők boldoggáavatásáról . . . 121

* * *

KOMARNICZKI EGON: A magyarországi Pax Romána
megalakulása elé 217

Zárónyilatkozat

A római KATOLIKUS SZEMLE kiadása

FÉLBEMARADT REFORMKOR

Miért maradt el az ország keresztény humanista megújulása?

Tanulmányok gyűjteménye

A 422 oldalra terjedő kötet azokat a tanulmányokat gyűjti össze, amelyek az elmúlt évek során a *Katolikus Szemle* azonos című rovatában jelentek meg. Ezek a tanulmányok az 1930-as években kibontakozó széleskörű demokratikus és a keresztény humánum szellemétől ihletett magyar társadalmi mozgalmakat mutatják be, (KALOT, EMSZO, KIOE, DL, KALÁSZ). Tanulmányok sora foglalkozik a Kisgazdapárt történelmi jelentőségével, a keresztény demokrácia útkeresésével és a mozgalom főbb alakjaival, valamint az 56-os forradalom reformtörekvéseivel.

A kötet a Vigilia Kiadóhivatalban, a Szent István Társulat és az Ecclesia könyvesboltjaiban kapható. Ára: 275,— Ft

Primo Print Nyomdaipari Rt. 1991 – 618
Felelős vezető: Németh András

Ára: 185,– Ft